

2.094. IV.

Др. СТЕПАН ШУХЕВИЧ

СПОМИНИ

ЧАСТИНА IV.

Від січня 1920 до квітня 1920.

ЗМІСТ: Ревком ЧУГА. Перші дні співжиття галичан з большевиками. Переговори делегатів УГА з большевиками в Києві. Вражіння в подорожі до постою Начальної Команди. Розмова з ген. Ціріцом та ген. Микиткою. Події над Дністром. Полевий Штаб ЧУГА в Балті. Реорганізація Гал. Армії. Червоні бригади УГА. Кінець самостійности УГА.

Видавнича Кооператива „ЧЕРВОНА КАЛИНА“.

ШУХЕВИЧ: СПОМИНИ IV.

Др. СТЕПАН ШУХЕВИЧ;

СПОМИНИ

ЧАСТИНА IV.

3182

Др. СТЕПАН ШУХЕВИЧ

СПОМИНИ
З УКРАЇНСЬКОЇ-ГАЛИЦЬКОЇ АРМІЇ
(1918 — 1920)

ІV. ЧАСТИНА

Л Ъ В І В
ВИДАВНИЧА КООПЕРАТИВА „ЧЕРВОНА КАЛИНА“
1929

З друкарні Артура Гольдмана у Львові, вул. Сикстуська ч. 19.

I.

Українська Галицька Армія відступаючи перед Червоною Армією не встигла забрати хорих. Майже всі лічниці з обложно-хорими остали на місці, а в них після тодішніх обчислень було в районі Винниці, Жмеринки, Бару до 18.000 тяжко хорих на п'ятнистий і поворотний тиф, запалення легких і холеру. Як звичайно, лічниці були переповнені, лікарів було замало, а ліків не було майже ніяких. Смертність була просто застрашуючою; сам ген. Ціріц принагідно в моїй приватній бесіді сказав, що в самій Жмеринці в однім дні померло триста наших людей.

Однак з хорими по лічницях не було ще такої катастрофальної скрути як з виздоровцями. Хорий в лічниці хоч мав лихий харч, але мав його, а крім цього мав дах над головою. Тому, що запаси харчів по лічницях щораз то більше вичерпувалися, команди видалювали із них хорих, коли вони тільки приходили до себе і такий »виздоровець« ще майже недужий, виснажений довгою і тяжкою недугою опинювався відразу без даху над головою, прямо на вулиці, так ослаблений, що не міг ступити пару кроків, до того

ще й без одягу, харчів і без сотика в кишені. А зима була люта; вітри та морози. Оставлені так на присуд долі в чужому місті, блукали по улицах як тіні обдерті, вихудлі, счорнілі постаті виздоровців, благаючи тремтячим голосом якоїсь поради, а то й кусника хліба. Начальна Команда в поспіху забула про це, що крім хорих треба було подбати також про виздоровців, і з виїздом не оставила нікогісенько, якийби занявся ними. Вистарчило було оставити комісію зложеною з кількох старшин, дати їй відповідну готівку і запаси харчів, а вони булиб занялися тими нещасними.

У Винниці остало було приватно кількох наших старшин; вони рішилися не їхати нікуди, без згляду на це, як їх стрінуть большевики, лишитися на місці та занятися хорими і виздоровцями. Спершу був проєкт, аби вони згуртувалися як відділ «Українського Червоного Хреста», та пізніше виявилось, що це неможливе. Крім ратвання життя і здоровля хорих і виздоровців треба було подбати, щоб ті люде не вихопились з наших рук і не перейшли цілком до большевиків, бо ті булиб їх розділили по т. зв. «інтернаціональних баталіонах». З виходом із лічниці стрілець бувби приневолений іти або до большевицького полону, або до їх армії і ми втратилиби його на якийсь час, або і раз на завсіді. Тоді булаб зовсім розпалася Укр. Гал. Армія і так вже сильно проріджена; а ми хотіли її доконче задержати в тій надії, що з найблизчою весною відносини уложаться для нашої справи корисно. Все, що ми

від тепер робили, мало виключно і єдино цю мету.

З тих причин заходила konieczність, аби комітетові старшин у Винниці надати таку організаційну форму, що допускала б його існування як команди рівнорядно з большевицькими командами.

Рішено поладнати справу радикально. І так ціла майже армія лежала хора по лічницях, а з Начальною Командою відійшли тільки команди, обози і скелети частин, що під час походу на полудне засівали цілу країну хорими і трупами стрільців і старшин. В дійсности Начальна Команда не мала вже ніякої армії до диспозиції. Ціла армія в дійсности була вже на території занятій Червоною Армією і треба було з тим числитися; треба було пристосуватися до відносин.

Проте утворено Революційний Комітет Червоної Української Галицької Армії (в скороченню Ревком ЧУГА) з метою навязати зносини з большевицькими владами, перепровадити також ще здорові рештки армії до большевиків, аби тим способом осягнути єдність в армії та виєднати у большевиків якнайліпші для нас умови, а в першу чергу удержання одноцілості і автономії армії. В тій цілі Ревком ЧУГА війшов в зносини з большевицькими організаціями у Винниці. По недовгих переговорах прийшло в першій половині січня 1920 р. до обопільної згоди і списано навіть угоду, після котрої ЧУГАрмія мала остати одноцілою і автономічною, одначе в стратегічних питаннях мала підлягати вищій команді Червоної

Армії. Про ту угоду повідомлено фронт, а надто вислано до Київа пор. Гачкевича, щоб цей пересправляв з центральною большевицькою владою, виведнав затвердження угоди, постарався о грошеву підмогу та засягнув всяких потрібних інформацій.

Зовсім незалежно від цього вислала була Начальна Команда від себе до Київа сот. Петрика, щоб там вивідався про умовини мира з большевиками. З комуністичними комітетами у Винниці навязано тісні зносини, а особливо з предсідником паркому боротьбістів Ковтуновичем і предсідником паркому Комуністичної Партії большевиків України Хвилею. Головою Ревкому ЧУГА був зразу др. Давид, а потім, коли він захорів пятнистим тифом, вибрано на голову дра Гірняка. Коли я вийшов з лічниці, в Ревкомі працював тільки др. Гірняк і Опока, як секретар Ревкому, бо др. Давид вже був хорий. Мене зараз кооптовано до Ревкому, хоч з мене не було ще ніякої користі, бо від ослаблення я майже цілими днями лежав у ліжку.

А роботи було дуже багато. Треба було без перерви бігати по большевицьких установах, ходити на засідання їхніх комітетів, на мітінги, говорити там промови, щоб зеднати червоноармійців для галичан, збирати виздоровців, що виходили з лічниць і валялися по вулицях, заложити для них приюти і подбати про їх прохарчування. Роботи було дуже багато, а до цього було тільки двох здорових людей і один напів здоровий.

Розглядаючися у витвореній ситуації вирішили ми, що перше всього треба зажадати від На-

чальної Команди старшин до роботи і грошей на закупню харчів та ліків для хорих. Дальше ми прийшли до того переконання, що саме закладання приютів для виздоровців ще не було розв'язано справи, бо опісля треба було здорових людей відсилати далеко на полудне до армії. Це було немислиме, бо большевики булиб на те не дозволили, аби доповнювати армію, що держалася Добрармії і воювала з ними. Крім цього відсилка людей до армії була також тому неможлива, що не було залізничої комунікації, а люде не мали відповідного одягу ані чобіт, аби перебути піхотою так далеку дорогу. Не можна було з них творити похідних формацій, бо не було людей на командантів, ані в'язу, ані харчів. Взагалі нічого не було. Зновуж оставити людей без ніякої опіки ми уважали крайне невідповідним; занятися людьми мусіли старшини, під яких проводом люде ці вийшли з рідної країни. Ми бачили одинокий вихід з цього складного положення, аби Начальна Команда підсунула блище до Винниці та Жмеринки один із трьох галицьких корпусів. Цей корпус мавби перейти ніби з власної ініціативи до большевиків і до нього ми відсилалиб всіх наших людей, що виходили вилічені з приютів для виздоровців. Проте ми рішили категорично зажадати від Начальної Команди, аби II. Гал. Корпус перейшов блище до Винниці.

Ревком ЧУГА мав дуже поганий телефонічний зв'язок з Начальною Командою. До Немирова телефоново земським дротом. Там був наш старшина злуки, що передавав депеші до Брацлава до

чет. Чайковського, а цей знов до Тульчина, де була Команда II. Гал. Корпусу. Відси передавано депешу просто до Начальної Команди. Коли додати до цього, що дуже часто на простороні телефонічні дроти ушкоджувано, то виявиться, що ця злука не мала ніякої вартости. Дуже часто як злука приїздив до нас з Немирова Шекерик-Доників*), що прийшов був з армією на Вел. Україну, і не покинув її до останку. З причини так лихої злуки, а дальше також тому, що були до обговорення речі, котрих не ялося передавати телефоном, ми вирішили, що котрийнебудь з поміж нас має поїхати до Начальної Команди, аби там устно зясувати відносини і зажадати допомоги.

Тут прилучилося ще більше справ, котрі треба було полагодити. Большевики зажадали від нас, аби їм не тільки словом, але також ділом доказати, що Галицька Армія переходить на їх сторону. Вони зажадали, аби армія зірвала з Денікіном, аби не посувалася дальше на полудне, тільки станула на місці. Вони не вимагали, аби наші частини виступили ворожо проти Добрармії, бо це булоб невідповідне, аби армія зараз таки нападала на того, з ким ще вчера разом воювала. Та мимо висланого Ревкомом наказу Начальна Команда пересувала армію дальше на полудне. Нам грозило те, що большевики прийдуть до висновку, що ціла акція нашого Ревкому є тільки позірна, є певного рода шантажем чи саботажем, щоб зискати на часі, доки не виздоровіють всі хорі і щоб

---

*) Тепер посол до сойму.

потім з Червоною Армією зірвати зносини. Грозило те, що зліквідують Ревком ЧУГА., а всіх хорих і виздоровців по їх видужанню захоплять примусом до своєї армії. Ми передавали все те до Начальної Команди; та Галицька Армія йшла все даліше на полудне. Як в падолисті 1919 р. для ратовання меншої скількості хорих аж заключено скандальний договір з Денікіном, що просто заперечував наше існування, так тепер, коли треба було ратувати два рази тільки хорих, Начальна Команда лишила їх, сама посувалася все даліше на полудне, і не хотіла і чути про злуку з большевиками, що прецінь не заперечували нашого існування як окремої нації...

Міжтим у Винниці відносини між Червоною Армією і большевицькими владами з одного боку, а нами з другого укладалися здавалося на майбутнє на причуд гарно. Там стояла команда бригади, а мала вскорі прийти команда 44 дивізії. Обіцяно нам підмогу в грошах, харчах, одягах і ліках; до стрільців і старшин відношенося дуже по товариськи. Говорено, що Червона Армія іде тепер з одинокою метою, відбити Східну Галичину, згід пановання «польської буржуазії». На численних мітінгах виголошувано до червоноармійців промови, котрих предметом був головню майбутній похід на Галичину. Попадалися навіть дуже прихильні слова під нашою адресою. Навіть не заборонювано нам носити на шапках тризуби. В губвоєнкомі, крім предсідника, були заняті майже виключно галичане. У Винниці було чути тоді тільки українську мову; говорено, що

по установах запроваджено урядування в українській мові. Заповідалося, що тепер Україна буде дійсно щиро українська.

У вільних хвилинах ходив я на прохід по вулицях міста. Там вже почали показуватися «буржуї». Так українці як поляки приступали до мене, хоч незнакомі, і говорили:

— Ах добре, що ви тут. Ми вас знаємо. Ви отаман Шухевич з Начальної Команди. Чиж правда, що Начальна Команда вертає у Винницю і обнімає рештки Гал. Армії? Ми так тішимося, що ви знову до нас приходите! За ваших часів було тут так гарно. Була і велика свобода і була влада, котру шановано, був порядок.

Міжтим дня 14. січня 1920 р. приїхали з Києва наші відпоручники сот. Петрик і пор. Гачкевич. Їх справоздання були між собою просто діаметрально суперечні.

Сот. Петрик побував у різних большевицьких установах в Києві і мабуть в Ніжині та відніс вражіння, що большевики ставляться до нас дуже прихильно. Навіть сам Затонський докладно інформувався про армію і коли довідався, що у нас ніхто не знає московської мови та що всі наші вишколені на австрійських військових правильниках, мав сказати, що треба буде армію залишити одноцілою. Зате пор. Гачкевич привіз зовсім щось іншого. Він сказав, що від большевиків годі нам чогось доброго надіятися, що вони відділять старшин від стрільців і цих останніх розділять по інтернаціональних полках, а старшин вивезуть до школи червоних командирів до

Москви та опісля розкинуть їх по радянських дивізіях; часть старшин вивезуть на роботи до копалень вугля в донецькій кітловині. Київські центральні установи висміяли угоду заключену у Винниці в першій половині січня 1920 р. та сказали, що губерніяльні організації не мають права робити таких умов. Затонський мав закінчити розмову з пор. Гачкевичем такими словами під адресою Укр. Гал. Армії:

— Не тратьте куме сили; спускайтеся на дно*).

Важко було вирішити, кому треба більше вірити. Одно було певне, що якби не уложились наші відносини до большевиків, то ціла наша армія дістанеться в їх руки і треба завчасу щось зробити, аби виеднати якнайліпші умовини. Вкінці зайшли деякі такі обставини, що ми були змушені дати віру словам сот. Петрика. Вплинула на це відомість про поведінку пор. Гачкевича**) у Києві, а може і те, що звіт сот. Петрика більше підходив до наших бажань.

Вирішено, що я маю поїхати до Начальної Команди, щоб поладнати всі ці справи. Я був ще доволі ослаблений і їзда ця була для мене, та ще в таку студінь, доволі небезпечною, але цей обовязок вложили на мене тому, бо всі надіялися, що з моїм голосом в Начальній Команді бу-

---

*) Ті самі слова передав гол. от. Петлюра через радіо в грудні 1918 р. до гетьмана Скоропадського в Києві, коли його положення стало безнадійним.

**) Цей зрештою дуже гарний старшина поляг в травні 1920 р. в бою з радянською кіннотою під команду Ка-товського у Винниці.

дуть більше числитися, як з голосом когось іншого та ще тому, що було певнійше, що я до Винниці дійсно поверну. Зі мною мав їхати також сот. Петрик, котрий вертав на стало до Начальної Команди, зглядно до свого корпусу. Цю подорож уявляли ми собі не в рожевих красках. В околиці потворилися банди розбишак, що нападали навіть на узброєні менші військові відділи, рабували та вбивали, кого попало.

Я позичив собі у знаомої Каті Зелізневої довгий міщанський кожух, сот. Петрик дав мені свої «валінки» і дня 15. січня 1920 р. в саме полудне виїхали ми до Начальної Команди, що під той час стояла в Крижополі*). Дорогу вибрали ми на Вороновичі, Немирів, Брацлав і Тульчин. Давніше мороз був пустив і військові обози розбили дуже дорогу. В половині січня 1920 р. вхопив острый мороз та перемінив болото на дорогах у страшенну грудку так, що треба було їхати нога за ногою. Слабкі коні наймленого дорожжаря, ледви не ледви затагли нас першого дня до села Лука коло Воронович.

По дорозі зайшов доволі цікавий інцидент. Перед Вороновичами стрінули ми частину червоноармійців, що їхали возами до Винниці. Вони перепустили нас зовсім свобідно та коли ми віддалилися на яких 200 до 300 кроків, почули за собою кілька крісових стрілів. Ми оглянулися і побачили, як за нами бігло вісім червоноармій-

---

*) Крижопіль, це залізнична стація на полудне від Вапнярки на шляху Жмеринка-Одеса.

ців, стріляючи до нас з крісів і даючи знаки, аби стати. Кулі свистіли довкола нас і дивним дивом ні одна з них не поцілила. Ми завернули коні і підїхали до них.

— »Товарищі! Ваші удостоверенія?» — спитав один з них.

Та ми вибираючись в дорогу взяли з собою потрібні всякі посвідки від Ревкому ЧУГА і від винницького Губвоєнкому. Ми показали наші документи. Червоноармієць оглянув їх, але не визнавався, тому попросив нас до команданта. Ми поїхали до нього і сот. Петрик вияснив ціль нашої подорожі. Від мене цей командант навіть не брав документів тільки сказав:

— Ах, ви товарищі, галічане! Извиняюсь. Ми думали — говорив він дальше показуючи на мою відзнаку з тризубом на шапці, — що це їде денікінський ісправник зі своїм товаришем, а це ви. Вибачайте за непорозуміння, що вас безпокоїли.

Ми відповіли, що нічого злого не сталося, розпращалися з ними і відїхали.

— Гарне непорозуміння — сказав по хвилі сот. Петрик. — Не багато бракувало, а булиби нас постріляли як воробців.

В Луці запросив нас до себе на ніч якийсь убогий сільський швець. По селі розійшлася негайно чутка, що до нього заїхали якісь старшини. До шевця хати почали сходитися зі села парубки. Всі вони були узброєні в кріси і револьвери. Вони так буцим то нічого, говорили про погоду, про злу дорогу, про це, що в лісі між Вороновинами та Немировом є розбійничі банди і напада-

ють на проїзжих селян. Вони відносилися до нас з холодною резервою. Коли зійшлося їх більше, тоді запитали нас дуже обережно, ніби так мимоходом, що ми за одні. Ми їм вияснили, що ми галичане, і що їдемо до своєї Начальної Команди. Цього було досить. Дотеперішнє резервоване зохочвання перемінлося в незвичайно щирю і веселу балачку. Вони вихвалювали наших стрільців та старшин, перепрошували, що уважали нас за Денікінців і дуже нарікали на большевиків. Ясно, що колиб ми були большевиками або Денікінцями, то з Луків булиб не виїхали живими. Всі ці парубчаки були дуже свідомі українці та великі приклонники от. Петлюри. Вони заповідали, що на весну буде по всій Україні велике народне повстання.

По якимсь часі, то цей, то той парібок почав зникати з хати, але по хвилині кожний вертав вже назад з »бутилкою самогону«. Я не хотів пити, бо боявся, чи це мені безпосередно по тифі не пошкодить. Та ці симпатичні парібки так гарно припрошували, жаліючись, що я погорджую ними, що прецінь гостей треба прийняти, так що ми зі сот. Петриком змякли і гідно додержували товариства тим щирим хлопцям. На столі появилася сало, масло, молоко. Чим дальше в ніч, тим ставалася балачка щиріша і живіша. Хлопці брали від нас часописі і пильно вичитували при дуже слабім світлі свічки, котру ми привезли зі собою. Тоді на Україні по селах в хатах майже ніде не світили, бо не було можна купити ні свічок, ні нафти, а коли де навіть по склепах було

це все, то коштувало дуже дорого. Аби в темряві хто не закрив чого з нашого воза, хлопці самі з власної охоти виходили на двір, щоби дати на нього позір, а коли ми пізно вночі положилися спати, на дворі через цілу ніч один із них стеріг нашої «повозки» і нас, «бо всяка зволоч» траплялася.

З тих розмов із хлопцями виявилось, що гол. от. Петлюра мав там велику популярність, але ще популярнішими і просто любленими були галичане. Денікінців не терпіли і де тільки показалися в малих частинах, вибивано їх до одного. Большевиків дуже не любили за їх «кумуну» і за це, що також були «жацапами». Хотіли вже раз мати «тверду» владу, але тільки щиро українську. Те саме завважав я пізніше в розмовах з молодими селянами по інших селах.

Мушу ще одно зазначити. Ані парібки за самогон і за сало, ані убогий швець за хату не хотіли від нас взяти нічого. Уважали нас за своїх гостей. Ранком дня 16. січня 1920 дали нам віз запряжений добрими кінями, і також безплатно відвезли до Немирова.

— Відпустіть свою підводу до Винниці. Ми вас відвеземо. З нами буде вам безпечніше.

Дня 16. січня 1920 р. приїхали ми до Немирова, де ждали на нас розстайні коні. Там була наша лічниця під командою сот. Бачинського*), було кілька наших старшин, що остали там як

*) В 1919 р. був під Львовом командангом тернопільського курія в IV. бригаді, тепер кандидат адвокатури в Тернополі,

виздоровці. Частии Червоної Армії ще не було. Стояв зі своїм повстанчим загonom молодий, гарний, отаман Голуб; про него говорено, що це мав бути австрійський підстаршина, галицький українець, але цього я не мав нагоди провирити. Його загін відносився крайно ворожо до большевиків. Сам Голуб особисто задержав нашу підводу, запитав, хто ми є, розвідався, чи большевицькі частини посуваються від Винниці на Немирів і відпустив.

Нас покликано на телефонічну осередню, де були заняті також наші хлопці-телефоністи. Якраз надійшла була від Ревкому ЧУГА. телефонограма заадресована до от. Лисняка, як члена тайної комісії; в ній доношено, що як виходить зі звіту команди 44 радянської дивізії, при посліднім налеті (14. січня 1920 р.) денікінських бронепотягів на Жмеринку, по їх стороні брали участь також галичане. Коли ствердиться, що це правда, команда радянських військ приминить до всіх галичан в винницьким і жмеринським районах як найгостріщі репресійні засоби. От. Лисняка візвано, аби цю справу негайно і докладно розслідив і здав звіт. Надто був там приказ, аби цілий тісний Штаб Начальної Команди приарештувати і під «усиленим конвоем» відставити до Винниці. Депешу підписав др. Гірняк.

Я не призволив, щоб цього рода депешу передавано дальше, як нешифровану до Крижополя, бо це могло б тільки спричинити непотрібне арештування от. Лисняка і тому забрав я її зі собою. Ми пішли ще до лічниці в Немирові і відвідали

хорих. Стан лічниці був тут багато кращий, як винницьких лічниць, бо Команда П. Гал. Корпусу завсіди дбала про своїх людей та оставила тут досить харчів, ліків, а навіть старшин виздоровців, що мали зайнятися стрільцями.

Того самого дня перед вечером були ми вже в Брацлаві і по одногодиннім відпочинку виїхали до Тульчина до Команди П. Гал. Корпусу. Цей шмат дороги був просто страшний. Мені зробилося так погано, що сот. Петрик настрашився, що я вже умираю. На одинайцятю годину в ночі добилися ми до Тульчина.

На нас чекав цілий штаб команди; її заздалегідь повідомлено про нашу їзду і старшини ждали, щоби дістати вияснення про большевиків і про це, як налаштувалися відносини під їх пануванням. Ми оба були першими старшинами з нашої армії, що вже перебули хоч короткий час під большевиками. Ми застали зібраних полк. Вольфа, от. ген. шт. Льонера і ще кількох наших старшин, а надто придніпрянця Миколу Левицького. Тоді ще я не знав про причину його присутності в штабі П. Гал. Корпусу. Про це дізнався я багато пізніше. В коротких словах оповіли ми все те, що самі знали. От. Льонер оповів нам, що ген. Микитка вже виздоровів і обняв команду армії і від цього часу господарем в армії став знов ген. Ціріц. Видано наказ іти дальше на полудне. Перший і третій корпуси посувалися доволі скоро, не дивлячися на це, що люде знесилені. По дорозі лишали хорих без опіки і люде помирали. Команда П. Гал. Корпусу рішила в останнє послухати наказу.

Начальної Команди. Корпус піде на полудне в околиці Бершаді, але буде посуватися помалу, відповідно до сил стрільців і так, аби в дорозі можна було заопікуватися хорими. Коли однак пізніше ще раз прийшовби наказ іти далше, тоді П. Гал. Корпус не рушиться з місця, бо не може.

На наш проєкт, щоб цей корпус підійшов під Винницю і там перебирав всіх виздоровців, Вольф і Льонер радо погодилися. Вони сказали, що мають відходити вже дня 17. січня (рано, однак здержать дальший похід до 18. січня ц. р. Коли Начальна Команда на наше предложення згодилася, ми мали дати їм телефонічно знати, щоби вони осталися на місці. Коли однак до 18. січня 1920 не буде жадної відомости, корпус буде помаленько посуватися в наказаний йому район коло Бершаді. На всякий випадок оставала в Тульчині велика лічниця під командою сот. Івана Рудницького *) з дуже поважним числом хорих.

Переспавши, а в дійсности перележавши решту ночі в неопаленій комнаті, виїхали ми дня 17. січня 1920 з Тульчина до Крижополя. На дворі була люта заверуха та мороз. Від півночі віяв сильний, холодний вітер. Дрібонькі зимні платки снігу кололи немов шпильками в лице. До цього ми кілька разів зблудили з дороги.

Ніколи не забуду одного моменту. Було вже десь коло одинайцятій години перед полуднем. Наш візник, молодий, сільський хлопчина збив-

---

*) Сот. Іван Рудницький, визначний учасник листопадового перевороту у Львові, пізніше командант вишколу скорострілів IV. бригади.

ся з дороги. Ми їхали чистим полем. Заверуха курила так сильно, що далше як на сто кроків не було нічого видно. Зі всіх сторін було біло-біло, аж очі боліли. Не чути було ні людських голосів, ні брехання псів. Тільки морозний вітер вив жалісно і вогнем пік у лице. Нараз в сніговиці напроти нас, замаячила якась постать.

— Хто це може йти в таку непогоду, чистим степом сам один? — спитав сот. Петрик.

Ми наблизилися і зі сніговії виринула постать молодого галицького стрільця. Ішов без плаща, загорнений тільки в коц. Спинивши коні ми спитали його, куди він йде.

— Іду до лічниці в Тульчині. Маю дятнистий тиф. — відповів стрілець. Ми приглянулися йому: Очі світили від горячки, дзвонив зубами від студені.

— Сідайте з нами, ми підвеземо вас до найблизчого села — сказав сот. Петрик.

— Не можу, я замерзби на санях. Зрештою я знаю ту околицю. Он там за горбом є хутір. Мене там знають. Поступлю там і відпічну. Як буде можна, то господар мене завезе до Тульчина, а як ні, то в нього перележу. Це дуже добрі люде, вони мене переховають...

— Ми завернемо наші сані — сказав сот. Петрик — і підвеземо вас...

— Дякую, не поїду; боюся, що замерзну, а ви самі не маєте в що добре загорнутися.

Стрілець засалютував і не чекаючи відповіді пішов далше. Ми ще постояли хвилину і радили, що робити. Вкінці, не вирішивши нічого

путнього поїхали далше. Мене і до нині нераз збирав жаль, на згадку про цього стрільця, якому ми не могли в нічому допомогти. Цей хорий стрілець серед поля і студені, це дійсно персоніфікація тодішньої нашої армії.

Якось ми добилися до якогось села, відпустили свого візника і наняли дядька. Цей заявив нам, що на протязі цьогож дня (неможливо нам при такій погоді добитися до Крижополя, та згодився відвезти нас до Вапнярки, звідки вже легко можна дістатись до Крижополя залізницею. По дорозі наш новий візник, поважний господар, розказував нам, що попереднього дня відвозив на стацію наших хорих, і що один якийсь старшина підчас їзди помер, таки на його возі.

— Я вже бачив усяку біду на тій нашій Україні — продовжував він свою балачку, — але такої нужди, як тепер у вашім війську, я ще не бачив... Вірте мені, я вже старий і я вже давно-давно не плакав. Але коли учора цей ваш старшина умираючи згадував усе в горячці про Україну, і коли я побачив, як цей гарний молоденький хлопчак сконав потім у степу, далеко від своїх, своєї рідні і хати, то я ваплакав, ніби та мала дитина.

Дядько похитав головою та цвікнувши з пересердя коней батоном дивувався:

— Як може ваше «начальство» так на все те дивитися із заложеними руками. Таж у нас по селах ваші хорі люде майже що не в кожній хаті. Навіть царське «начальство» більше дбало про своїх людей...

Ми старалися йому зясувати прикре положення Начальної Команди, та згодом перестали, коли побачили як цей зневажливо махнув рукою *).

Вечером ми добилися до залізничної стації в Вапнярці. Там ще була наша команда двірця і стояли два »денікінські« панцирники. В місті був і якийсь наш обоз, там закладали також лічницю для хорих наших стрільців, що лежали по хатах. З Вапнярки можна було за годину заїхати залізницею до Крижополя та прийшлося ждати на потяг аж до дванадцятої в ночі.

Я використав цей час і розпитав команданта двірця про напад панцирника на Жмеринку. Виявилось, що в тому нападі ніхто з галичан не приймав участі. Навпаки добровольці полонили на цій стації кільканайцять галичан, між ними і кількох старшин. Нічого ї не допомгла інтервенція Начальної Команди і всіх вивезено до Одеси і командант двірця навіть трівожився, що їх в Одесі розстріляють. Взагалі відносини між Укр. Гал. Армією а Добрармією не були добрі. Що правда, то обі верховні команди жили зі собою в злагоді, але загал обох армій ворогував із собою. Добровольці підозрівали галичан, що вони вже успіли порозумітися з большевиками, робили галичанам усякі пакости, а до старшин і стрільців стали відноситися грубо нехтуючи

---

*) Ці на позір дрібні, правдиві моменти наводжу докладно із розмислом, щоби читач побачив, як до нас відносилось українське населення в глибині України, а це мабуть усякому цікаве.

зарядження Начальної Команди, хоч були в її районі.

Нічю з 17. на 18. січня 1920 р. о першій годині заїхали ми до Крижополя, де стояла постоєм НКГА.

В Начальній Команді зголосилися ми в дижурного старшини, чет. Прокопа, який запровадив мене на призначену квартиру, і остав зі мною на балачці до 5 год. рано.

Він сказав мені, що сот. Шобер просив, щоби я доконечно бачився з пор. Караваном перед тим, заки піду на авдієнцію до обох генералів.

Начальна Команда мала вже виїздити з Крижополя, і здержалася догадуючись, що ідемо з важним ділом. В дійсности Начальна Команда стояла тепер перед нашим фронтом. Всі корпуси перейшли вже зі своїми бригадами на полудне. Ген. Микитка ще не був зовсім здоров. Ціріц дуже не терпів ген. Тарнавського і заєдно намавляв ген. Микитку, щоб цей вже обняв раз команду над армією. Ген. Микитка вкінці дав себе намовити та зголосився до служби. Ген. Тарнавський сидів тепер у своїм вагоні не мішаючись до нічого. Ген. Микитка і ген. Ціріц підозривали, що на них готується заговор. Перед двома днями скликав ген. Микитка збори старшин Начальної Команди, виголосив промову, в якій натякнув, що знає про наміри старшин, які хочуть вбити ген. Ціріца і його, але вони цього не бояться і навпаки — будуть старшин ставити під мур. Він казав дальше, що Ціріц дуже мудра людина і ми повинні тішитися, коли маємо його у себе. Вза-

Галі кожде речення кінчив тим, що старшин поставив під «стенку». Ясно, що на присутних мала ця промова зробити таке вражіння, що хоро́ба ударила ген. Микитці на мозок. Ген. Ціріц мав поводитися з ним, як з малою дитиною і ген. Микитка мав його слухати як мала дитина.

Такі приблизно інформації дав мені чет. Прокіп.

Дня 18. січня 1920 в осмій годині пішов я на квартиру до пор. Каравана. Він жив разом з пор. Яцковом і чет. Прокопом. Вони приготувляли у себе вечеру з нагоди йорданських свят і мене запросили.

По дорозі до Начальної Команди пор. Караван подав мені приблизно такі самі інформації, як чет. Прокіп, та ще попередив, щоб я уважав на це, що буду говорити з обома генералами. Вони були противні всяким зносинам з большевиками і підозрівали, що я приїхав на агітацію, щоб перетягнути на їх сторону цілу Укр. Гал. Армію. Попередного дня сказав сот. Шобер до ген. Ціріца, що я здається не лишуся при Начальній Команді, тільки поверну до Винниці, а на те Ціріц відповів: *Wenn wir ihn nicht verhaften**).

Що до плянів на майбутне, то ген. Ціріц хотів, щоб армія підійшла ближче до Одеси, заняла там позиції і разом з Добрармією боронила міста аж до остаточности. Тому ген. Микитка задумав організувати сотню старшин і вже навіть за-

---

*) Якщо ми його не арештуємо.

жадав від персонального референта, котрим на разі був пор. Караван, інформацій та виказу старшин. Колиб це не повелось і колиб Одесу треба було здати, тоді наша армія мала, або переїхати пароплавами на Кубань, або до Трієсту, або перейти до Румунії. Перший, згідно другий плян вже мабуть відпав, бо Добрармія мала замало пароплавів, щоб перевезти своїх, так що в остаточности мусілаб залишити в Одесі багато добра; тому оставала тільки третя можливість. З тою метою виїхав вже на переговори з румунським урядом до Букарешту от. ген. шт. Цімерман зі сот. Зволинським. Сам ген. Ціріц без перерви розсліджував на карті ген. шт. переходи через Дністер і навіть мав вже вислати людей, щоб вони на місці ті переходи провірили. Ані ген. Микитка, ані ген. Ціріц ніколи не погодились на перехід до большевиків. Про погляди ген. Тарнавського не міг мені пор. Караван нічого сказати, а що до старшин і стрільців сказав, що вони зроблять те, що їм Начальна Команда накаже.

По дорозі до Начальної Команди стрічав я багато старшин, підстаршин і стрільців з Начальної Команди. Вони витали мене дуже сердешно та розпитували про відносини під большевиками. Я розказував їм щирю правду, так, як дійсно було перед моїм відїздом. Богато з них підходило до мене виявляючи охоту, разом зі мною вертати до Винниці. Та я тямив добре пересторогу пор. Каравана і нікому нічого не радив, ані до нічого не намавляв, тільки казав, що поїдуть ті, котрим Начальна Команда накаже.

Сот. Петрик був до певної міри любимцем ген. Микитки і йому не грозила ніяка небезпека; тож ми зговорилися, що я буду реферувати чисто гуманітарну і економічну сторону, а потім сот. Петрик здасть справоздання більше політичного характеру. Я вирішив тоді нічого не згадувати про перехід армії до большевиків.

Начальна Команда в більшій часті приміщувалася в потягу, а її оперативний штаб був в саліоновім вагоні, про який я вже не раз згадував. Ген. Микитка мешкав на приватній квартирі коло залізничного двірця, в малім саліоніку вагону мешкав ген. Тарнавський, а ген. Ціріц займав один переділ.

18. січня 1920 припадало на неділю. Ген. Микитка пішов був на богослуження і довго не вертав. Ми не пішли до ген. Ціріца, бо хотіли обом генералам відразу сказати все, щоб не потрібно не повторюватися. Спершу плянували ми, аби ген. Микитка скликав сходи старшин і там хотіли зясувати справу, та попередження пор. Каравана і чет. Прокопа вплинули на те, що ми плян свій понесли.

Вкінці коло одинайцяті години перед полуднем прийшов ген. Микитка. Він опираючися на палиці помало увійшов в коритар вагону, та хоч і побачив мене і сот. Петрика, то удав, що нас не завважав. Він почав гримати, що нікого зі старшин не було на богослуженню, і хоча доводиться вислухувати по ночах співів декотрих «молодих панів», то на богослуженні нема кому співати. Як що завтра на Йордан він те саме зау-

важить, то вишле тих »молодих панів« на фронт. Це брак товариськості не приходить на богослуження, коли »товариш« духовник запросив.

Я зголосився в ген. Микитки, а він ніби тільки що помітив нас. Казав подати собі друге снідання, що складалось з хліба з маслом і шинкою і як попоїв, тоді нас запросив до переділу ген. Ціріца до звіту.

Ми посідали так, що коло вікна сидів ген. Ціріц, потім ген. Микитка, далше я і сот. Петрик. (У вагоні була тільки одна канапа).

Почалася розмова. Я згори заявив, що подорож моя є чисто гуманітарного характеру, зясував стан, в яким нашлися хорі і виздоровці та виявив наші домагання.

— Старшин я не дам ані одного — сказав ген. Микитка. — Зрештою маєте там старшин, що виходять з лічниць.

— Старшини виздоровці непридатні до ніякої роботи і потребують самі опіки — зазначив я. — Зрештою, коли не буде наших старшин, щоб заопікуватися людьми, тоді з певністю заопікуються ними большевики і аж тоді ми втратимо їх безповоротно.

— Слухай Микитка — сказав ген. Ціріц. — Він має слухність. Старшин мусимо дати.

— Отже старшин дамо, але грошей не дістанете, бо ми самі їх не маємо — завважив Микитка.

— Гроші ми дістанемо на днях від Добрармії — сказав Ціріц. — Вони дійсно в дуже прикрім положенні і грошей потребують. Ми можемо їм за кілька днів гроші післати.

— Ну, то добре! Гроші дістанете пізніше, але ліків не дістанете. Ми маємо їх самі небогато, а в мене перша всього армія в полі — говорив Микитка вже трохи поденерований.

— Пане генерале! Таж і ті стрільці і старшини, що лежать по лічницях, це також з армії в полі. Тих трохи людей, що їдуть з Вами, це або від штабів і обозів, або навіть з армії в полі, що вже перебули тиф. Тим вже не треба ліків. Коли ліків не дістанемо, тоді стрінетесь із закидом, що ховаєте їх для штабів, а для армії в полі нема.

— Ліки мусимо також дати — вирішив ген. Ціріц пакаючи свою коротеньку носогрійку.

— Ліки вишлемо вам, коли тільки їх привезуть з аптичного складу в Бірзулі, але ніякої бригади, жадної частини під Винницю не підсунемо — сказав ген. Микитка.

— *Das ist ausgeschlossen* *) — задецидував ген. Ціріц.

— А що ви думаєте про політику? — питає ген. Микитка.

— Як то про політику? — спитав я його.

— Чи нам іти з большевиками, чи з Денікіном, чи перейти до Румунії? — продовжував ген. Микитка.

— До Румунії нас не перепустять, бо будуть боятися, що разом з нами дістанеться на румунський бік більша кількість большевицьких агітаторів. Також будуть боятися, щоб ми не занесли

---

*) Це виключене,

до них різних пошестий. Хотівби я бачити такий уряд, що пустивби до свого краю тільки заражених людей. Зрештою колиб нас навіть перепустили, то з певністю армію негайно розбродять і інтернують — говорив я і дивився на ген. Ціріца.

— Цілком природно — сказав цей.

— Але передовсім Румуни обграбують нас, а потім дозволять вимерти в таборах — говорив я далше.

— Так зле не буде — сказав ген. Ціріц. — Миж маємо своїх інтернованих в Чехах і там поводиться їм зовсім добре.

— Так! Цеж братя Чехи, а то румунські цигане — додав я.

— Ми маємо за собою антанту. Вона нас попирає — скочив ген. Микитка.

— Пан генерал ще вірять в попертя антанти? Вона нас так щиро попирала, що аж виперла з нашої рідної хати — закінчив я.

— Щож ви, пане сотнику Петрик, маєте нам сказати — звернувся ген. Микитка до сот. Петрика.

Сот. Петрик заложив ногу на ногу і поглажуючи свій ніс пальцями лівої руки, опертої на коліні, здавав басовим голосом свій звіт про відносини, що витворилися між большевиками і нами у Винниці та про те, що він сам привіз із Києва. Він закінчив свій звіт тим, що бачить одинокий вихід із фатальної ситуації в переході нашої армії до большевиків.

— То не може бути, то не може бути — скричав ген. Микитка і аж підскочив на фотелі.

— Das kann nicht sein, das wird nie geschehen*) рiшив пакаючи свою файочку ген. Ціріц і ми з тим вийшли від Генералів.

От. Лисняк мав зайнятися приготуванням всього того, що мало відійти з нашим транспортом. Зголосилося двадцять сімох старшин, що хотіли добровільно їхати до Винниці. Між ними були сот. Кондрацький, Лев Шепарович, пор. Ліщинський, Караван, Яцків, хор. Стефанович і інші. Іхало також кільканадцять стрільців і підстаршин із телефонічної сотні. Сот. Шепарович забрав зі собою кілька телефонічних апаратів, дріт та інше приладдя до закладання телефонів.

З от. Лисняком обговорили ми ситуацію; він отверто сказав мені, що також бачить єдиний вихід тільки в злуці з большевиками. Начальній Команді він дозволить доїхати тільки до Кодими та постарасться, що під Кодиму підійде одна з бригад II. Гал. Корпусу, і колиб Начальна Команда захотіла дальше посуватися за Добрармією, або переводити армію до Румунії, тоді от. Лисняк приарештує і ген. Микитку і ген. Ціріца і цілий їх тісніший штаб...

Я зайшов також до ген. Тарнавського, аби і його спитати про думку. Він не мішався до нічого, бо його ради ген. Микитка і Ціріц ігнорували. Тому волів сидіти тихо. Послідний марш трохи дальше на полудне наказав ще він сам, але не зі згляду на Червону Армію, тільки на поляків, бо прийшла була відомість, що команда поль-

---

*) Це не може бути. Це ніколи не станеться.

ської армії приготувувала офензиву в трьох ко-
льонах по 40.000 війська. Одна кольона мала по-
суватися на Житомир, друга на Жмеринку-Винни-
цю, а третя здовж Дністра до Могилева, де мала
завернути на полудневий схід в напрямі на Бал-
ту. Наша армія булаб найшлася в дуже прикрій
ситуації і тому ген. Тарнавський зарядив цей по-
хід на полудне. Після його поглядів не треба
було ані лучитися з большевиками, ані замика-
тися в Одесі, ані переходити через Дністер до
Румунії, тільки скупчитися в трикутнику, що тво-
рить долішний біг Дністра, беріг Чорного Моря
і лінія Одеса-Тираспіль та вичікувати весни. Там
малаб армія звязок з Європою, малаб харчі з тої
богатої околиці, поміч від тамошніх німецьких
кольоністів, а кромі цього грошеву допомогу від
українців в Америці, до яких ген. Тарнавський
вже навіть післав радіодепешу, щоб негайно ви-
слали один мільон долярів і числив, що ці гроші
з певністю прийдуть.

— Знаєте, що тепер значить мільон долярів;
цеж мільярд карбованців — говорив ген. Тарнав-
ський. — Аби тільки до весни, а на весну тут
буде таке повстання, якого світ не видів і проти
большевиків і проти Денікіна. Тоді наша армія
буде одинокою зорганізованою одиницею і до неї
прилучаться всі повстанчі відділи.

Мене здивували слова ген. Тарнавського, в ко-
трих перший раз побачив я хоч трохи оптимізму,
та не міг погодитися з ними. Я навіть тоді ска-
зав йому, що більша часть армії лежала по шпи-
талях і не можна було її лишати тоді, коли пе-

рейдено до Денікіна, то чому не може бути того самого мотиву до злуки з большевиками, котрі не заперечують нашої ідеї так, як це робив Денікін.

Міжтим з Добрармією було чим раз то гірше. Вона топилася на очах, як той сніг від весняного сонця. Добровольці, що бачили великі поступи Червоної Армії, або переходили до неї цілими частинами, або закидали «вінтовку» на плечі і манджали домів. В Одесі було кільканацять тисяч бувших царських старшин. Ген. Шілінг зарядив їх мобілізацію і творення з них окремих старшинських курінів, що мали обсадити остаточну оборонну лінію Одеси і боронити цього міста «до останньої краплі крові». Деякі з тих курінів вислано вже навіть на фронт, та вони... розбіглися.

Взагалі, кождому, що тверезо дивився на справу, було незвичайно ясно, що в Одеській районі приходить Добрармії кінець, і що в дуже короткому часі Одесу займе Червона Армія, яка посувалася від Херсону і Єлисавету. Наспіла відомість, що большевики заняли вже Немирів, Брацлав і попрямували на Могилів.

Мимо цього просто катастрофального положення, генерали Микитка і Ціріц вирішили всею душею підпомагати Добрармію та з галицьких старшин утворити старшинську сотню чи навіть курінь для оборони Одеси.

По моїм захворінню мав персональний реферат при НКУГА. перебрати от. Сень Горук. На щастя він до Начальної Команди ще не був доїхав і його заступав пор. Караван. Цей останній дав звіт, що немислимо зложити навіть

одної старшинської чети. Колиб був вже наспів от. Горук, то він з цілою певністю бувби точно виконав наказ, бувби зібрав старшин з помалівших фронтних частин і ми булиб дожили такого встиду, що для допомоги ворожій армії творено у нас спеціальні формації. А що це булоб з певністю сталося, то нема ніякого сумніву.

Начальній Команді робилось тоді дуже горячо. До Крижополя з Брацлава не дуже далеко. А в Брацлаві були вже большевики. Тому вирішено переїхати далше на полудне зразу тільки до Кодими, а опісля до німецької колонії Штрасбургга, відки до Дністра і до переходу на румунську сторону було вже близесенько.

Моя присутність в Крижополі також дуже непокоїла ген. Микитку і Ціріца і вони без перестанку допитувалися через своїх довірених людей, чому я ще не виїхав і принаглявали от. Лисняка, аби як можна найскорше виправив мене в дорогу. На залізничій стації в Крижополі стояв денікінський панцирник, а дня 18. січня 1920 з'явився ще другий. Нечисленні приклонники обох генералів вяснювали, що панцирники ці усталені проти Начальної Команди, котру Денікінці мали підозрівати в зносинах з большевиками. Інші старшини, що були добре поінформовані у відносинах в тодішній Начальній Команді, говорили, що панцирники приїхали для охорони таки самої Начальної Команди, котра по приїзді Петрика і моїм боялася бунту проти неї і послідовного приарештовання генералів — Микитки і Ціріца. Говорено, як зовсім певну річ, що

панцирники замовив сам ген. Ціріц. Не міг я ствердити правдивості тієї поголоски, бо це було просто неможливе, але на всякий випадок вона аж надто добре ціхує тодішні відносини в Начальній Команді, аби можна було про неї не згадати.

Самі старшини (декотрі) з Начальної Команди робили труднощі, щоб потяг з Крижополя не виїхав, і щоб генерали Микитка і Ціріц зі своїми довіреними особами вкінці попали в большевицький полон. Вже мала Начальна Команда виїхати дня 18. січня 1920, але наслідком труднощів у достарченню паровоза та опалу, перепон спричинених самими старшинами, переложено відїзд на день 19. січня 1920. Того дня був я якраз в оперативнім відділі НКУГА., як сот. Шобер голосив ген. Ціріцові, що тяжко буде в тім дні виїхати, бо нема другого паровоза, а один паровіз не в'спіє витягнути надто довгого потягу. Ген. Ціріц вийшов лютий до свого переділу, а коли по хвилині сот. Шобер пішов на обід, він вернув і з крайною лютістю сказав до сот. Гузара по німецьки:

— Скажете отаманові Кунішові, що має до п'ятої години переняти всі чинности від сот. Шобера. Аби мені сот. Шобер по п'ятій годині більше тут у Начальній Команді не смердів.

Ми всі остовпіли. Мабуть по сот. Кохові був сот. Шобер тим старшиною, котрого всі без винятку найбільше любили в Начальній Команді. Він почував себе українцем. В дуже короткім часі вивчився зовсім поправно писати і чи-

тати по українськи і якраз, коли я приїхав до Крижополя, він читав «Тараса Бульбу» в українським переводі д-ра Щурата; як український патріот міг він служити прикладом неодному — українцеві-уроженцеві. Був спокійний, тихий, ввічливий, дуже інтелігентний і роботящий; по виді дуже пристійний молоденький брунет.

Зарядження ген. Ціріца прийняли ми всі ворожою мовчанкою.

— То вже і так не довго, це вже їх останні хвилини — сказав до мене шепотом старшина М.

Сот. Шобер зголосився їхати зі мною до Винниці.

От. Лисняк запевнив мене, що рішучо приарештує ген. Микитку й Ціріца, якщо вони захочуть провадити армію далше на полудне за Добрармією. Він дав мені шифрований ключ, після котрого ми мали між собою порозуміватися телефоном.

Дня 19. січня 1920 вечером ми розпращалися з товаришами і потяг з НКУГА. відїхав в напрямі на Кодиму. В Крижополі остали тільки ті, що мали їхати до Винниці. Виїзд призначено на 20. січня 1920 ранком. Нам оставлено 100.000 карбованців і дві підводи. Цего було замало, аби перевезти таку скількість людей. Через ніч розбрилися стрільці по селах за підводами, та селяне боялися їхати, бо заповідалася «зміна влади», а під таку пору небезпечно бути в дорозі. Слідуючого дня ми зареквірували селянські вози, що приїхали на торг. Селяне за дорогу до Тульчина здерли з нас 20.000 карб. і ми скоренько

опустили Крижопіль. В ночі опустили Крижопіль оба денікінські панцирники, але із залізничної стації дали нам знати, що з Вапнярки їде їхній панцирник, та що денікінці не мають довіря до тих людей, що остали в Крижополі покинувши Начальну Команду. Треба було утікати.

Перед самим нашим відїздом надїйшла з Винниці нова шифрована депеша, з нашого Ревкому, в котрій принаглювано, аби арештувати ген. Микитку й Ціріца та відставити їх до Винниці. Я переслав її от. Лиснякові.

В Крижополі лишилися тільки стрільці і старшини, що були хорі на тиф. Для них закладав нову лічницю сан. хорунжий Гаврилів; він остав з хорими і стягав їх з приватних помешкань до лічниці.

Наш транспорт провадив сот. Кондрацький*), бувший учитель рогатинської гімназії. Це був дуже непривітний, просто грубий в поведінці старшина. Полк. Шаманек скинув його якраз тепер з команди бригади з незнаних мені причин і Кондрацький добровільно зголосився до мого транспорту. З ним стрїнеться читач ще не раз в дальшїм моїм оповіданню.

До нашого транспорту прилучилися також пор. Яцків і чет. Струхманчук**). Оба вони їхали як відпоручники НКУГА до Команди Червоної Армії в Київі, на переговори в справі за-

*) Тепер на Радянській Україні.

***) Маляр, тепер на Радянській Україні. В 1914 служив при УСС-ах і в листопаді 1914 р. перейшов до москалів.

віщення зброї. Я попереджував ген. Ціріца, що такі переговори не принесуть ніякого хісна, бо з большевиками можна говорити тільки про перехід до них, а не про завіщення зброї, та ген. Ціріц відповів мені:

— Schadet nichts. Ein Verschleppungsmanöver.

На це відповів я ген. Ціріцові:

— Большевиків не так то легко випровадити в поле, як це вам всім здається.

---

*) Це нічого не шкодить! Це маневр для проволоки.

II.

В ночі 21. січня 1920 ми приїхали до Тульчина. Там оповів нам командант лічниці сот. Іван Рудницький, що відносини червоно-армійців до наших людей значно змінилися. До Немирова прийшли були частини Таращанської Дивізії. Вони розграбували нашу лічницю і хорі остали тільки в сорочках, або й голі, як турецькі святі. Забрали їм одяги, чоботи, а навіть харчі так, що лічниці вже в найблизчих днях грозив голод. На інтервенцію Винницького Ревкому заявила команда, що це сталося наслідком непорозуміння. Червоноармійці не знали, що це за люде були в немирівській лічниці. Вони думали, що це з повстанчого відділу Голуба, або Волоха. Тепер, коли вже дізналися, в чому річ, таке вже більше не повториться. Та забраного не повернено.

Також у самій Винниці мали відносини значно змінитися; головно наслідком видуманого нападу галичан на Жмеринку.

На другий день вислав я негайно з Тульчина депешу до Винниці, в якій докладно зясував вислід доходжень переведених мною в тій справі у Вапнярці. З Винниці прийшла відповідь, що

большевики приготовлюють наступ на Східну, Галичину і радо бачилиб. допомогу нашої армії зокрема галицької артилерії, тому негайно треба поставити до диспозиції 44 Дивізії «принайменше кілька батерій». Ми переслали шифром цю депешу до от. Лисняка і зажадали від нього точного звіту про стан нашої артилерії. Відпис цієї шифрованої депеші і два шифрові ключі мав я при собі.

В Немирові ми ствердили, що оповідання сот. Івана Рудницького були зовсім правдиві. Тепер стояв там полк кінноти і поводився доволі гарно. Це були здебільша Москалі.

Коли ми віздили до Немирова, стрінули на вулиці червоноармійців. Один з них доглянув у пор. Яцкова на шапці тризуба і крикнув:

— Товаришу! Скиньте цей значок, а то я вам його сам здійму. »Ето Петлюровщина!«

Всі члени транспорту познимали з шапок відзнаки, аби на майбутнє не наражувати цих святощів на наругу.

При виїзді із Немирова ми задержалися біля кузні, аби підкувати наших коней. Переїздило декілька возів з червоноармійцями і під нашою адресою посипалися сороміцькі лайки.

Все це не впливало добре на людей, що їхали в нашім транспорті. Їх лиця посумніли, а мені мимо волі зробилося ніяково. Хоч ці люде зголосилися добровільно, то всеж таки я був посередною причиною їхньої постанови, бо представив тодішні відносини після мого погляду вірно, в доволі рожевих красках. Всі вони повірили мені

і ввійшли, а тепер на кожному кроці зустрічають гірке розчарування. Ануж випадково обом генералам удасться неправдоподібна неможливість і вони перепроведуть до Румунії і до Чех ті рештки армії, що остали при Начальній Команді. Там в Чехах жилиби стрільці в інших відносинах, покінчилиб давно-давно перервані студії, а тут прийдеться жити серед обставин непередбачених. Мене не успокоїли навіть розважування пор. Яцкова, що енергічно вияснював мені, що тут діло не в наших вигодах або невигодах, тільки в ратованні тисячів хорих і хто знає, чи не цілої армії.

Наша поворотна дорога довжила в безконечність. По селах треба було вистерігатися повстанчих загонів, бо ми не знали, як вони поставляться до нашого відділу, що явно переходив на большевицьку сторону. По лісах треба було уважати на всякі банди, що ватагами снувались по околиці і горе тому, хто відбився від гурту, або утомлений хоч трохи пристав по дорозі. По місточках грозила нам стріча з червоноармійцями, котрі могли з нами обійтися так, як з лічницею в Немирові, або ще гірше.

Вкінці дня 28. січня 1920 пізно з полудня приїхали ми до Винниці. Майже всі кватири були заняті штабом 44 дивізії так, що ми з великим трудом дістали маленьку кімнатку при вул. Богдана Хмельницького для мене, пор. Яцкова і пор. Каравана.

Вечером ми всі зібралися в мешканню д-ра Гірняка, де новоприбувші мали поінформуватися про ситуацію і про те, як належить поступати

на майбутнє. Крім нас свіжоприбулих були там ще др. Гірняк, Коханенко (актор укр. театру, Кохан), Опока, двох Балицьких. Пояснень уділювали др. Гірняк і Коханенко.

Ми довідались, що Ревком Ч. У. Г. А. і новозаложена Комуністична Партія Прикарпаття спершу склонювалися до партії боротьбістів, між котрою і Комуністичною Партією большевиків України зарисовувалась чим раз то більша прірва. Остання з них була багато сильніша і мала в своїх руках Червону Армію. Боротьбісти не мали ніякої сили, на якій могли опертися, тому хотіли на свій бік перетягнути Ревком ЧУГА. і з ним разом Галицьку Армію, щоб було на чому опертися. Ревком ЧУГА. склонювався до К.П.б.У. не з якихсь засадничих чи ідейних мотивів, тільки зі звичайного опортунізму, тому, що ця партія була сильна, хоч вона в своїх тезах багато відбігала від ідеології загалу нашої армії. Нам тоді сказано, що слідуєчого дня вишле Ревком ЧУГА. окрему депутацію до Київа, аби там остаточно заключити договір з командою Червоної Армії і раз на все усунути непорозуміння, що останніми часами траплялися все то частіше та вже остаточно зясувати становище Галицької Армії. Хоча команда 44 дивізії, яка входила в склад XII. Армії, відносилася до нас прихильно, то всеж таки не можна було знати, як віднесуться до нашої армії інші дивізії в цій XII. Армії, а тимбільше команда XIV. Армії, яка посувалась на Одесу і могла в кожній хвилині стрінутися з нашими

частинами, що вже перейшли були на Херсонщину.

Щодо майбутности армії, то наслідком дальшого маршу армії на полудне вигляди чим раз більше погіршувалися. Сот. Петрик говорив, що большевики спершу хотіли оставити її в цілості, залишити під її впливами ціле правобережжа і по її реорганізації обернути її виключно проти польського фронту. Тепер сказано, що наслідком цього неfortunного маршу на полудне, большевики втрапили до нас взагалі довіря і ходили чутки, що тепер стрільців розділять поміж свої полки, а старшин вишлють до інтернаціональних відділів, або як робітників до донецької китловини. Наслідком інтервенцій і представлень большевики мабуть дадуть свою згоду на це, щоб поділити цілу нашу армію на три бригади з приділом кожної бригади до іншої радянської дивізії; однак ця послідна поголоска ще не була певна.

Як провідник місії до переговорів в Києві мав їхати др. Гірняк. Він був тієї гадки, що належить рішучо обстоювати одноцілість армії, проте Коханенко із запалом доказував, що справа поділу на бригади і приділу до радянських дивізій вже остаточно вирішена, і що неможливо ставити справи так, як це хотів зробити др. Гірняк, бо все поспується. Большевики будуть підозрівати галичан о якісь задні, контрреволюційні наміри. Почалася дуже горяча дискусія-сварка, в котрій Коханенко виголосив дуже палку промову, а в ній змалював большевицьку військову силу, що проти Польщі на саму Східну Галичину, крім XII.

Армії іде ще XIII. і XIV. Армія та кінна армія Буденного в сімдесят тисяч шабель, що армії всі дуже сильні, бо хочби сама Таращанська Дивізія числила сорок тисяч баґнетів.

Пізно в ночі розійшлися ми домів стомлені до краю та знеохочені.

Дня 29. січня 1920 перед полуднем довідався я, що большевики відкрили польську, тайну, протиреволуційну організацію, та що центр її мав знаходитися в цукорні »Світезянка«, де приарештовано багато поляків. В полудне відбулося коротке засідання нашого Ревкому, на яким вирішено, що на час відсутности д-ра Гірняка, я маю сповнювати його чинности як голова Ревкому, а до помочі додано мені Роґульського.

Та ніколи не прийшло до того, аби я обняв ці функції, бо найблизші випадки стали на перешкоді. І тут мушу зробити певну заввагу. За весь час цього оповідання читач міг помітити, що я (по можности старався не висувати своєї особи і навіть промовчав багато дечого, що мало особистий характер. Одначе подію, про котру тепер згадаю, і яка має чисто особистий характер, переповідаю тут тільки для характеристики тодішних відносин.

На обід пішли ми до харчівні Ревкому, в котрій столувалися спільно старшини, підстаршини і стрільці. Обід не був ще готовий і на нього треба було довго чекати. Тарелів, ложок і т. д. було так мало, що ми їли чергою, так що не рідко приходилося чекати і годину, або й дві. Мені було шкода тратити стільки часу на вичікування

і я пішов на обід до тої самої цукорні, чи як там казали паштетні, »Світезянки«, в котрій арештовано кількох поляків. До виходу з Ревкому ішов зі мною сот. Шобер, але на брамі відлучився, перейшов на другу сторону вулиці і там пішов далше з пор. Ліщинським і його дружиною. За мною ішли у віддалі яких двох кроків якісь незнакомі чотири осібняки. До »Світезянки« увійшов я сам. В другій комнаті їдальні сів я сам при столику і чекав на чергу. По хвилині ввійшов якийсь грубий добродій середнього росту. По його вигляді і захованні я негайно пізнав, що це буде щось в роді поліційного агента. Він присівся до мого столика. По хвилині прийшов також пор. Яцків і також сів коло мене, а за ним увійшли ті чотири молоді люде, що йшли за мною улицею. Двох із них було в шкіряних куртках, а всі були з револьверами. Вони про щось голосно зі собою говорили, розглянулися по нашій комнаті і вийшли до першої комнати, де почали заїдати ріжні перекуси з буфету.

За ними пішли ми з пор. Яцковим, аби щось перекусити, бо на обід прийшлось чекати доволі довго.

Там приступив до мене оден з тих чотирьох людей, молодий, низкий брунет з характеристичними семітськими чертами і візав мене, аби я пішов за ним в куток. Там сказав до мене:

— Ваше удастовереніє таваріш?

Я показав йому свою виказку від Гал. Ревкому. Він оглянув її, усміхнувся і запитав, чи ін-

ших документів не маю. На мою заперечуючу відповідь сказав він по московськи:

— То за мало! Позвольте потрудитися з нами!

Ми вийшли на вулицю. Ті чотири молоді люде окружили мене довкруги і провадили в діл по вулиці Богдана Хмельницького. Малий жидок що хвилини оглядався на мене і сказав до одного зі своїх товаришів:

— Верно. То той самий! — а потім звернувся до мене. — Товаришу, ви раньше носили бороду.

— Ні, я бороди ніколи в житті не носив.

Мене завели на вулицю Гоголя ч. 6, де було «Особое відділеніє» команди 44 дивізії, або вульгарно говорячи «чрезвычайка» і негайно поставили перед слідчого.

Це був молоденький, може двадцятьлітний, чорнявий, зизокий чоловічок, що виглядом і виговором подобав на жида. Він сидів за бюрком і просив мене сісти проти нього. По лівій стороні від мене сів при бюрку якийсь дуже пристійний, може двадцятьлітний хлопець. В часі допиту він розпитував мене дещо про Галичину, виключно про особи з москвофільської партії, подавав їх назвища і виявив докладні відомости про родинні відносини лікаря д-ра Антоневи́ча так, що я підозрівав, що він був з галицьких москвофілів.

Почався допит. Мені закинено, що я поляк. Я вияснював, хто я і як попав на Україну. Протоколу не списувано жадного. Потім переведено особисту ревізію і за потвердженням забрано всі гроші, документи, два шифровані ключі і шифровану депешу, котру я вислав з Тульчина до от.

Лисеняка, аби дано допомогу Червоній Армії в артилерії. Слідчий докладно переглянув папери, мене віддав до дижурного, а сам пішов зі звітом до команданта «отділення». В охороні чрезвычайки служило кількох виздоровців бувших полевих жандармів з Укр. Галицької Армії. Один з них, що повнив службу в дижурного, сказав мені, що коли мене покличуть на допит до команданта, то це буде дуже лихий знак. З дотеперішньої своєї практики він мав знати, що таких негаймо в ночі розстрілюють.

— Ет, не такий чорт страшний, як його малюють — відповів я йому.

— Товаришу! Потрудіться до командіра «отділення» — сказав майже рівночасно слідчий, що якраз вернув від командіра.

Я був так перетомлений недавною недугою і трудами відбутої дороги, що ані оповідання жандарма, ані слова слідчого не зробили на мене жадного вражіння. Зрештою я не вірив в оповідання про мнимі масові розстріли большевиків, бо сам наочно не мав ще нагоди цих поголосок ствердити.

Бюро команданта було на першій поверсі. Був це може двадцятьчотиролітний мущина, дуже непривітний, сухорлявий, здається був дещо на підпитку, або можливо, що такого удавав. Він розвернувся у фотелі, високо заложив ногу на ногу і покурюючи папіроску одну за другою, часами удавав, що дримає, але крізь напів примкнені очі приглядався мені дуже пильно. Часа-

ми переривав допит і довго мовчав, немов над чимсь надумувався і ліниво, немов з нехотя ставив мені питання. Перед ним лежав на столі великий бровнінг, за ним на стіні висів килим, а на нім портрет Троцького, під портретом була червона пятираменна зізда, а довкруги портрету і зізди була в російськїм язичі напись: »Пролетарі всіх країн єднайтеся!«

В часі допиту я мусів ще раз йому повторити, відки я взявся на Великій Україні, де був, що робив і т. п.

— Ви були в банді Шепеля! Ми маємо про це зовсім певні інформації — сказав він.

— Ніколи. З цілого мого представлення справи виходить ясно, де я був. — відповів я.

— Ми маємо докладні відомости, що ви на днях приїхали від Денікіна на агітацію у Винницю і щоб ширити між червоноармійцями контрреволюцію! — сказав командант.

— В денікінських командах я ніколи в житті не був. До Крижополя їздив я на приказ Ревкому ЧУГА., аби дістати гроші тощо для наших людей і щоб представити конечність злуки Гал. Армії з Червоною Армією — відповів я.

— Маєте кого, хтоб ствердив вашу ідентичність? — запитав він.

Я покликався на д-ра Гірняка і просив, аби його негайно візвали телефоном, бо о 6-ій годині вечером він мав відїхати до Київа. Телефонічний апарат стояв на столі команданта і він міг в кожній хвилині зателефонувати по д-ра Гірняка, од-

паче він цього мимо моєї просьби чомусь не хотів зробити, але наказав відпровадити мене до вартового старшини.

Було видно, що арештування це була напасть, бо зразу закинено мені, що я поляк, потім що член повстанчого загону Шенеля, а потім що агітатор Денікіна. Це значило, що чрезвычайка не мала проти мене нічогоісенько, а тільки шукала якогось закиду. З цього відніс я вражіння, що хтось зі знакомих зробив на мене донесення.

По довшім часі десь коло шестої години вечером до вартового старшини прийшов сам командант і сказав, що можу сам зателефонувати по голову Ревкому д-ра Гірняка, але рівночасно звернув мені увагу, що виходить на місто і більше не верне. Значило, що моє телефонування вже не могло мати ніякої користи, бо др. Гірняк вже повинен був відіхати в Київ, а колиб навіть хто-небудь з Ревкому прийшов, то команданта не застане. Та я таки зателефонував до Ревкому і по якійсь хвилині прийшов тов. Рогульський, та його інтервенція нічого не могла помочи, бо мав ручити за мене голова Ревкому др. Гірняк, а не Рогульський, до того і команданта вже не було.

Мене передали до відділу охорони, який мав нічу відставити мене до тюрми, віддаленої на яких три верстви. На дворі була велика заверуха. Відділ охорони складався виключно з здоровців галицьких полевих жандармів. В комнаті був ще примкнений якийсь чоловічок. Він говорив мені, що коли охорона нічу провадить кого до тюрми, то по дорозі розстрілює. Членам

охорони не хочеться іти нічю так далеко, а розстріл опісля оправдують тим, що розстріляний намагався втікати.

— Щож вам може статися. Найбільше, що вам грозить — це смерть, а вонаж ліпша чим життя в цих обставинах — закінчив товариш арештант.

Я боявся провокації і на такі філософічні виводи не відповів нічого, тільки зачав дуже вихвалювати відносини на Радянській Україні. По хвилині викликано цего арештанта, а опісля пізно в ночі покликано мене знову до команданта. Крім нього були там ще др. Гірняк, Коханенко, Рогульський і ще якийсь молодий, здоровий, гарний муштина, котрого я не знав. Др. Гірняк і Коханенко відшукали на місті команданта і спровадили до чрезвычайки та прийшли оба заручити за мене.

Допит почався наново.

— До якої партії причисляєте себе товаришу. — спитав командант.

Я не знав ще тоді, в чім лежить різниця між большевицькими партіями, не знав їх організації, а вкінці не знав, до якої партії зачислює себе сам командант, не знав, що до прийняття до большевицьких партій треба спеціального, строго формального прийняття. Я сказав, що належу до большевиків, та зараз таки виявилось, що сказав велику нісенітницю.

— А чи ви маєте виказку прийняття? — спитав командант.

— Ні! — відповів я і щойно тепер полапався, що зробив велику дурницю, та з помічю прийшов

мені др. Гірняк і сказав, що я є »симпатиком большевиків«.

— До якоїж галицької партії ви належите? — спитав командант.

Ніколи в житті не належав я до ніякої політичної партії, та не знав, котра галицька партія буде йому найбільше симпатична і так навмання сказав, що належу до радикальної партії. По д-рі Гірняку спостеріг я певну полекшу і по тім пізнав, що добре трапив.

— Товаришу! — зачав молодий незнакомий. — З ким ви йшли сьогодні в полудне з Ревкому до »Світезянки«?

— Я йшов сам — відповів я згідно з правдою.

— Самі? Пригадайте собі краще; другий раз вас про це питаю — спитав незнакомий.

— Я йшов сам — відповів я.

— По раз третій питаю вас товаришу! Скажіть, з ким ви йшли!

— Я йшов сам — сказав я знову.

Командант почав допит про шифровану депешу і оба шифрові ключі. Я йому все вияснив і потім мене виведено до сусідньої комнати, а коли по хвилині покликано, не було вже д-ра Гірняка і Коханенка. Командант сказав мені, що за їх обох порукою мене випускає. Він звернув мені всі гроші, але документів не віддав.

Було небезпечно іти нічю без легітимації по улиці. Варта могла мене арештувати і знову відставити до чрезвычайки, тому командант поручив незнакомому, аби відпровадив мене домів.

Цей по дорозі запитав мене:

— Товаришу! Чому ви не хотіли признатися, з ким ви йшли?

— Бо я ішов сам!

— Неправда! Я сам вас слідив на улиці, післав до вас чотирох моїх розвідчиків і ви йшли разом з ними. Вони потім вас арештували.

— Тож не можете казати, що я ішов з ними, бо вони йшли за мною і я з ними не мав нічого спільного — відповів я.

Цим молодим чоловіком був галицький драматичний артист Бучма*), що був тоді агентом чрезвичайки під псевдонімом Бронек Домбровський. До нині не можу додуматися, яку ціль мала ця його провокація.

В дома нетерпляче з тривогою дожидали мене пор. Яцків і Караван і мій чура Михайло Кіндрат. Я знищив негайно всі папері, які були в мене, а між тим нотатку з моїми записками з українсько-польської війни.

Пізніше казав мені Др. Гірняк, що моя справа стояла дуже погано, головно через шифрові ключі і шифрову депешу. Колиб не горяче вставлення Дра Гірняка, я з певністю не побачивби другого ранку.

Я не мав причини йому не вірити, бо в часі революції ріжно буває. Де ліс рубають, там тріски падають.

---

*) Драматичний артист Бучма, той самий, що відтворив у фільмі «Тарас Шевченко» особу самого поета.

III.

Наші делегати не виїхали в означенім часі до Київа, бо через два чи три дні (була якась перерва в руху на залізниці в напрямку на Київ. Міжтим Др. Гірняк почув себе хорим, дістав доволі сильну горячку і мусів пожитися до ліжка. На своє місце делегатом до Київа призначив сот. Кондрацького, людину, що хіба найменше до цього надавалася. Він був дуже лінивий, важко орієнтувався в ситуації, а надто не був в курсі діла, бо тільки що приїхав до Винниці.

Вкінці сот. Кондрацький виїхав з делегацією. З приводу мого арештування мене уважали скомпромітованим, тому не міг я вже заступати хорого Гірняка. Його чинности переняв тов. Рогульський, а секретаря Ревкому тов. Опоку заступав от. Юліян Шепарович, що приїхав у Винницю. Його кооптовано до нашого Ревкому. Крім цього прибрано до Ревкому іще Дмитра Палієва. Засідання відбувалися щодня і мали часами доволі цікавий перебіг.

Юліян Шепарович підніс був гадку, аби наша армія не лучилася з Червоною Армією, тільки з повстанчими групами от. Омеляновича-Павленка

і Тютюнника. Перший навязав був навіть зносини з Гал. Армією, а Др. Микола Левицький, якого я стрінув був в Тульчині, був якраз висланником Павленка до II. Гал. Корпусу і до армії взагалі, щоб підготовити ґрунт для злуки. Більшости зпоміж членів Ревкому був проєкт Шепаровича симпатичніший, чим злука з Червоною Армією, та цього проєкту не можна було виконати. Передовсім більшість з членів Ревкому до цієї пори не мала найменшого поняття, що відділи Павленка і Тютюнника ще існують. Про ті відділи не було від довшого часу ніякої чутки і ми були певні, що вони вже давно перестали жити і тому навіть не довго над тим радили, щоб армія лучилася з ними. Поза тим ми вже були зайшли задалеко в переговорах і зносинах з Червоною Армією, головна часть армії знаходилася в районі занятім Червоною Армією і навіть не могло бути бесіди про це, аби в якийнебудь спосіб цю часть перепровадити до Павленка або Тютюнника. Ми вирішили дальше переговорювати з большевиками і остати при них. Зрештою тоді ситуація на Україні змінювалася що кілька тижнів, а зглядно навіть що кілька днів, а тепер врешті зложилися так обставини, що большевики були одинокі, які мали на Великій Україні силу і то не малу, тож заходила велика правдоподібність, що вони задержать владу, коли не на все, то хоч на довший час і вони були одинокими, з котрими можна і треба було під цю пору числитися. Зрештою ми станули на становищі, що

питання «куди» остаточно вирішене, що шкода тратити час на балачки над цим питанням, що тепер треба тільки призадуматися над питанням «як».

Щиро говорячи, великій більшості наших винницьких людей, так старшинства як і стрілецтва, злука з більшовиками почала чимраз то менше припадати до душі. Перед моїм виїздом в Крижопіль відносини червоноармійців і їх команд до нас були дуже гарні, можнаби сказати, що, як на тодішні часи, були вони просто ідеальні. Зрештою я вже про це згадував. Д-рові Гірнякові було удалося заключити з 44. Комдивом*) певного рода умову і після неї в районах Винниці і Жмеринки ми задержували наразі нашу організацію і автономію. Так мало остати аж до часу заключення договору в Києві, що мав остаточно вирішити про долю Укр. Гал. Армії. Почато приймати до наших лічниць хорих і ранених червоноармійців, більшевицькі установи почали навіть в ряди годи підпомагати харчами і грошми. Це траплялося вправді дуже рідко і поміч була доволі мала, але всетаки була. Команданти більшевицьких частин виявили вправді охоту, а деякі вже навіть почали були перебирати наших людей до своїх частин, але на основі згаданого порозуміння здержалися з тим аж до заключення остаточного договору в Києві.

Та вже з хвилиною нашого повороту з Крижополя, відносини значно погіршилися. Більше-

---

*) Командант дивізії.

вицькі частини таки тоїж самої 44. дивізії напали на наші лічниці в Браїлові, Жмеринці (і мабуть в Гнівані), забрали всі харчові засоби, ограбили майже до нага хорих і реконвалесцентів, а їх самих здебільшого побили, а навіть поранили. В самій Винниці напливали жалоби про напади, рабунки і побиття наших людей червоноармійцями, та прохання, щоб вставитись до 44. дивізії. З Браїлова почали напливати напівнагі і побиті хорі і виздоровці. Поставлено домагання, аби наші лічниці в першій черзі приймали і піклувалися червоноармійцями, а щойно в другій черзі нашими власними стрільцями, хоч ці зовсім не належали до «буржуїв». По лічницях викидувано наших тяжко хорих стрільців із ліжок і укладали там червоноармійців. Наші люде мусіли в своїх власних лічницях задоволитися місцем на холодній асфальтовій підлозі. По городських лічницях наші важко ранені і безнадійно хорі буквально гнили на підлозі в берлозі з перегнитої і зсіченої соломи, що аж кишіла від вушей. Цілком ясно, що наші лічниці давали червоноармійцям свої харчі. Вони обідали наших людей, але їх команди, установи, і влади перестали постачати нашим лічницям. Червоноармійці почали навіть по лічницях домагатися ліпших харчів, як ті, що діставали наші хорі. На стрільців, що везли через місто м'ясо, закуплене по селах для наших лічниць або установ, нападали таки у Винниці під боком і під оком 44. Комдіву, червоноармійці і забирали все так, що в таких днях лічниці оставали майже без харчів.

Помало почали большевики добиратися також і до наших частин, які ми формували з виздоровців. У Винниці формовано перший стрілецький, а в Хмельнику другий стрілецький полк. Крім цього були ще у Винниці булавна сотня і кінна сотня. Цю останню хотіли ми ужити як злуку з Укр. Галицькою Армією під Одесою, розставляючи т. зв. кінні звязки »реле«. Всіх їздців було коло сорока. Котрогось ранку прийшов до Ревкому від одної з червоних бригадних команд наказ, щоб до третьої години зполудня згідно з наказом 44. Комдіву доставити для кавалерії тоїж бригади з нашого кінного відділу трийцять коней з вирядом і »шашками«. Це мало зовсім зруйнувати нашу кінну сотню. Хлопці не хотіли віддати коней, яких вони любили як своїх дітей. Представлення в 44. Комдіві не допровадили до нічого. Загрожено навіть, що коли самі добровільно не дамо коней, червоноармійці прийдуть і самі заберуть. Хлопці не хотіли розлучуватися з кіньми і разом з ними пішли до червоної бригади.

Полк у Хмельнику зєднав собі був загальну симпатію населення тим, що всюди старався піти на зустріч потребам і бажанням тамошних громадян. Стрільці побудували зруйновані війною і революцією мости, помагали у відбудові спалених домів і т. п. Переходячі червоні частини розоружили полк, команданта полку Колодницького і більшість старшин арештували, маґазини виграбували до щенту, а розоружених стрільців пігнали на польський фронт приобіцяючи, що зброю

дадуть аж на фронті. Вправді наслідком інтервенції старшин звільнено з під арешту, а стрільців повернено голодних і побитих до Хмельника, але харчові засоби, гроші, зброя і муніція пропали безповоротно.

Щодня являлися в Ревкомі комісарі всяких большевицьких команд з письменними наказами, аби ми віддавали до їх частин якесь число стрільців. Ми викручувалися, як могли, але від часу до часу треба було таки щось дати. Головно домагалися наших людей большевицькі провіантові, що мали до наших хлопців більше довіря, бо знали, що вони не вкрадуть грошей, відданих їм на закупно і з ними не утічуть, та що спритно вивяжуться із завдання. Крім цього сільське населення не хотіло червоноармійцям добровільно нічого продати, а нашим людям відступало все дуже охітно. Большевицькі комісарі хотіли скинути зі себе ненависть сільського населення за всякі реквізиції харчів по селах і зажадали, аби наші люде переводили ті реквізиції. Та цьому рішучо спротивився Гал. Ревком, бо не хотів підкупувати того великого довіря, яке мала Укр. Гал. Армія майже у цілого сільського населення.

Між червоноармійцями пішли поголоски, що всіх старшин, що приїхали з Крижополя, прислала Начальна Команда на те, аби вони старалися дістатися на якінебудь посади до червоних частин, і там ширити розклад. Рівнобіжно голошено, що галичан як контрреволюціонерів розженуть по копальнях, то що. Заперестано виплачувати нам навіть ті дрібні підмоги, які часом ми діставали

на удержання хорих, а предсідник паркому К. П. б. У. Хвиля навіть не хотів виплатити «авансу» на кошти подорожі наших відпоручників до Києва; вкінці без його відома виплатила гроші його жінка, що була заступником предсідника і мабуть секретаркою паркому.

Між боротьбістами і К. П. б. У. приходило до чимраз більшої ворожнечі; заповідалася прірва. Боротьбістам закидувано, що вони в дійсности є українськими націоналістами, що це бувші «Петлюровці», що перейшли до комуністів тому, бо установи У. Н. Р. мусіли покинути Велику Україну. Боротьбісти заповіли, що перейдуть в підпілля. Вони стали виступати проти К. П. б. У. за її русифікаційну політику. Підносили, що в К. П. б. У. під покришкою комунізму зібралось всяке найтемніше русотяпське шумовиння, починаючи від давних царських чиновників, а кінчаючи на денікінцях, які кидали ряди Добрармії і примощувалися при Червоній Армії та інших большевицьких установах.

І дійсно вже небаром помітні були усування з установ боротьбістів та арешти українців під закидом «Петлюровщини», котру признано найбільшим злочином проти революції. Під це поняття стали підтягати всякі змагання українців до якогонебудь прояву самостійности, чи навіть самосвідомости. В мотивах Реввоєнтрибуналів подавано як мотив коротко «Гнусьний Петлюровець». В большевицьких установах про українську мову ніхто не хотів навіть чути. До нас галичан говорено таксамо як за Денікінських часів; «Ваш га-

ліційський народ», «Ваша галиційська мова». Ми стали «галічанами»; цю назву часто мішано з «англічанами» і з цього приводу прийшло навіть раз до дуже немилої події, про яку згадаю пізніше.

Товариське життя змінилося не до пізнання. На вулицях появлявся тільки той, хто мусів і то виходив в найгіршій одязі, аби не спровадити на себе підозріння та закиду, що це «буржуй». Зате вулиці Винниці аж роїлися від всякого роду жидів, що зіздили до міста з різних сторін.

Вечерами був театр битком набитий. Червоноармійці мали безплатний вступ і йшли на вистави цілими відділами. Команданти провадили їх, і сиділи разом з червоноармійцями в льожах. Буржуї мусіли дорого оплачувати за місце і мало з цього користали. Не було сильної електричної струї і тому в театральній салі лягали сутінки, тимбільше, що заповнювали її тумани диму з цигареток, кручених з махорки. Крізь той дим ледви можна було доглянути льожі з противної сторони або фотелі в партері густо набиті сірими, полевицими плащами і фуражками зі «звйоздочками». Там сиділи молоді, здорові, червоноармійці. Їх поведінка в театрі була свобідна і часами дуже цікава. Нероз в часі вистави такий червоноармієць побачив на другім кінці салі свого товариша і перекликувався з ним. Армійці перелазили через стінку з одної льожі до другої і тоді «буржуй», що сидів на низчому поверсі, зі страхом поглядав на здорові чоботиска, що звисали над його головою. Підчас перерви на салі був дуже веселий настрій; хлопці перекликувалися, свистали, так

що нерозумно не можна було почути власного слова. Бувало, що в льожі сиділо »буржуїське« товариство, за льожку заплатило солено. По хвилині являлися там червоноармійці і по маленьку витискали і так сильно підкурювали »буржуїв« махоркою, що ті мусіли забиратися з театру, а на їх місцях розсідалися червоноармійці і тішились як малі діти. Коли занавіса підносилася вгору, то на селі панував ще такий гамір, що звичайно першу сцену грали артисти для себе.

Бували випадки, що на сцені грав якунебудь роллю такий червоноармійський командант, навіть командант бригади. Армійці з його частин пізнавали його і тоді можна було нерозумно серед найтрагічнішої сцени почути голоси:

— Васька гляди! Цеж наш товариш командир!

На це лунала на цілу сцену голосна відповідь другого розрадуваного армійця. Такі виступи на сцені зводили для команданта безсумнівну симпатію серед його людей.

Зразу йшли майже виключно українські вистави. Часть артистів полевого театру Укр. Гал. Армії не поїхала з Початковою Командою і остала в Винниці. Ті артисти згуртували коло себе місцеві українські сили, заклали українську театральну трупу і це був зразу одинокий театр у Винниці. Згодом зложили більшовики свою московську трупу, що все більше й більше опановувала театр і винирала українську трупу.

В антрактах майже на кожній виставі виступали на просценію бесідники і держали промови до червоноармійців. Від часу до часу запрошували

но на таких бесідників і наших старшин. Промови були головно агітаційного змісту. Стало кінчалися окликами «Пролетарі всіх країн єднайтеся!», «Хай живе III. Інтернаціонал!» і т. п. У відповідь на це з грудий всіх зібраних армійців знімався так страшний оклик, що аж стіни театру дрожали.

З промов виголошуваних по театрах і мітингах було слідно, що нараз відпав ворожий тон проти Польщі. Заговорено про большевицько-польські переговори. Большевики говорили, що вони тільки ніби пересправляють з польським командуванням, аби зискати на часі, бо військо потребує «передешки», але до мира з Польщею ніколи не прийде.

Про свої військові сили оповідали большевики казочні річі. Про силу армії прямо мітичного Будьонного, про чисельність дивізій подавано нам такі цифри, що мимохіть треба було здвигати плечима і не знати, чому дивуватися, чи наївності оповідача, чи тому, що нас мають за таких наївних.

Раз був я свідком, як «пластунська бригада» відходила на фронт. Вона вже якийсь час стояла у Винниці. Її грабіжі так були допекли, що ми нетерпеливо чекали, коли ця бригада вирушить в поле. Це мала бути одна з найбільших і найліпше здисциплінованих бригад. Так нам говорили комуністи. Вона переходила Миколаївським бульваром. Люде були гарно одіті. Кроку не держали. Не було порядку в рядах. Взагалі робили вражіння вояків мало обучених і мало зді-

сциплінованих. Сила була дуже маленька; звичайний курінь на військовій стопі, з маленьким відділом їздців (80 їздців), що творило кавалерійський полк і двома батареями по чотири гармати. Скорострілів було теж не багато. Їх везли на елегантних повозках. От і ціла бригада.

Це все почало декого з нас дуже непокоїти. Ворожий настрій до всього, що українське, фатальне трактування наших частин і установ, переговори з командуванням польської армії, смішно малі сили до борби з таким противником, як польська армія, що тоді була вже доволі сильна, легковаження польського противника більшовиками, що перехвалювалися знищити його за одним махом, — це все мусіло нас непокоїти і насувати дуже понурі думки про нашу найблизшу майбутність.

Та вибирати іншої дороги не було можна, а чому, то я вже згадував.

Та не можна було дивуватися, що тоді більшовики віднесли до нас з великим недовірям. Були до цього певні причини. З одного боку Ревком ЧУГА пересправляв з ними про перехід армії, видавав накази, аби армія зірвала зносини з Добрармією і станула на місці, а з другого армія остала при Денікіні. Начальна Команда їздила до царських генералів в Одесі а армія йшла все далі на полудне згідно з наказами ген. Шілінґа.

Тоді видав був Ревком ЧУГА наказ, аби частини Укр. Гал. Армії при майбутній стрічі з червоними частинами, висилали до них відпоручни-

ків з заявою, що галицькі частини не відносять-
ся до них ворожо, що в Києві почалися вже пе-
реговори, та щоб давали червоноармійцям поміч
на кождім кроці.

Та що міг помочи такий плятонічний об'яв
приятни, коли за ним не послідували діла?

IV.

Пригляньмося тепер ближче, що сталося з Начальною Командою У.Г.А., яка дня 20. січня 1920 р. виїхала з Крижополя і з тими рештками нашої обездоленої армії, що на приказ Начальної Команди посувалася все далше на полудне.

Ген. Ціріц був завзятий противник большевиків. Кожну свою промову на зібраннях старшин він кінчив словами:

— *Bolschewismus muss zu Grunde gehen!*

Ген. Микитка, що давніше ще як командант корпусу не був противний переговорам з Червоною Армією, тепер головно під впливом Ціріца цілком змінив свій погляд. Оба генерали навіть не допускали думки про поважні переговори з Червоною Армією.

Ще дня 17. січня 1920 р. видала НКГА. такий денний наказ до військ:*)

»Галицька Українська Армія прибуде до кінця цього місяця своїми находячимися в поході частинами в повнім числі в район відпочинку**).

---

*) Все, що тут подано в знаках наведення, винято з оригінальних наказів НКУГА. і з її дневника за 1920 рік.

**.) Околиця Миколаїва.

»Зараз неможливо сказати, який протяг часу буде вона мати до розпорядимости для відпочинку і переведення реорганізації. Загальне положення на жаль оправдує обаву, що Галицько-Українська Армія не зможе також і в новому районі довго перебувати. Тому, що відносини ще не є вияснені, з одного боку всі міри мусять бути в той спосіб підприняті, щоби похід Галицької Української Армії міг по зівсім малім часі відпочинку, бути піднятий на ново, а з другого боку, реорганізація мусять бути зараз з прибуттям в новий район розпочата. Я взиваю всіх командантів корпусів, бригад, етапу, з цілою повагою, запалом і посвятою перевести реорганізацію після виданих вже 15. грудня 1919. оп. ч. 7128. подрібних вказівок і всі зарядження видати в дусі тих розпоряджень, підчиненим давати провід і наглядати сильною рукою.

»Я повторяю ще раз те, що вже не раз було сказане, що тільки боездатна і морально високо стояча армія дає запоруку на осягнення ціли, себто утворення української держави.

»Що до скріплення сильно підупавшої карності і моралі вийдуть в найблизчому часі вказівки. На мою думку я не потребую аж надто підчеркувати, що я зівсім ясно бачу теперішню боездатність армії, що я не омину ніяких середників, щоби армії подати не тільки потрібний час, але також потрібну матеріальну піддержку. — Однак, якщо обставини є сильніші від волі, і якщо мусять бути видані зарядження — вправді дуже тверді для поодиноких частин або для цілої ар-

мії, — але зате лежачі в інтересі української справи і для неї прямо рішачі, — то я очікую від всіх командантів безумовного послуху, моїм приказам.

»Ніякий командант не має права скидати з себе відповідальності за переведення цих заряджень, бо він мусить нести відповідальність за найбільш діяльне та доцільне переведення приказів. За видання отцего приказу, відповідаю я«.

Цей приказ виданий ген. Микуткою зараз по обняттю команди та по вилікуванню з п'ятнистого тифу, був неначеб програмою його діяльності на майбутнє. Не потребує підчеркувати, що автором приказу був ген. Ціріц, котрий всі прикази писав в німецькій мові, а цей приказ помітно переведений з німецького, як це видно з його стилізації.

В змісті приказу унагляднені такі провідні точки:

1) що загальне положення будить обави;
2) що сам Начальний Вожд бачив, що наближується якась грізна хвиля, коли »обставини є сильніші від волі«.

3) що мимо цього положення Н. К. У. Г. А. рішила перейти в район відпочинку;

4) посередно стверджує, що дисципліна в армії піднепала;

6) Заповідає, що буде спонуканий хопитися »твердих заряджень«.

Не довго чекала Н. К. У. Г. А. на ці тверді зарядження, бо вже 20. січня 1920. в деннім наказі було таке:

»Начальна Команда зарядила сьогодні розв'язати 6-тий гарматний полк I-го корпусу та розділити його поміж прочі гарматні полки. При полку відкрито заговор, який змагав до того, щоб усунути всіх старшин в полку. Проти провідників заговору наказано поступити після дорозового права!«.

Приказ не говорить ясно про основу заговору, але між рядками легко дочитатися, що мав він большевицький характер тимбільше, що метою його було усунення всіх старшин, які були на окремім списку. Не беруся осуджувати цього наказу, але кожному стане ясно, що гармаші розділені по других полках, з певністю не здержалися від большевицької агітації по тих полках і з певністю багато причинилися до цього, що і ті полки пізніше станули на »большевицькім ґрунті«.

Міжтим Червона Армія скоро йшла вперед. Безперечно були на Великій Україні села, що тоді симпатизували з большевиками тимбільше, що багато сіл ставилося крайне ворожо до Добрармії. Большевізуючі села виступили ворожо також проти нашої армії тому, що вона на приказ Н. К. У. Г. А. йшла рука в руку з Добрармією. Це потягнуло деякі небажані наслідки.

І так вже денний наказ Н. К. У. Г. А. з 22. січня 1920. подає: »Команда III-го Корпусу, голосить: Дня 21. перед полуднем у Фльорі, на північ від Окни, розоружили місцеві большевики 2-гий гарматний полк, 21-го січня вечером розоружило 6 до 8 людей команданта куріня 8-ої Бриґади в Антонівці на захід від ст. Мардарівка. В Антонів-

ці стояв обоз двох Бригад. Командант куріня утік і не знає нічого про долю двох курінів...».

В деннім приказі з 23. січня 1920 подано до відома, що »Команда I-го Корпусу, доносить: Дня 21. січня 1920. розоружили селяне зі Старого Луга, що на захід від Чечельника, одну батарею гарматного полку».

Дня 21. січня 1920 р. перед полуднем Червона Армія напірала головною силою здовж трьох залізничних шляхів в напрямі на Херсон, Миколаїв, Одесу і осягнула лінію Апостолово — Долинська — Ново-Українка. Були побоювання, що в кожній хвилині частини Укр. Галицької Армії можуть стрінутися з частинами Червоної Армії. Тому команди корпусів запитували, як належить поступати в такім випадку, тимбільше, що дальший похід на полудне з огляду на хорих був дуже утруднений, а боєвий стан частин був так малий, що про ведення боїв не можна було навіть думати.

На це дала Н. К. У. Г. А. такий приказ: »Переговори з большевиками має Команда Корпусу вести тільки щодо поведення з полишеними хорими і тільки тоді, якщо большевики дійсно продовжатимуть похід, прийдуть в район постою корпусу і корпус не матиме сили відбити імовірно сильно переоціненого ворога. Заосмотритися харчами мав корпус доволі часу, що би уладити лічниці не потребує цілий корпус стояти».

Н. К. У. Г. А. вже дня 21. січня 1920. бачила добре грозу положення тієї частини армії, що

пішла за нею на полудне, бо тогож дня до Генерала Чернавіна в Одесі вислано таку телеграму: »Загальне положення Добрармії і Галицької Української Армії приневолює мене звернутися до Вашої Ексселенції з проханням подати директиви для Галицької Української Армії, яка є вповні небоєздатна, в отсих випадках: 1) Якщо район відпочинку не буде міг бути певно забезпечений, 2) Якщо большевики обсадять Миколаїв та упадок Одеси належатиме до можливости«.

Для виказання морального стану Добрармії подаю ще одно звідомлення з тогож самого дня: »Командант двірця у Вапнярці телефонує: Сьогодні одержав денікінський панцирник наказ знищити шлях в Демківці. Ми одначе маємо в Тростянці ешелон, навантажений батареєю У. С. С. та вісім вагонів під вантаж цукру для II. Корпусу. Ешелон може бути звідти відтягнений аж завтра, тому що сьогодні відбувається вантаження цукру. Шлях має бути знищений до год. 6-ої вечером. Щоби однак відложити знищення шляху аж до стягнення нашого ешелону, жадає командант броневика три вагони цукру«.

Мимо тих крайно невідрадних і прямо катастрофальних відносин оба Генерали і не думали відступити від вже раз вибраної лінії й туго держалися Добрармії плянующи, що в критичнім моменті удасться їм, або втікти враз з армією до Румунії, або переїхати пароплавами на Кубань, чи Крим, а навіть до Італії.

Команди I. і II. Гал. Корпусу добре здавали собі справу з безвихідного положення, зясовували справу ген. Ціріцові та наглили, аби начати переговори з Червоною Армією поки ще час, заявляючи, що ціла Укр. Гал. Армія мусить потрапити у сферу впливів Червоної Армії і чим пізніше НКУГА. зачне з нею переговорювати, тим поганіші будуть умовини. Відповідь з дня 24. січня 1920 була така: »Начальна Команда звільнила полковника Шаманека з Команди I-го Корпусу та призначила його кермуючим транспортами на шляху від Бірзулі виключно на північ, доки є рух, а отамана Льонера зі становища начальника штабу II-го Корпусу, назначуючи його кермуючим транспортами з Бірзулі та підчиняючи підполковникові Вітошинському в Роздільній. Командантом I-го Корпусу назначено от. Підковича, а начальником штабу II-го Корпусу от. Ціху«.

Це зарядження найкраще виявляє психічний стан осіб, що в тім часі командували нашою армією. Двох дійсно найспосібніших старшин генерального штабу, яких мала наша армія і якими могла гордитись, усунено і віддано їм підрядні становища, які могли цілком добре зайняти старшини низшого ступіня, навіть нефаховці. Коли ще додати до цього й те, що от. Льонер був незвичайно щирим українським патріотом, що міг служити приміром неодному українському уроженцеві, то щойно тоді прийдеться до висновку, що в тогочасній Начальній Команді не все було гаразд.

Цего послідного було вже за багато навіть і тим старшинам, що здисципліновано йшли на

полудне згідно з приказом Начальної Команди. Дня 25. січня приїхали до Начальної Команди з I-го і II-го Корпусу старшинські депутації, які зясували незавидний стан корпусів, та вимагали (не просили) від Начальної Команди вияснення щодо орієнтації, якої має держатися Укр. Галицька Армія. По пересправах допустив ген. Ціріц навіть до ухвали тих делегатів, котрою рішено, що армія перейде згідно з директивами в район відпочинку, а далше рішено при Н. К. У. Г. А. утворити «Політичний Відділ», до якого всі корпуси мали вислати по двох відпоручників; завданням цього відділу було кермувати політичними справами Української Галицької Армії.

Якнебудь цей «Політичний Відділ» ішов пізніше майже зовсім за диктатом ген. Ціріца, то всеж таки саме його утворення і це, що ген. Ціріц на нього погодився, аж надто добре зясовує відносини, які під цю пору запанували між армією та її командою.

Під напором цьогож «Політичного Відділу» Н. К. У. Г. А. дня 25. січня 1920. анулювала свій наказ про усунення полк. Шаманека і от. Льонера, але характеристичним для відносин того часу ще й те, що таки того самого дня звільнено от. Льобковіца зі становища шефа штабу III. Гал. Корпусу.

До «Політичного Відділу» увійшли: голова — Др. Музичка, секретар — сот. Цап'як, члени: от. Волощук, сот. Омелян Паліїв, от. Лисняк, сот. Станімір, сот. Осип Навроцький і як госпітант пор. Др. Гупаловський.

Ревком Ч. У. Г. А. у Винниці вислав до армії дальші прикази, а Н. К. У. Г. А. видала знову, від себе наказ до всіх корпусів, «аби частини на всі накази і телеграми Ревкому не реагували».

Міжтим відносини на фронті Добрармії і в самій Добрармії гіршали прямо з оголомшуючою швидкістю. Командування Добрармії видало дня 26. січня 1920. наказ, що Укр. Гал. Армія має прикривати бірзульський залізничий вузол і з тою метою має зайняти й удержати фронт Саврань — Піщана — Абамеліково. Значиться про відпочинок і реорганізацію армії вже не могло бути й мови. Начальна Команда бачила небоездатність армії і робила заходи в ген. Шілінга. Та це не принесло ніякого успіху. Сама Н. К. У. Г. А. перенеслася в тім дні до Бірзулі. В якому скрутному положенні була тоді Добрармія, свідчить це, що генерал-майор Стойкін, який в тім дні зголосився як наслідник полк. Саборського і як звязковий, привіз до Начальної Команди від командування Добрармії повновласть до ведення переговорів з українськими повстанцями. Добрармія дотепер трактувала повстанців як звичайних бандитів і вивішувала їх, коли хто із них попав в її руки, та «як тривога — то до Бога».

В Одесі було зібралося кілька тисячів денікінських старшин. Вони здебільшого занималися спекуляцією і серед них почалась масова дезерція. Там заносилося на переворот і українські старшини поважно роздумували над цим, аби переняти владу.

Червона Армія йшла вже на Одесу. Дня 30. січня 1920. ген. Ціріц, Др. Музичка, от. Волощук і ген. Стойкін виїхали туди для обговорення справ, «які виникли з причини цієї прикрої ситуації».

Поїздка до Одеси мала тільки цей корисний вислід, що ген. Ціріц переконався про неможливість переїзду морською дорогою. Добрармія мала до розпорядимости замало пароплавів, аби могла сама переїхати, а тим менше булаб вона дбала про нашу армію, котрою цікавилось командування Добрармії тільки тоді, як її потребувало.

Тому остала Н. К. У. Г. А. при одинокім проєкті переходу до Румунії і дня 3. лютого 1920. видала такі доручення:

»Укр. Гал. Армія має переправитися через Дністер на відтинку Тираспіль — Рашків, а саме I-ий і II-ий Корпуси на відтинку 6 верстов на полудне від Рибниці — Рашкова включно, Начальна Команда і Команда Етапу Армії на лінії 4 верстви на північ від Богушан — Дубосар (включно). III-ий Корпус звідси на полудне до Тирасполя (включно), всі в районі Тираспіль — Кучурган — Роздільна й Одеса находячіся частини У. Г. Армії в Тирасполі. Корпуси і Команда Етапу Армії мають прослідити і технічно приготувити місця переправи. Командантом місця переправи в Тирасполі назначено от. Льобковіца.

»Команданти місць переправи мають увійти в порозуміння зі стоячими напроти румунськими командантами. Якщо проти сподівання поодинокі незорієнтовані румунські команданти підвідді-

лів не допускалиби до переправи, мається, тому, що це противиться міжнародньому праву, вибороти собі переправу силою оружжа. Нездібних до транспорту хорих мається зібрати і заосмотрити в найконечніший санітарний персонал, ліки, харчі і гроші найменше на 4 тижні і полишити. Старшин і стрільців мається повчити, що по виздоровленні мають прибути до найблизчого відділу Укр. Гал. Армії.

»Збірні райони на румунській території: II-ий Корпус — район на північ від Більці (виключно), Струма, Єгорівка, Куболта. I-ий Корпус — Більці, Біліченці, Радоя, Циплішти. III-ий Корпус і частини з Тирасполя й Одеси райони Кишинів — Стратени. Команда Етапу Армії район Оргеїв — Пересечіна. Начальна Команда імовірно в околиці Кишинева. Про матеріяльне заосмотрення команд, частин, і установ мається — оскільки забрані зі собою припаси в грошах, харчах, ліках і т.и. не вистарчають — передовсім просити в найближчій румунській команді. Коли мається почати переправа, Начальна Команда повідомить телефоночно».

»На команданта всіх остаючих на Україні старшин і стрільців назначує Начальна Команда сотника Кондрацького, а на начальника штабу отамана Льонера. Сот. Кондрацький має: 1) по змозі як найліпше піклуватися оставшими хорими Гал. Укр. Армії; 2) творити відділи і підвідділи; 3) відводити назад — як поодинокі так і громадні — в данім моменті в той спосіб зібрані частини до Гал. Укр. Армії; 4) Переслідувати всіх тих

членів Гал. Укр. Армії, які допустилися звичайного проступку».

Аналізи цього приказу не подаю, але мушу підчеркнути таке: Із змісту його виходить, що Н. К. У. Г. А. не мала певности, чи румунська влада перепустить армію на свою територію, навпаки боялася, що «незорєнтовані румунські команди» схочуть не допустити до переправи, а мимо цього таку переправу хотіла форсувати.

Дуже цікаво віднісся до тієї справи т. зв. політичний відділ при Начальній Команді. Дня 4. лютого 1920. він вирішив більшістю двох третих голосів: «Політичний Відділ оставляє рішення Н. К. У. Г. А. справу переведення Української Галицької Армії за Дністер. — Делегати Політичного Відділу відходять до своїх частин для предметового і безстороннього зясування стану річи». Значиться, була одна важна справа до поладнання, в якій Політ. Відділ міг сказати своє важне слово, але він політично вмив руки і розіхався по частинам.

Місія от. Цімермана, яка виїхала на переговори до Румунії, не давала про себе знати, аж до 4. лютого 1920. Начальна Команда розіслала по командах корпусів таку депешу: «Голова місії, висланої до Румунії для ведення переговорів, глосить шифрою: — Румунський генерал в Кишиневі відноситься до переправи прихильно. Тому що справа має бути правдоподібно вирішена Верховним Командуванням і Радою Міністрів, до 3-го лютого не наспіла ніяка відповідь».

Начальна Команда повинна була вже тепер бачити, що про перехід до Румунії важко й думати. Та оба генерали не покинули цієї думки і у відповідь післали до от. Цімермана таку депешу: «Телеграму з третього одержано. Положення тіснить, тому переправу доведеться перевести без згоди. Доложити всіх старань, щоби принайменше було найголовніше рішене. Англійська і французька місії в Одесі заходяться в тім самім змислі».

Крім цього ген. Ціріц дня 4. лютого 1920. виготовив реферат про причину переходу Укр. Гал. Армії на румунську територію в таких точках:

»1) Правну підставу підчинення Української Галицької Армії Командуванню Добрармії в Одесі становить договір з 19. падолиста 1919. На основі загального оперативного положення, наказало Добровольче Верховне Командування лінію відвороту аж до Дністра;

2) З хвилиною, як Добровольче Командування опускає Одесу, Українська Галицька Армія траить всяку змогу матеріального заосмотрення. Вона мусить проте негайно сотворити собі нову базу;

3) Цю базу може дати тільки перехід на румунську територію, бо з упадком Одеси, буде перерваний всякий звязок з державами антанти;

4) Хоча голови англійської і французької місій військових в Одесі не могли дати ніяких зобовязуючих запевнень, що Українська Галицька Армія — як частина Добрармії — буде принята в Румунії як союзна армія, всеж таки дали подібну обіцянку.

5) Українська Галицька Армія тепер — наслідком її морального і матеріального стану — нездібна до ніякої боевої акції. Перш всього пануюча все ще в ній пошесть вимагає строгого відокремлення на кругло 6 тижнів та основного наділення свіжим біллям і одягами;

6) Чим сильніша армія перейде і чим більш боєздатна буде по відпочинку, тим більше слово може висказати політик (диктатор);

7) Якщо Українська Галицька Армія перейде на румунську територію — чисельно сильніша від Добрармії, тоді буде можна слушно ставити вимоги, щоби військовий провід припав Українській Галицькій Армії, а як що це станеться, то і політичний провід по стороні українських політиків;

8) З ніякої сторони, як тільки від антанти (передусім Англії) дано запевнення матеріального заосмотрення;

9) Перехід на румунський бік буде доказом, що Українська Галицька Армія не була ніколи і не буде знаряддям большевицької влади».

Не згадуючи вже про наївність точки 6. та 7., перш за все вдаряє в очі в тому рефераті те, що Начальна Команда вже тоді мала сумніви щодо питання, чи удасться мирним способом перейти через Дністер, а далі, що ген. Ціріц зовсім не знав, або призабув, що по міжнароднім приписам армія вступаючи на чужу землю мусить зложити зброю і мусить піддатися інтернаванню.

Ген. Ціріц старався вдержати при собі як найбільшу, часть армії, а тимчасом корпусні коман-

ди, що стрінулися з Червоною Армією, почали непокоїтися та послали телеграфічні запити, »які умови заключено з румунською владою щодо приказаного переходу«.

З днем 5. лютого 1920. приходять найбільш критичні дні для Начальної Команди.

Перш всього прийшли звідомлення, що Добр-армія іде цілком у розтіч, що її частини кинулися на села і містечка та почали все нищити і грабувати ще більше, як це робили до тепер. Це означувало, що там наступив повний розвал.

Крім цього прийшли з власної армії звідомлення, що »тільки невеликі частини Команди Етапу та III-го Корпусу проявляють охоту перейти на румунський бік. Більшість Української Галицької Армії думає залишитися на Україні, щоб у спілці з большевиками продовжувати боротьбу. До Румунії не мають стрільці охоти переходити тому, бо вороже відношення Румунів мали нагоду пізнати при наших першій і другій відвороті в Галичині. Від антанти годі сподіватися чогось доброго, бо за наші змагання з большевиками вона віддає Галичину в польські руки...«.

Це немало затрівожило Начальну Команду і вона того самого дня видала наказ: »Хто самовільно остає на місці, а не йде по вказівкам Начальної Команди, яка приказала перехід Української Галицької Армії в Румунію, є зрадником української справи«.

Та були в Українській Галицькій Армії ще і »більш тверезі уми«, які були за тим, »щоби частина армії получила на Україні з большеви-

ками, а частина — бодай 2000 — перейшла до Румунії, щоби бути забезпеченим на два боки і мати своїх людей у большевиків та антанті, бо ще не знати, котра сторона візьме верх».

На щастя тих «тверезіщих умів» в армії не було багато, а назвища їх нехай остануть тайною автора.

Дня 6. лютого 1920. от. Цімерман доніс з Тирасполя, що «відповідь щодо переправи армії на румунський бік має прийти нині о десятій годині перед полуднем», а зараз таки в другій депеші повідомив, що відповідь ще не прийшла, мимо того, що означена година давно минула.

На другий день Начальна Команда прибула на стацію Воронків коло Рибниці.

Міжтим Червона Армія не чекала на це, як і коли покінчаться переговори от. Цімермана з Румунами, але доволі скоро йшла наперед. Частини I-го і II-го Гал. Корпусів нашлися нараз на території занятій Червоною Армією і тому командування цих обох корпусів були примушені увійти в прямі переговори з частинами червоних.

Цего було вже за багато членам «політичного відділу», котрі зложили рішення про переправу в руки ген. Микитки і Ціріца, а самі поїхали до своїх частин. Цей «політичний відділ» зїхався, осів при команді I. Гал. Корпусу, і дня 6. лютого 1920. під назвою «Начальний Ревком Червоної Української Галицької Армії» обняв провід над нещасною армією. Шефом штабу назначив цей Ревком полковника Шаманека.

Начальний Ревком вибрав своїм головою Дра Музичку, а секретарем Цапяка. Зрештою склад його був такий самий як «політичного відділу». Накази і зарядження видавані цим ревкомом були більше плянові, енергічні і фахові, чим зарядження видавані Ревкомом у Винниці, які виявляли доривочність, безпляновість та мале військове знання. Про сторонництво не може мене ніхто посуджувати, бо ж я сам належав до того Ревкому. В дійсности наказів того Ревкому не виконувано від самого його заснування, бо всі частини знаходилися в орбіті Начальної Команди і Нач. Ревкому, а Ревком ЧУГА. був задалеко і не мав ніякого зв'язку з корпусами.

Дня 7. лютого 1920. р. видав Начальний Ревком ЧУГА. за підписом Др. Музички, Цапяка і полк. Шаманека такий наказ військам:

»1) Заступники всіх корпусів та Етапу Укр. Гал. Армії утворили тимчасовий Начальний Ревком з осідком покищо при Кмді I-го Корп. 2) Вкортці слідує вибір головної ради Гал. Червоної Армії. Приказ до переведення виборів слідує. Аж до уконститування цієї ради належить придержуватися отсих провізоричних заряджень: 3) Всі частини Гал. Укр. Армії, які знаходяться на схід від Дністра, творять Червону Українську Галицьку Армію, та являються союзниками всіх совітських військ; 4) Найвищу військову та політичну владу над Черв. Укр. Гал. Військами, а через це і відвічальність перед армією і народом, поносить Начальний Ревком; 5) Переведення всіх військових справ лежить виключно в крузі ділан-

ня Червоної Начальної Команди, яка за всі свої діла та похибки, як також за дух та ударну силу, армії відповідає перед Начальним Ревкомом; 6) При командах корпусів належить зорганізувати подібні Ревкоми; 7) Службова дорога між поодинокими командами остається — як досі — та сама. Команди корпусів одержують прикази від Начальної Команди, а впрочім ділають в порозумінні зі своїми Ревкомами. Ревкоми при командах корпусів одержують свої вказівки від Начального Ревкому. 8) Прикази Начальної Команди, які торкаються військових рухів та засад пропаганди мають бути підписані так Начальною Командою як і одним з членів Ревкому. Прикази, які відносяться тільки до внутрішньої служби, та не мають впливу на загальне положення, видає виключно Начальна Команда, однакж все інформує вона Начальний Ревком про видані зарядження. 9) Призначення всіх вищих начальників, від команданта бригади вгору, переводить Начальний Ревком на внесення Начальної Команди. Дотеперішні команданти і шефи штабів остають на своїх посадах. Всі інші призначення переводить Начальна Команда. 10) Зноситися зі союзниками або ворогом має право тільки Начальний Ревком, однакж все в порозумінні з Начальною Командою. 11) Начальником Штабу Черв. Укр. Гал. Армії призначається покищо полк. Шаманека, який — аж до іменування команданта — виконує і його функції. 12) З огляду на виїмкові відносини одержує начальний вождь та команданти корпусів право деградувати всіх старшин, прямо їм підчине-

них, які своїм поведенням ядро нарушили свої військові обов'язки. Переведення таких мір голосити через Ревком Корпусу у Начальній Команді при поданні причин. 13) Всі засуди смерти мають бути потверджені Ревкомом. 14) Приказ цей належить оголосити. 15) Відходить до всіх корпусів та Команди Етапу».

Дня 8. лютого 1920. полк. ген. шт. Шама-нек, як виконуючий обов'язки Начального Вождя Ч. У. Г. А. видав такий наказ:

»Спонуканий волею частин і їх начальників, та в журбі про долю наших хорих та недужих рішив Начальний Ревком не переходити через Дністер до Румунії, не тратити української землі зпід ніг українського вояка. Наказується: 1) Всі частини Ч. У. Г. А. остаються на дальше на своїх місцях та не починають ніяких рухів на полудневий захід; 2) Команди дворців Слобідка та Бірзуля ніяким чином не випускають якихнебудь транспортів у напрямі на Рибницю. Весь матеріял є власністю стрільців і наших хорих і при них маються лишити. 3) Між залізницею та Дністром зорганізувалися червоні повстанці, яких представники заявили, що не хочуть перепустити галичан на румунський бік. Частини, що на-ходяться біля залізниці, мають — на випадок стрі-чі з такими нерегулярними відділами — зорієн-тувати тих-же про наші наміри, та про це, що наше майно — як власність червоних галичан — є нетикальне. 4) Команда Етапу концентрує свої відділи і формації можливо в околиці Бірзулі та старається про телефонічну сполуку з частинами

3-го Корпусу. 5). Відділи 3-го Корпусу мають остатися в районі стації Затише та по можливості угрупуватися здовж залізниці на північ. 6) Транспорти концентрувати на ст. Слобідка, або Бірзуля. Поїзди з району Тирасполя і Роздільної стягти поступово на ст. Бірзуля. 7) Ситуаційні звіти щоденно до год. 10-ої перед полуднем надсилати до Чечельника, постою Начальної Команди Ч.У.Г.А. Сюди присилати також докладні звіти стану. 8) Відходить до I-го і II-го Корпусів та через ст. Бірзуля на ст. Слобідка, крім цього передає ст. Бірзуля цей приказ до Команди Етапу та частин III-го Корпусу. — Шаманек вл. р.«.

Також не спав Ревком Ч.У.Г.А. у Винниці і призначив Начальним Вождом Ч.У.Г.А. »тов. підполковника Амврозія Вітошинського«, а на пропозицію Паркому Української Комуністичної Партії Прикарпаття назначив Дмитра Барчука політичним комісарем при Начальнім Вожді ЧУГА.

У відповідь на це, Начальна Команда видала наказ, яким полк. Шаманека звільнено з командування I-им Корпусом і наказано йому негайно явитися в Начальній Команді. Полковникові Вольфові наказано з усією енергією перевести наказ щодо переправи армії на румунський бік.

Сталося. Армія дістала дві, а зглядно три команди, а саме: »Стару« Начальну Команду, Ревком Ч.У.Г.А. у Винниці і »Начальний Ревком«. Ще один доказ тих невідрадних відносин, в яких мусить знайтися армія, коли втратить політичний провід і коли за політичний провід візьмуться військові люде.

»Стара« Начальна Команда даліше держалася консеквентно пляну переходу до Румунії і дня 7. лютого 1920. видала 6-тій бригаді в Гонорівці і 9-тій бригаді в Тимкові наказ переправитися через Дністер не ждучи на дальші прикази І-го Гал. Корпусу, а рівночасно поручила галицькому розвідчому старшині в Рибниці чет. Чайці, аби повідомив румунського команданта напроти Рибниці, що частини нашої армії перейдуть дня 9. лютого 1920. границю.

На ще дня 8. лютого 1920. чет. Чайка відповів такою депешою: »Командант румунської пограничної сторожі в Резині — четар Мітителія — звідомляє, що команда румунської дивізії повідомлена розпорядженням їхнього правительства ч. 2496. з дня 5. лютого 1920., що українська делегація інтервенювала в Букарешті в справі переходу через румунську границю. Правительство погоджується на перехід, одначе команда 4-ої дивізії не дістала ще наказу, щоби Укр. Гал. Армію перепустити через Рибницю. Я представив чет. Мітителеві, що справа з огляду на большевицький наступ є дуже нагла. Він прирік,, що зараз по одержанні відповіді з Букарешту, повідомить мене. Румуни в боці Рибниці роблять вправи в стрілянні. Дуже затривожені«.

Начальна Команда не звернула мабуть уваги на ті румунські »вправи у стрілянні« і того самого дня надала до командувань 2-го і 3-го Гал. Корпусів, до Команди Етапу Армії та всіх команд двірців таку депешу: »Після зголошення чет. Чайки з Рибниці — румунське правительство де-

кретом з дня 5. лютого 1920. ч. 2496. згодилося на перехід Укр. Гал. Армії через Дністер».

Дня 9. лютого 1920. Начальна Команда перенеслася до Рибниці і зараз таки вислала місію зложену з от. Івана Куніша і сот. судді Д-ра Романа Ковшевича до румунського команданта місця переправи в Рибниці з такою повновластю у французській мові:

»Начальна Команда Галицької Української Армії уповажнює отамана генеральної булави Івана Куніша і п. сотника суддю Д-ра Романа Ковшевича умовитися з королівсько-румунським командантом місця переправи в Рибниці щодо: а) негайного розпочаття переправи поодинокими частинами Гал. Укр. Армії; б) місця найблизчого заквартирування перейшовших частин; в) усталення місця і часу, в якому всі питання, зв'язані з переходом Гал. Укр. Армії мають бути вирішені повновласниками королівсько-румунської і Гал. Укр. Армії».

Надто дано судді Д-ру Ковшевичеві ось такі вказівки щодо переговорів:

»1) Укр. Гал. Армія вважатисьме по переступленні границі румунської території союзною армією, а в ніякім випадку не має бути трактована як така, що вступила на територію нейтральної держави, тому що У. Г. Армія бореться проти большевиків по стороні російської Добрармії, якої є складовою частиною, а ця остання належить до союзних і сполучених держав антанті, з котрих одною є румунське королівство, але навіть і без посередництва рос. Добрармії та союзних і спо-

лучених держав антанти взагалі У. Г. Армія повинна бути вважана союзною армією, тому що бореться від початку свого існування проти большевиків і таким чином боронить також границь Румунії від спільного ворога;

»2) Наслідком цього має бути У. Г. Армія позбавлена в посіданні своєї зброї та своїх воєнних матеріялів; розброєння цієї армії представляється отже недопустимим. На випадок, як щоби органи румунського правительства були відносно цього предмету іншої думки, Начальний Вожд У. Г. Армії видавби інструкцію командантам поодиноких Груп, які перейдуть границю, щоби видали зброю за одержанням письменної посвідки відбору, з якої має бути видне, хто зброю відібрав, як також число і якість відібраних предметів. У всякому випадку вимагають дисциплінарні згляди, щоби старшини У. Г. Армії були позбавлені в посіданні зброї;

»3) Виконання військової юрисдикції відносно осіб приналежних до У. Г. Армії буде — згідно звісним приписам міжнароднього права — застережене судовим органам У. Г. Армії, яка в цім згляді має бути трактована як екстериторіальна одиниця;

»4) Розташування та уладження прохарчовання У. Г. Армії будуть переведені все в порозумінні з військовими та цивільними органами румунської влади в як найдаліше ідучому узглядненні інтересів місцевого населення».

Делегація відійшла.

Дня 10. лютого 1920. Начальна Команда не вічікуючи на відповідь від румунської сторони видала до команди II-го Гал. Корпусу, всіх бригад і команд двірців такий наказ:

»Начальна Команда з частинами Етапу перейшли 10-го лютого коло Рибниці Дністер. Я пригадую всім старшинам і стрільцям на зложену ними присягу й очікую, що всі команди, частини й установи перейдуть як найскорше з усіми людьми і по змозі з цілим майном на румунську територію«.

Та цей приказ був неправдивий. Вправді ген. Микитка і Ціріц зі своїми найблизчими пішли на міст на Дністрі. в Рибниці і хотіли перейти до Румунії, але румунський командант сказав, що відповідь прийде за дві години, по двох годинах знову сказав, що за дві години, а вкінці заявив, що дістав наказ від своєї команди дивізії не перепустити ніяких частин ані нашої армії ані Добр-армії. Ген. Ціріц і от. Грушка старалися перебрати за Дністер на свої власні пашпорти, виставлені їм західно-українським посольством у Відні, однак це їм не повелось.

Таким способом дня 10. лютого 1920. переконалися оба генерали вкінці про правдивість наших висловів у цій справі ще зперед трьох тижнів, які почули від мене і сот. Петрика в Крижополі. Питання про перехід до Румунії остаточно розв'язано і ситуація зразу прояснилася. Прояснилася — та вже доволі запізно.

На щастя, ніяка частина не виконала наказу з 10. лютого 1920., бо з невністю булоб прийшло

до стрілянини і армія булаб цілком непотрібно понесла ще дальші жертви, яких вже мала стільки і яких ще багато мала понести.

Міжтим Начальна Команда Ч. У. Г. А. і Начальний Ревком сиділи дальше в Чечельнику, і дня 10. лютого Начальний Ревком видав — за підписами Музички Андрія, Цап'яка, Волощука, Шепаровича і політкома Барчука такий наказ до всіх частин Черв. Укр. Гал. Армії:

»Гал. Укр. Армія опинилася під цю хвилю в доволі грізнім становищі. Ведена дотеперішними політиками і вождями, які загнали її до Денікіна, Гал. Армія стратила всяке довіря, кредит, якого тепер так потрібно. Червона Армія зажадала здачі зброї. Причини цього, — це тільки недовіря у щирість нашого переходу в ряди червоних. В тій справі ведуться переговори з командуванням червоних військ. Приказ червоних відносно здачі зброї є хвилевий і він безумовно ніяк на наше повзяте рішення не впливає. Ревком по розумінні з винницьким Ревкомом наказує: 1) Всі частини Ч. У. Г. А. мають остатися на місці. Команданти старшин і старшини, які вводилиби переполох в ряди, будуть віддані Революційному Трибуналові. 2) Частини, від яких червоні війська зажадали віддачі зброї, мають таку зложити за поквітуванням.....

Зазначається ще раз, що нашими політичними і військовими чинниками ужито всяких заходів, щоби Червону Галицьку Армію вдержати в цілості».

Питанням про перехід через Дністер занявся я трохи довше, бо було воно у своїх наслідках дуже важне і далекойдуче, про що читач дізнається з дальших моїх споминів.

Не можу одначе зазначити одного. Колиб румунське правительство було дозволило на перехід армії на свою територію, ціла Укр. Гал. Армія мимо противних запевнень булаби пішла за Начальною Командою і осталиби були може ті, що мусілиби остати, то є ті, котрих прикували до Великої України недуги і ті, котрі мали остатися, аби заопікуватися своїми хорими товаришами, без огляду на це, яка майбутність їх чекала. А ця майбутність зачала зарисовуватися в недуже рожевих красках.

Вкінці от. Лисняк вийшов зі своєї пасивности і дня 10. лютого 1920. виконав давний наказ винницького Ревкому Ч. У. Г. А. та приказав арештувати генералів Микитку і Ціріца. Виконання цієї будь що будь немилої функції доручено пор. Люнцові, що свого часу був арештував ген. Тарнавського і полк. Шаманека.

По арештованні сказав ген. Ціріц:

— Я сам тепер бачу, що іншого виходу нема, як тільки злука з червоними.

Тут не можу не піднести, що з Ревкому ЧУГА. у Винниці видано приказ арештувати тільки ген. Микитку і Ціріца. Роблю це тому, що пізніше підношено проти цього Ревкому, а зокрема проти мене закид, що з Винниці наспіла була, за моїм підписом, депеша, в котрій наказано арештувати всіх генералів. Такої депеші винницький

Ревком ніколи не вислав. Перший наказ арештування видано в часі, як ми зі сот. Петриком були в дорозі з Винниці до Крижополя і я наказ цей забрав з телефонічної стації в Немирові, про що я вже згадував. Одначе мушу признати, що я з таким наказом зовсім погоджувався. Треба було хоч на який час усунути тих людей, що заключили з Добрармією мир на основі «України нема, не було і не буде», людей, що вперто провадили армію на полудне з полишенням по дорогах, на морозі і сніжних заметілях тисячів хорих, що своїм судорожним держанням Добрармії і концепцією переходу в Румунію витворили для армії незвичайно несприятливі, просто вбійчі умови при переговорах з большевиками.

Не від речі буде згадати, що в дійсности ген. Микитка в тім часі заховувався зовсім пасивно. Члени «Політичного Відділу» могли пересправляти тільки з ген. Ціріцом, бо ген. Микитка майже ніколи не відзивався. Він попав був під домінуючий вплив ген. Ціріца, котрого робота була для армії більше чим шкідливою.

Дня 11. лютого 1920. по приказу Начального Ревкому ЧУГА. транспорт старої Начальної Команди враз з арештованими генералами прибув до Слобідки. Там зіхав також новий начальник штабу полк. Шаманек. Зрештою склад Начальної Команди остав той самий з тою зміною, що вона тепер називалася Начальна Команда Червоної Української Галицької Армії (Н. К. Ч. У. Г. А.). В тім самім дні подалася НКЧУГА. до міста Балти, що майже на полудневій границі Поділля.

У.

Міжтим в Ревкомі ЧУГА. у Винниці ще далеко перед 10. лютим 1920. ніхто не вірив в можливість переходу армії до Румунії. Його члени більш і менш енергічним способом робили старання, аби спинити дальший похід на полудне і аби в армії вдержати як найбільшу солідарність.

Тодішню ситуацію можна коротко зясувати так: При Ревкомі у Винниці були тисячі і десятки тисяч хорих і виздоровців, що звільна приходили до здоровля. При Начальній Команді було кількадесять старшин і вірна Ген. Микитці полева сторожа НКГА. Корпуси мали чисельність дуже слабу (говорю про боевий стан) і стояли на роздорожу. Ревком ЧУГА. у Винниці і НКГА., кожде з них старалося перетягнути корпуси на свій бік.

Аби дістати санкцію того всього, що зроблено і що роблено, порішив Ревком ЧУГА. у Винниці скликати до того міста на день 25. лютого 1920 р. «Перший військовий зїзд» і з тою метою видав таку відозву (подаю в скороченні):

«Товариші! З утечею диктатора Петрушевича за кордон та цілковитим розвалом уряду Петлю-

ри, скінчився той соромний в історії визвольних змагань українського народу, період, над яким історія повинна поставити надпись «вислугування реакційній політиці антант». Це забігання ласки в сильних капіталістичного світа довело до того, що наші дотеперішні провідники звели на ніщо шумно заповіджені суспільні реформи в користь працюючих, вкінці наплювали на цілу минувшину, і явно перейшли в табор реакції. Диктатор Петрушевич передався з усім військом галицьким лютому ворогові працюючих мас і визволення України царському генералові Денікінові, Петлюра кинувся... в обійми Польщі. Утеча обох тих зрадників народніх... відкрила очі галицьким козакам. Полишені на свій власний «хлопський» розум — галицькі козаки побачили, що їм не по дорозі... з царським генералом Денікіном... Так галицька армія стала червоною. Революційним способом зложений Революційний Комітет у Винниці переняв на себе дальше ведення внутрішніх справ Галицької Армії, та веде акцію в ціли зясування становища ЧУГА. в червоній армії... Та діло революції в Галицькій Армії ще не покінчене. Начальна Команда хоча й спакована до виїзду в Румунію під покровом недобитків денікінської армії ще дальше баламутить галицьких козаків і сіє розклад і зневіру в наших рядах».

»Щоби завершити справу революції в Галицькій Армії, щоби остаточно прочистити її зі зрадницьких контрреволюційних елементів і приспішити реорганізацію Галицької Армії в Червону Ар-

мію... Ревком ЧУГА. у Винниці скликав на день 25. лютого Перший Військовий Зїзд».

»Зїзд всесторонно обговорить теперішнє становище Галицької Армії та вибере військову раду ЧУГА., яка прибере на себе дотеперішні функції Ревкому, і далше буде вести політичний і військовий провід в ЧУГА».

»Тому до діла, Товариші! Нехай негайно по всіх частинах відбудуться збори всіх козаків і старшин. Застановіться на цих зборах над усіма пекучими питаннями ЧУГА. і виберіть по одному делегатові на сто людей, окремо від козаків і старшин на Винницький Військовий Зїзд... До діла Товариші. До побачення на Зїзді. Хай живе і т. д....«*).

Я напровадив відозву майже в цілості, аби безсторонно представити ціль і завдання наміченого зїзду. Якнебудь у відозві згори зазначено, що зїзд мав потвердити і довершити перехід армії до червоних, то в самім Ревкомі були члени (Юл. Шепарович), що хотіли піддати зїздови під розвагу також і думку злуки з групою повстанців Омеляновича-Павленка. Більшість Ревкому і не сумнівалася, що зїзд майже одноголосно затвердить перехід до червоних.

Видано до корпусів наказ, аби поробили приготування до зїзду, а от. Юл. Шепарович і чет. Дмитро Паліїв виїхали до корпусів для підготовчої роботи. Між галицькими комуністами ніхто навіть не сумнівався, що большевицька влада при-

*) Все, що в тій відозві пропущено, є нецензурне.

зволить на зїзд, який мав дати згоду на збільшення армії.

Та були це рахунки без господаря. Большевицька влада мала вже нашу армію в своїх руках і вона не потребувала зїздів, які малиб це апробувати. І важко подумати, аби яканебудь держава в світі погодилась з існуванням на своїй території автономної армії, якої провід змінював свої орієнтації так скоро і так засадничо.

Майже рівночасно приїхав з Київа комуніст Матвійців*) і привіз Д-рові Гірнякові приблизні умови договору з Червоною Армією. Зараз таки за Матвійцевим вернули з Київа також і наші делегати — Кондрацький та Опока і привезли вже готовий договір заключений в дні 12. лютого 1920. з командуванням XII. Радянської Армії. Його дослівний зміст був такий:

»1). З галицьких військ, розташованих в районі волинської, подільської та херсонської губернії сформувати три піхотні бригади, відповідне число артилерії (по одному легкому дивізіоні двох-батарейного складу і по окремій тяжкій, або гавбічній батареї в кожній бригаді) та кавалерії (по одному полкові чотирох-сотенного складу при кожній бригаді), по »штатам« обявленим в приказі В. В. С. Р. з дня 13. листопада 1918. Ч. 220 і з дня 19. липня 1919. ч. 1201/226;

2). Формування відбувається під наглядом відповідних »Начдівів« при участі представників від інспектора піхоти, кавалерії й артилерії;

*) Говорено, що Матвійців, це якийсь москвофіл, перед війною дуже діяльний в Зборівщині, а в 1915 році виїхав до Росії по розвалі російської армії.

3). Сформовані бригади прикомандувати четвертими бригадами до 44., 47 і 48. дивізій;

4). Начальникові Політичної Управи Армії разом з партією большевиків Прикарпаття ужити заходів переглянути командний склад галицьких військ і вибрати відповідних командантів і комісарів, обзнакомлених з мовою і побутом галичан;

5). При Політичній Управі Армії оснувати галицьку секцію для кермування політичним вихованням галицьких старшин;

6). Галицькі бригади формувати на взірець червоної армії;

7). В галицьких бригадах і командуваннях так внутрішнє як і зовнішнє діловодство провадиться українською мовою;

8). Галицькі бригади доповнюються виздоровцями з лічниць та всіма галичанами, здібними до фронтної служби, які знаходяться на території радянських республік;

9). В галицьких бригадах лишаються на службі вибрані річники від 18 до 35 літ. Особи старших річників і професій, не підпадаючих бранці, звільнені від неї в порозумінні з Політичною Управою Армії і комуністичної партії большевиків Прикарпаття і розподілюються по їхнім вказівкам;

10). Воєнне майно, яке знаходиться в розпорядженні Галицької Армії, котре не все буде вжито при сформуванні галицьких бригад (інтендантське, артилерійське, залізнодорожне, саперське, телефонне, летунське і різного роду майстерні) передається в армійський склад на окремим під-

рахунку, в цілі використання постачання існуючих і формуючихся галицьких частин;

11). Санітарна Управа Армії допоможе ліками, санітарним матеріалом і лікарськими силами галицьким бригадам на формування лічниць і захистів;

12). Галицькі бригади будуть ужиті в першу чергу на польським фронті, а відтак проти інших ворогів робітничо-селянської влади на західнім і полуднево-західнім фронті;

13). 12 лютого 1920. галицькі війська зачисляються на всі види постачання при XII. Армії, а хорі передаються піклуванню Санітарної Управи Армії».

Про зміст договору негайно повідомлено всі частини. Ми у Винниці були приготовані на такий вислід і якось мимоволі були з нього не дуже то вдоволені. Ціла галицька залога у Винниці дуже добре розуміла, що чим довше армія держалася Добрармії, посувалася на полудне і зводила бої з большевиками, тим більше маліли наші шанси на добрий вислід переговорів. Наприкінці грозив нам прецінь навіть розділ поміж т. зв. інтернаціональні баталіони. Вправді Опока говорив мені, що в Києві можнаби було виєднати ліпші умови, але треба було коло того походити, а наш представник Кондрацький мав бути за тяжкий, зі своєї кватири в готелі майже не виходив і після слів Опоки »прогавив справу«. Чи уваги Споки були правдиві, чи були виявом психози, що запанувала тоді наслідком фатальних відносин — цього не беруся розсуджувати.

Безперечно ми були на це приготовані, що умови договору поділяють відємно на фронтіві частини. Та на це ми вже не мали ради. Вороття з обраної вже дороги не було. Навпаки. Цю дорогу вибрано вже доволі за пізно.

В тих самих днях большевицька влада наказала відкликати «Перший військовий зїзд» до пізнішого часу. Як причину подано, що під цю пору, армія находилася в стані переформування.

Удержання двох Ревкомів (Ревком ЧУГА. у Винниці і Начальний Ревком ЧУГА. при Н. К. Г. А.) було зовсім непотрібне, а навпаки — навіть шкідливе, бо воно викликувало мимовільні непорозуміння. Це, а дальше також невдоволення з вислідів переговорів та змісту, заключеного договору, спричинили, що дня 17. лютого 1920 р. виїхали до Винниці на наради майже всі члени Нач. Ревкому. Рівночасно з ними приїхали до Винниці також полк. Шаманек і от. Єрле.

На спільних нарадах вирішено залишити тільки один Ревком, з постійним осідком в Балті, куди вже переїхала була Начальна Команда. Цей новий Ревком зложено таким способом, що до винницького Ревкому, з якого уступили Д-р Гірняк і Опока, кооптовано всіх членів Начревкому.

На тих нарадах всі ново прибувші незвичайно остро критикували зміст київського договору. Закидувано перш за все втрату автономії і одноцілості армії. В дійсности армія як така переставала істнувати, а мали остати тільки три галицькі бригади, що входили в склад окремих радянських дивізій. Дуже остро осуджено десяту точку до-

говору, згідно з якою ми тратили велику кількість воєнного матеріалу, без надії його відзискання. Найостріше осуджено дванадцятую постанову, договору, згідно з якою червоне командування могло взяти галицьких частин також «проти інших ворогів робітничо-селянської влади на західнім і полуднево-західнім фронті». Ворогами радянської влади були в першу чергу, ці всі, що станули на ґрунті УНР. і тепер грозила та небезпека, що наша національна армія стане засобом проти національних стремлень українського населення Великої України. З причини цієї постанови можна було поміж рядками промов бесідників з Начревкому, вичитати закид зради під адресою членів винницького Ревкому. Вкінці піднесено ще й закид, що договір заключено з командуванням XII. Рад. Армії, а не з командуванням полуднево-західного фронту. Тепер ця умова могла не обов'язувати командування XIV. Рад. Армії, в котрій районі наїшлися всі Корпуси, а що найважливіше, все воєнне майно (артилерія, маґазини іт.д.). Наслідки могли бути просто жахливі, бо команда XIV. Рад. Армії присвоювала собі наше воєнне майно як воєнну добиччу. Зрештою після відомостей, привезених з Балти, командування XIV. Рад. Армії було б дало нам далеко кращі умови договору.

В доказ цього наводжено, що дня 16. лютого 1920. р. між командуванням XIV. Рад. Армії а Н. К. Ч. У. Г. А. заключено такий договір:

»1). Всі харчеві ешелони, які знаходяться на залізничній лінії Бірзуля-Одеса і Роздільна-Тирас-

піль, будуть направлені в райони розташування Укр. Гал. Армії, після вказівок команди названої армії;

2). Всі здорові стрільці частин Укр. Гал. Армії, що знаходяться в Одесі і взагалі всі частини, що знаходяться поза районом розташування армії, будуть стягнені Укр. Гал. Командою до своїх частин; всі виздоровці — по виході з лічниць — поступово відходять до своїх частин;

3). В лічниці в Одесі будуть прийняті хорі ЧУГАрмії в числі около 2000 людей, що знаходяться під цей час в Тирасполі і Роздільній;

4). Питання про вивіз літаків, авт та іншого майна ЧУГА. з Одеси, не зазначеного в точці І-ій цього протоколу, являється предметом додаткових переговорів;

5). Вище згадані постанови цього протоколу входять в силу з днем підписання цього протоколу.

Протокол підписали від XIV. Рад. Армії тов. Убирович і нач. шт. тов. Мармузов, від Ч.Г.У. Армії тов. сотник Сенечко, тов. поруч. Дикий, тов. Воловодюк».

Щоб по можливості виправити похибки договору, рішено вислати до Києва нову делегацію, до котрої ввійшли от. Єрле, сот. Д-р. Омелян Паліїв і Володимир Гадзінський.

Головою об'єднаного Ревкому вибрано Кондрацького, його заступником підстаршину Миськова, а секретарем мабуть Д-ра Музичку.

По висланню відпоручників до Києва і по уконститууванню Ревкому дня 19. лютого 1920. ве-

чером цілий Ревком виїхав з Винниці до Балти, де прибув нічю з 20. на 21. лютого 1920 р.

В тім часі червоні частини підступили були під саму Одесу. Румунська влада не хотіла по-репустити Добрармії на свій бік. Було замало пароплавів, аби забрати цілу Добрармію і перевезти в безпечне місце. Тоді часть добровольців під проводом Ген. Бредова рішила перебитися через лінію червоних військ і злучитися з польською армією, що стояла на Поділлі на висоті більш-менш Деражні. Ця група Ген. Бредова посувалася в трьох кольонах здовж Дністра і по дорозі права кольона стрінулася була з частинами Ш. Гал. Корпусу і вдалася з ними в бій, що трівав два дні, та закінчився щасливо для Ш. Гал. Корпусу. Це був перший випадок, що частини Гал. Армії билися в користь большевиків.

Якраз, коли ми переїздили залізничим шляхом з Винниці до Балти, по дорозі мали ми нагоду бачити в західній стороні великі тумани диму. Це група генерала Бредова пробивалася понад Дністром і по дорозі палила села і місточка спокійного населення Великої України.

Четверту галицьку бригаду розоружили частинно червоно армійські частини. Її командант от. Шашкевич рішив зразу перебитися силою до Румунії, та коли це стало безвиглядне, постановив получитися з відступаючою групою генерала Бредова. Н. К. Ч. У. Г. А. наказала зліквідувати ту бригаду.

Разом з нами приїхав до Балти якийсь «товариш Василь Сірко». Він мав на місце Барчука обняти посаду політ. комісара при Н. К. Ч. У. Г. А.

Це був може двацятьлітній хлопчина, русявий, доволі пристійний, син селянина з околиць Рогатина. Він не скінчив навіть другої класи, та в часі війни дістався до Росії. Пізніше мав бути мужем довіря гол. от. Петлюри а вкінці змінив орієнтацію і перейшов до большевиків. Це був незвичайно зарозумілий, грубий і влізливий »надкомуніст«. Так називали деяких галичан, що тепер ненадійно поробилися горячими комуністами. Вони як і всякі неофіти були далеко остріші як давні російські комуністи; булиб на право й на ліво розстрілювали та вшали кожного старшину як »гнусьного контрреволюціонера«. Тих запеклих неофітів називали загально в армії »надкомуністами« і до них належали в першу чергу Сірко та Гадзінський. Та чи цей »надкомунізм« виявляли вони тільки для кар'єри, чи були ідейними комуністами — про це дізнається читач з дальших моїх споминів.

Реформи в армії мали перепроваджувати червоні »командири«, котрих мали ще командувати до нашої армії. Та щоб випередити тих командирів, полк. Шаманек ще у Винниці докладно познакомився зі »штатами« Червоної Армії, негайно зложив відповідний персональний апарат і доручив йому виготовити проєкт наказів на ту перебудову. Полк. Шаманек надіявся, що коли червоні команданти натраплять вже на готову роботу, то створиться певний доконаний факт, а при тій нагоді удасться заховати більшу кількість артилерії, летунство і т. п., та удасться виминути всілякі дрібні зарядження, для нас некорисні.

Всі референти йшли полк. Шаманекові на ру-

ву, за винятком голови Ревкому Кондрацького. Цей не міг забути полк. Шаманекові того, що свого часу Шаманек як командант І. Гал. Корпусу, усунув його з команди бригади за неспосібність і тецер при кожній нагоді кидав Начальникові Штаду колоди під ноги. Одначе полк. Шаманек зносив те все з подиву гідною терпеливістю.

В тім часі зайшла також зміна на становищі санітарного шефа, що ним зістав сотник-лікар Д-р. Козакевич, а також тоді зголосився як Начальний Вожд ЧУГА. підполковник Вітошинський і видав такий наказ військам:

»Ревком Черв. Укр. Гал. Військ назначив мене начальним вождом армії. Обовязок цей беру на себе в хвилині, в якій являється нам нова надія, що на весну виборемо собі нашу дорогу Вітчину. Вправді розсіяна наша армія по цілім Правобережжю, здесятковані ми хворобами і боями, нездібні покищо наші відділи до війни і боротьби. Журбою моєю буде зібрати всі наші часті, переорганізувати галицькі стяги, заосмотрити їх в потрібні матеріяльні засоби та як найскорше зробити з них знову боєздатну одиницю. При переведенні оцих задач числю я на поміч цілої армії та на цю певність, що всі галичане пожертвуют все, щоби вкінці дійти до своєї вимріяної ціли. Ніхто не сміє остатися побіч, ніхто не має права остатися поза нашими рядами. Обовязком всіх здоровців та відокремлених від своїх відділів галицьких червоних стрільців є — зголоситися негайно в найблизчій галицькій частині, та прилучитися до наших стягів. На удержання ладу та дисципліни серед всіх відділів армії буду зверта-

ти як найбільшу увагу. Руководячися вказівками Ревкому ЧУГА. та за підмогою політкомів поодиноких відділів думаю, що це легко буде досягнути. Жадаю, щоби кожний з галицьких червоних стрільців здавав собі справу з того, що армія без дисципліни останеться тільки гуртком безрадних людей, якийже не тільки не може мати ніякого успіху, але скорше чи пізніше станеться жертвою випадку або долі. Від праці найблищих тижнів залежить все. Наколи кожний з нас удержить в собі почуття обов'язку, добру волю до праці і пожертвування, тоді вкортці станемо знову готові і здібні до бою:.....«*»)

---

*) Кінець цього наказу вдержаний в національнім дусі, пропускаю, як нецензурний.

VI.

Генерали Микитка і Ціріц арештовані сиділи на своїх приватних кватирах під вартою дижурних старшин.

Сталося безправство. Обох генералів арештовано ще дня 10. лютого 1920., обох через майже два тижні задержано під арештом і не віддано до розпорядимости суду. Не входжу в це, хто тут завинив, тільки констатую факт, що сталося безправство, яке опісля відбилося на долі обох генералів.

Дня 22. лютого зажадав Воєнком одеського округу Краєвський (жид), аби дня 24. лютого 1920. обох генералів вислано до Вапнярки, а відти відставиться їх як воєннополонених перед Реввоєнтрибунал XIV. Рад. Армії.

Ревком ЧУГА. радив щодня. Був майже в перманенції. Коли про цей наказ повідомлено, Ревком ЧУГА. зовсім щиро більшістю голосів рішив задемонструвати проти цього жадання. Цей крок обосновувано так, що генералів не можна видавати, бо вони стоять вже перед Реввоєнтрибуналом ЧУГА. і цей є єдино компетентний до їх осуджування.

На запит одеського Воєнкому Голова Ревкому ЧУГА. Кондрацький заявив, що генерали вправді сидять в арешті, але слідства ще не розпочато. Тоді Воєнком Краєвський зажадав безумовного відставлення обох генералів.

Ген. Микитка і ген. Ціріц повідомлені про це, зголосилися хорими. Лікар командування одної із радянських бригад, що стояла вже тоді у Балті, оглянув обох генералів в дні 24. лютого 1920. перед полуднем, узнав обох дійсно хорими і рішучо неспосібними до перевозу, однак мимо цього балтський Воєнком Самоходов наказав негайно перевезти обох до Вапнярки на його відповідальність.

Це було дня 24. лютого 1920. в полудне, а мабуть о другій годині зполудня мав відійти з Балти до Вапнярки потяг, в котрім треба було відставити обох генералів.

По наказі Самоходова підніс Д-р Гупаловський на засіданню Ревкому ЧУГА. питання, чи ми взагалі маємо видавати обох генералів і поставив внесок, аби категорично відмовити жаданню видачі. Вивязалася дуже широка дискусія, а час наглив, бо до відходу потягу не було цілих двох годин.

Тут мушу зазначити, що члени давнього Начального Ревкому ЧУГА. наговорили були нам Винничанам дуже багато про величезні впливи Воєнкома Краєвського, що він особистий і найщиріший приятель і друг Троцького, що має великі впливи і може Галицькій Армії дуже багато допомогти, але й може чимало зашкодити. З нас майже ніхто докладно не знав про їх взаїмну компетенцію і майже ніхто з нас не знав, в яким пуб-

лично правнім відношенні стояв наш Ревком до різних воєнкомів.

Склалося так, що за видачею і проти видачі була рівна скількість голосів. Проти видачі голосували Волощук, Цап'як і Гупаловський. Я здержався був від голосування, бо в армії було (аж надто добре відомо, що я в останніх часах відносився до ген. Ціріца що найменше неприхильно, проте можна мене було посудити о сторонність, а далше також тому, що я не визнаючися в повисших фінезіях, не міг з повною совістю заявитися за цю, або тою стороною.

Та Волощук і Цап'як піднесли, що в такій важній справі не можна так «хитро-мудро» усуватися від голосування. Тоді віддав я свій голос за видачею обох генералів і в цей спосіб мимоволі стався посередною причиною їх пізніщої незавидної долі.

Мушу тут піднести мотиви, якими руководилася одна і друга сторона. Подаю їх тому, що вважаю видачу генералів дуже важним фактом у історії нашої армії, — фактом, який дехто намагався навіть піднести до ваги великого пятна на чести Галицької Армії. Тоді була також актуальною справа видачі німецьких генералів до розпорядимости французької влади. В часописах і радіо-звітах писано тоді багато про це, як німецький народ рішучо відмовився видати своїх генералів. Тепер підношено це як закид проти нас, що коли німці не хотіли видати своїх генералів, ми своїх видали.

Ті члени Ревкому, що голосували за видачею, керувалися такими мотивами:

1). Генерали мимо кількохразових представлень не хотіли покинути Добрармії і через це створили для нашої армії далеко гірші умови в пересправах з Червоною Армією. Колиб до пересправ прийшло було в половині січня 1920., коли стратегічне положення Червоної Армії не було ще таке світле, булиб ми виеднали куди корисніші умови;

2). Приказів большевицької влади ми мусимо слухати як часть їх власної армії;

3). Питання про відмову видачі піднесено запізно, бо навіть не було двох годин перед відїздом потягу. Коли узгляднити це, що зразу підношено некомпетенцію Гал. Реввоєнтрибуналу, що показалося неслухним і просто видуманим, коли пізніше як перепону до виїзду видвигнено хоробу, про котру передше ніхто нічого не говорив, і коли тепер в останній хвилині Ревком противиться видачі просто без причини, тоді впаде підозріння, що Ревком ріжними способами старається викрутитися від сповнення наказу, а це може для армії мати погані наслідки. Наказ видачі є звичайним військовим наказом, котрого не виконати не можна.

4). Спротивлення може мати тільки чисто теоретичний характер, бо ціла армія знаходиться в руках большевицьких і вони можуть генералів забрати навіть не питаючися нас про дозвіл.

Крім офіціяльних — засадничих мотивів подавали сторонники видачі ще й неофіціяльні мотиви, як це, що оба генерали своїм поведенням

стягнули на себе велику ненависть цілої армії. Колиб вони остали у нас, тоді Реввоєнтрибунал з певністю засудить їх на розстріл. Зате в командуванні XIV. Рад. Армії будуть вони трактовані як воєннополонені, їм пропонуватимуть більшовики навіть якісь вищі посади і вони на видачі вийдуть ліпше*). Галицького Реввоєнтрибуналу ще по правді не було, але майбутній його склад вже був знаний і мав бути такий, що й ворогові не можна було бажати цього, аби дістався перед нього.

Противники видачі узасаднювали свій внесок тим, що оба генерали свої люде, що не лицює їх видавати, що вони робили серед незнаних для них відносин і що поступали в добрій вірі.

Крім цього офіційального мотиву був ще один, по причині котрого члени давнього Начального Ревкому голосували проти видачі. Дня 4. лютого 1920. вирішив «Політичний Відділ» при НКГА., що справу переходу через Дністер оставляє рішенню Начальної Команди, проте рішенню обох генералів. Ген. Ціріц був на стільки обережний, що зажадав цього рішення на письмі. Члени Політ. Відділу були опісля членами Ревтрибуналу, колиб вони були голосували за видачею генералів, то Ціріц в кожній хвилині міг виявити більшовицьким установам, що ті самі люде, котрі тепер голосували за його видачею, давніше не противилися переведенню армії в Румунію, а цеж був найтяжчий закид роблений обом генералам. Зрештою, тяжко

---

*) Це виявилось пізніше зовсім слушним, та про це буде мова пізніше.

осуджувати воєнні а тим більше революційні факти льогікою і психольогією нормальних часів.

Обох генералів відставлено на залізничий двірць і додано їм до помочі сот. Д-ра Романа Ковшевича і якогось адвоката жида з Тернополя, що мали з генералами поїхати аж до Одеси і походити за ними в командуванню XIV. Армії.

Коли їх перевозено, ген. Микитка зі страшного жалю розплакався, а ген. Ціріц сказав:

— Це встид для цілої Галицької Армії, що видає своїх генералів.

Не можу не піднести, що між тими старшинами і стрільцями, що особисто знали ген. Микитку, видача його викликала великий жаль. Його долею інтересувався і інтересується загал армії до нинішнього дня, та про це буде ще мова нераз.

Видачі ген. Микитки посвятив я більше місця, бо уважаю цей факт як надто важний і гадаю, що вяснення його повинно наступити ще й від інших людей.

Не можу не зазначити тут ще одного. Коли навіть видачу генералів визнає хтонебудь скандалом, то за цей вчинок не може під ніякою умовою впасти якенебудь пятно на Укр. Гал. Армію, а тільки що найвисше на тих нас чотирьох людей, що не голосували за спротивленнямся видачі і тому, крім власного назвища не подаю тут назвищ тих осіб, що противилися внескови Гупаловського.

VI.

В половині місяця лютого 1920. і пізніше команда I-го Корпусу була в Чечельнику, команда II-го Корпусу в Бершаді, команда III-го Корпусу в Бергдорфі, команда Етапу Армії в Бірзулі. Відповідно до цього були розташовані бригади, що входили в склад тих команд.

Полк. Шаманек дав такі вказівки щодо реорганізації, яку належало перевести згідно з договором із командуванням XII. Рад. Армії:

»Реорганізація відбуватиметься в теперішнім районі. II-ий Корпус має переформуватися в I-шу бригаду УСС, I-ий корпус — в II-гу бригаду, III-ий Корпус в III-у бригаду ЧУГА. Кожда бригада має складатися з команди бригади, з трьох полків піхоти трех-курінного складу, одного полку кінноти двох-сотенного складу, одного легкого гарматного полку, та одного важкого гарматного дивізіону, а крім того потрібних військових установ. З дотеперішніх бригад твориться полки з попередніми числами. Дотеперішня IV-та бригада переходить до I-го Корпусу, і буде розділена між нові полки, дотеперішню V-ту бригаду мається вжити для формування кінноти I-го Корпусу.

а стан XIV-ої бригади розділити між нові полки III-го Корпусу. Частини Етапу Армії розділюється по найбільшій частині на I-ший і III-тий Корпуси.....»

Рівночасно Начальний Ревком радив і видавав накази, аби завести в армії звичаї і постанови, що відповідалиб постановам прийнятим в Червоній Армії.

Дня 24. лютого 1920. рішено знести установу чурів, але зате дозволено »товаришам червоним стрільцям помагати своїм товаришам командантам за обоюсторонньою згодою«. Тим способом в дійсності нічого не змінилося, хіба тільки те, що чури остали »товаришами чурами«.

Справи усунення тризуба і заступлення його червоною зіркою, справи заступлення синьо-жовтого прапора червоним і справи усунення старшинських і підстаршинських відзнак не важився ще ніхто офіційно порушувати, хоча обставини вже були приневолити декого замінити тризуба на червону зірку.

Вже майже наприкінці лютого 1920. року заповіджено, що до Балти зїдуть дуже важні большевицькі достойники, а разом з ними також ті члени нашої делегації, що виїхали були з Винниці до Києва; тим самим заповіджено також і останні хвилини для Начального Ревкому ЧУГА. Де-хто з членів Ревкому почав збирати свої скромні засоби і вибирався до свого корпусу разом »з товаришем, що мав йому добровільно помагати«.

Дня 27. лютого 1920. видано наказ, аби всі особові самоходи і повозки виїхали на залізничий

двірець, бо приїдуть комісарі Затонський, Порайко та інші. »Товариш« Кондрацький чисто виголівся. Коли ми оба разом в полудне виходили з Начальної Команди на обід, він поглянув на балькон кам'яниці, де приміщувалася Начальна Команда; там на залізнім дручку маяв вимальований на блясі синьо-жовтий прапор з чорним тризубом по середині. Це був прапор Начальної Команди...

— Я забув наказати вивісити червоний прапор, а зняти цю блакитно-жовту шмату, — сказав Кондрацький і пішов на хвилину до Начальної Команди.

Коли по обіді, ідучи додому, переходив я коло Начальної Команди, на бальконі не було вже давнього синьо-жовтого прапору, а повівав червоний. Стрільці з пошаною сховали цю »блакитно-жовту шмату« в тій надії, що прийде пора, коли ця святість знову в повній своїй славі замає над неструдженою Українською Галицькою Армією.

Зараз по обіді приїхали до Начальної Команди з Києва: тов. Затонський — член Реввійськрази XII-ої Радянської Армії, тов. Порайко — назначений командою XII-ої Рад. Армії тимчасовим*) верховодом ЧУГА. для переформування Укр. Гал. Армії в червоні бригади, тов. Солодуб, помічник Порайка у військових справах, тов. Михайлик, помічник у політичних справах, тов. Іванов**) — на-

*) Тільки »тимчасовий« командант для того, що УГАрмія переставала по зреформуванню існувати, тому »сталого« команданта не було потреби іменувати.

**) Бувший царський полковник.

двірець, бо приїдуть комісарі Затонський, Порайко та інші. »Товариш« Кондрацький чисто виголився. Коли ми оба разом в полудне виходили з Начальної Команди на обід, він поглянув на балкон кам'яниці, де приміщувалася Начальна Команда; там на залізнім дручку маяв вимальований на блясі синьо-жовтий прапор з чорним тризубом по середині. Це був прапор Начальної Команди...

— Я забув наказати вивісити червоний прапор, а зняти цю блакитно-жовту шмату, — сказав Кондрацький і пішов на хвилину до Начальної Команди.

Коли по обіді, ідучи додів, переходив я коло Начальної Команди, на балконі не було вже давнього синьо-жовтого прапору, а повівав червоний. Стрільці з пошаною сховали цю »блакитно-жовту шмату« в тій надії, що прийде пора, коли ця святість знову в повній своїй славі замає над неструженою Українською Галицькою Армією.

Зараз по обіді приїхали до Начальної Команди з Києва: тов. Затонський — член Реввійськради XII-ої Радянської Армії, тов. Порайко — назначений командою XII-ої Рад. Армії тимчасовим*) верховодом ЧУГА. для переформування Укр. Гал. Армії в червоні бригади, тов. Солодуб, помічник Порайка у військових справах, тов. Михайлик, помічник у політичних справах, тов. Іванов**) — на-

*) Тільки »тимчасовий« командант для того, що УГАрмія переставала по зреформуванню існувати, тому »стало« команданта не було потреби іменувати.

**) Бувший царський полковник.

чальник штабу ЧУГА., тов. Пучко, політичний комісар і майбутній президент Реввоєнтрибуналу, що мав зложитися при ЧУГА. Вкінці приїхала ще певна кількість фахівців — «спеців» в гарматних і інтендантських справах. Тих останніх було дуже багато, а всі вони були здебільша молоденькими жидиками і звичайно до інтендантури найкраще надавалися. Як головний «спец» по гарматних справах приїхав... тов. Камінський, цей самий, що як полковник УНР. дня 6. падолиста 1919. приїхав до Начальної Команди у Винниці, аби їхати від Дієвої Армії в делегації на переговори з Добрармією*). Тепер він був червоним командантом і артилерійським референтом при командуванні XII-ої Радянської Армії.

З ними приїхали з Київа також от. Єрле, сот. Омелян Паліїв і Гадзінський.

Членів Начального Ревкому ЧУГА. скликано до одної з найбільших кімнат Начальної Команди на засідання. Прийшли також і всі новоприбувші з Київа.

Місце президента заняв Порайко. Ліворуч від нього сидів Затонський, праворуч Солодуб, далше Михайлик і Іванов. Всі інші позасідали, де було місце. Перше вражіння було куди краще, як я надіявся. Ми тільки наслухалися про «звірства» зокрема Затонського, що свобідне і не бундючне поведення новоприбулих мусіло на кожному з нас викликати мимоволі симпатичне вражіння.

---

*) Гл. III. частина, стор. 102.

Та найкращими видалися нам вже таки з першої появи — Солодуб, Іванов і Михайлик*).

Порайко відчитав наказ Реввоенради XII-ої Радянської Армії, в котрім подано приділи кожного з новоприбувших так, як я це вже зазначив з тим тільки додатком, що Пучко мав бути політичним комісарем при Начальникові Штабу, Іванові. Далше в тім приказі заряджено, що від цієї хвилини Начальна Команда буде називатися »Полевий Штаб Червоної Української Галицької Армії« (П. Ш. Ч. У. Г. А.). Всі референти Начальної Команди мали наразі остати на своїх місцях при ПШЧУГА. Вкінці наказав Порайко розв'язати Начальний Ревком ЧУГА. і передати всі його справи паркомові комуністичної партії (большевиків) Східної Галичини і Буковини. Никифора Гірняка призначив Порайко до Політвідділу 44-ої Рад. Дивізії для зорганізування при ній галицької секції та для ведення політичної роботи серед галицьких стрільців.

По Порайкові забрав голос полк. Шаманек і зложив звіт про особовий і матеріяльний склад армії і про виконані вже роботи переорганізування в червоні бригади. Комісарі з цікавістю вислухали звіту, записали собі кількість гармат, а щодо реформ сказали, що вони самі їх перепроводять, хоч вже в два дні пізніше оставлено цю роботу таки виключно в руках полк. Шаманека рішаючи, що »реорганізація армії має відбуватися після директив виданих вже тов. Шаманеком«.

*) Цей останній з них мабуть був жид. Говорено навіть, що з Галичини.

Найбільше зацікавлення виявив реферат от. Грушки про матеріяльні засоби армії, зокрема предложений ним письменний виказ валют, головно заграничних. Це й не диво, — бо на Радянщині була тоді доволі тяжка економічна скрута а радянська валюта катастрофально падала.

Дня 28. лютого 1920. рано зійшлися всі оставші в Балті члени Начального Ревкому ЧУГА. на послідне засідання. Там проголошено, що при Полевім Штабі ЧУГА. твориться Революційний Воєнний Трибунал, себто суд, що буде розсуджувати справи після революційних засад і революційної совісти. Предсідником суду назначено Пучка, а Затонський зажадав, аби одного з членів Начального Ревкому ЧУГА. визначено в кандидати на члена Трибуналу. Зразу поставлено мене як кандидата. Я відмовився, бо не хотів брати участі в суді, що в майбутності мав судити як злочинців не одного з бойовників за національну українську ідею. Зовсім природно, що цього мотиву голосно і явно не вільно було подати. Тому подав я іншу причину, зовсім особистого характеру.

Зібрані узнали мої мотиви за слухні і вибрали в кандидати Д-ра Гупаловського*). Вдоволений, що вдалося мені скинутися з цього важкого обов'язку, вийшов я з салі до артилерійського спеца Камінського, що якраз проходжувався по коритарі. Коли по хвилині я вернув до салі нарад, там подали мені до відома, що Д-р. Гупаловський вико-

---

*) Тепер адвокат в Ужгороді.

ристав мою неприязність, зрікся своєї кандидатури і за його впливом вибрано мене в кандидати. Я остро запротестував проти такого поведіння і до крайности поденервований побіг до полк. Шаманека за порадою, що маю робити.

— Ти мусиш прийняти кандидатуру. — Сказав полк. Шаманек. — Ми всюди потребуємо мати своїх людей. Ти можеш принести нам великі користи. Все буде в Трибуналі один голос, на котрий ми можемо числити. Хто знає, кого і за що будуть ставити перед суд. Цеж революція. Вона має свої права.

Рад не рад я мусів згодитися на такий вибір і тим способом став я членом Революційного Військового Трибуналу при ПШЧУГА.

Дня 29. лютого*) 1920. в полудне скликано всіх старшин Полевого Штабу на сходини. Там представився нам новий Начальник Штабу, тов. Іванов, що хотів з нами познакомитися. Це був кремезний, середнього росту мущина, з короткою, рудою, шпичастою бородою, в золотих окулярах. Робив вражіння дуже доброї сердечної людини. Його політичний комісар тов. Пучко пізніше говорив нам, що Іванов дав вже на фронті в горячих боях з Добрармією докази своєї ревности для большевиків, що був навіть попав в полон Добрармії, де йому предклядано добрі місця, але він цего не прийняв і утік до Червоної Армії. Тому мали до нього большевики тепер безмежне довіря і навіть був намір забрати від Іванова політко-

---

*) 1920 рік був переступним роком.

ма, бо він вже більше контролі не потребував. Пізніше Іванов на кожному кроці виявляв свої щирі симпатії для нашої армії, підносив її високий урівень інтелігенції і дисципліни. Він не раз бував нам помічним. В приватному житті був він незвичайно товариський, услужний і зовсім не зарозумілий на своє важне становище. Ми всі, що з ним стрічалися частіше, дуже скоро його полюбили і наші відносини до нього уложилися так, начеб то ми вже були давними, добрими знакомими.

По скромних, строго річевих і коротких словах Іванова говорив тов. Пучко. Це була прямо антитеза Іванова. З виразними семітськими чертами, майже брунет, з доволі ріденькою борідкою, починав вже лисіти. Міг числити понад трийцять років. Сам нам казав, що кільканадцять літ просидів в тюрмі. Мав безперечно високу вроджену інтелігенцію. Був дуже нервовий і запальчивий. Говорив зі страшною вервою, при чому безперестанно бігав по салі і вимахував так нагально руками на право й на ліво, що ми мусіли від часу до часу відскакувати в бік, аби не дістати стусана в бік, або не втратити зо два зуби.

Він говорив, як то раз, ще за царських часів він їдучи залізницею бачив, що богачі, котрі над будовою залізниці зовсім не працювали, їхали привігідно на мягких фотелях особових вагонів, а рівночасно здовж залізничного шляху ішли великі юрби босих, обдертих робітників, що в поті чола працювали колись над будовою того самого шляху. Тоді заворушилося в його серці питання: Де спра-

ведливість? І він вже тоді став комуністом. Дальше представляв популярно із запалом засади комунізму, привитав перехід »Галичан« до Червоної Армії, з яких в короткім часі стануть дійсні червоно-армійці і закінчив знаним окликом »Нехай живе 3-тий Інтернаціонал і т. д.«.

Треба признати, що в своїй промові Пучко дуже тактовно виминав всі такі речі, які моглиби вразити почування великої більшости старшин. Промова була чисто агітаційного характеру, а Пучко зробив вражіння щирої людини, але запеклого, безпощадного комуніста аж до фанатизму. В питанні комуністичної ідеї можна було по нім всього надіятися.

Потім говорив ще »надкомуніст« Володимир Гадзінський. Його бесіда була переповнена лайками на Петрушевича, на Петлюру, на Українську Народню Республіку, на старшин, на »жовто-блакітну шмату«, на українські »Гралі«*) і т. п. Ціла промова була мішаниною лайок з об'явами радості, що Галицька Армія перейшла до большевиків. Взагалі говорив так, як звичайно говорить кождий свіжий неофіт, з такою страшною і підлою служальчістю, що промова його без сумніву, мусіла викликати лихе вражіння навіть у самого комісара Пучка. Гадзінський говорив скоро, без перерв для віддиху, так, що часами робив вражіння, що дуситься.

Того самого дня вечером скликано спільні сходуни (мітінг) всіх галичан, що були під цю по-

---

*) Так назвав Гадзінський тризуб.

ру в Балті, до кінематографічної салі при Старокупецькій вулиці. Заповіджено прибуття Затонського і Порайка. Прийшли старшини, підстаршини, стрільці, невійськові, а навіть дехто з духовників. Цеж була перша нагода почути слово від такого авторитету як Затонський. Було також декілька балтських громадян.

Це вже було в звичаю на території колишньої Росії, що ніколи нічо на час не зачиналося. Кожний мусів спізнитися хоч годинку. Хоч як большевики змінювали давні навики, то цього звичаю не зломали ані в населення ані навіть у себе самих. Тому не дивниця, що Затонський і Порайко приїхали на мітінг автами з Полевого Штабу з дуже значним опізненням. Вони оба засіли на естраді, куди полізли також ті зпоміж галичан, про котрих говорено, що «пхаються в комуністи для інтересу».

Мітінг отворив Володимир Гадзінський тою самою промовою, що вже перед тим виголосив був на зборах старшин. В ній представив він Затонського і Порайка як гостей, хоч в дійсности вони були дійсними господарями.

По нім забрав голос Порайко. Це був доволі високий мущина, сильно веснушковатий, з сильно висуненою вперед горішною щокою понад долішньою так, що робив вражіння, начеб хотів гаркнути. Був одягнений в елегантний, маринарковий одяг, чистенький, твердий ковнірець і новісеньку краватку. Це все було для нас новістю, бо ми вже давно не бачили ані білих твердих ковнірців, ані краваток. Порайко був також галичанином зі Сня-

тинського повіту, мабуть зі Стечеви. Він був шкільним товаришем от. Лисняка і здається оба досить любилися. В часі війни дістався на територію давньої Росії, мабуть як полонений. Про його минувшину говорено тоді різні сплетні, яких не подаю, бо могли вони бути витвором психози, в яку попала під цю пору велика частина зпоміж нас. Порайка уважали комуністи як цілком певного свого чоловіка. Це навіть сказав зовсім отверто Затонський.

Зміст промови Порайка це була знову лайка на Петрушевича, Голубовича, Петлюру і інших «пройдисвітів»; що «обманювали галицьких робітників і селян» і завели їх в денікінську неволю. Тепер робітники самі прозріли і перейшли до червоних. Галицькі стрільці прийшли вкінці до переконання, що визволення зможе наступити тільки тоді, коли вони візьмуть свою судьбу в свої руки і разом з робітниками і селянами України і Росії будуть боротися проти своїх ворогів. Дальше Порайко накинувся на наших старшин, хоч признав, що є між ними і гарні одиниці, що співчують робітничим і селянським масам. Кожного, з ким не симпатизував, називав Порайко «пройдисвітом» і майже кожде речення зачинав словом «вот».

По Порайкові говорив Затонський. Це була людина більше чим середнього росту, темний шатин, зі сильним заростом, в окулярах зі золотою оправою.

Зараз перші слова його промови прикували до себе увагу взагалі всіх слухачів. Говорив пре-

гарно українським стилем, а при тому, так цікаво і живо, що не можна було не слухати його бесіди. Приблизно сказав він таке:

— До слів тов. Порайка мені в дійсности не приходить ся нічого додавати. Я роблю тільки декілька уваг. Петрушевич на зборах в Подільськiм Кам'янці сказав, що тепер нема що вагатися, середної дороги нема. Треба рiшатися і піти або зі заходом, або зі сходом, це значить — або з антантою або з большевиками. Мушу признати, що Петрушевич це мудра людина, і він перший зпроміж вас добре зорієнтувався в ситуації. Тепер нема вигідної »серединки через половинку«, якої держалася і держиться українська інтелігенція, мовляв: ми демократи, поступовці а може навіть соціялісти, але західного покрою! Тепер вже ця »серединка через половинку« відпала і Петрушевич зі своїм урядом пішов за антантою, а робітники і селяне галицької землі пішли до нас. Так! Петрушевич оцінив ситуацію зовсім вірно. Тепер нема вже »серединки через половинку«. Або з нами, або проти нас! Але і ті, що перейшли до нас, зробили це щойно тоді, коли вже були і в Петлюри і в Денікіна, коли Румуни не хотіли їх перепустити через Дністер. Ми це добре знаємо і відповідно оцінимо. Ще не один з тих за Петлюрою до польської шляхти перейде.

Дальше накинувся Затонський на галицьку інтелігенцію і на старшин і сказав:

— Тов. Порайко відрізняє два роди галицьких старшин: одних лішних, других гірших, а я знаю тільки одну категорію: самих пройдисвітів, воро-

гів робітництва і селянства. Куди вас запровадили ваші »білоручкі« старшини? На край пропасти! А так вас вели, що більша частина зпроміж вас застелила українські степи своїми трупами. Я знаю, що говорю. Я також інтелігент, професор кам'янецького університету. Коли я вам як інтелігент говорю таке про інтелігенцію, то можете мені вірити.

— Якраз рік тому назад переїздила через Бірзулю, ось тут недалеко, не така армія як ваша. Це їхала славна німецька армія і як ми взялися до тих німецьких вояків, то знаєте, що сталося? Зараз на слідуєчій стації німецькі вояки задержали поїзд, викинули своїх »білоручких« старшин з вигідних вагонів I-ої класи і самі там позасідали. Далше поїхали прості вояки — та на фотелях особових вагонів, а старшини їхали в товарових возах. Так зробив той здисциплінований германський вояк. А навіть наш російський солдат зробив порядок зі своїми »білоручкими« старшинами. Тільки ти галицький стрільче ще занадто твердо стоїш перед своїм старшиною; ти ще навіть його здоровиш. Геть зі старшинством. Нехай живе і т. д.....«.

В промові Затонський порушив ще інші річі. Те саме сказав він дня 2. березня 1920. у своїй відозві виданій до червоних стрільців. Цю відозву подаю до моїх споминів як додаток. Тут напровадив я тільки те, що Затонський у відозві пропустив. Мушу звернути увагу читача на уступ, в котрім він каже, що ще не один »з тих за Петлюрою до польської шляхти перейде«. Ті слова

замітні тим, що вони пояснюють дуже основно, чому більшовики не мали до нас довіря і чому не хотіли наразі погодитися на одноцілість і автономію нашої армії, а далше також тому, що ті слова справдилися і то в недалекій майбутності.

Хоч дехто з галицьких стрільців хотів також промовити, то до цього не прийшло, бо Гадзінський нікому не давав голосу і замкнув мітінг.

Коли Затонський, Порайко і Гадзінський думали, що по їх промовах стрільці кинуться на своїх старшин, то дуже помилилися. Скажу щиро: ефект промов був зовсім відворотний як цей, якого надіянося. Стрільці розходилися спокійно і поважно. Та будьто безпосередно до мене, будь до других старшин в моїй приявности говорили:

— Вони хочуть, аби ми вимордували своїх старшин, а потім ми останемо без проводу і вони зроблять з нами те, що схочуть. Вони гадають, що ми їх так послухаємо як це зробили їх салдати. Нехай ще трохи почекають!

А другий каже на те:

— Який Затонський мудрий! Він говорить про те, як то Німці викидали своїх старшин з вагонів першої кляси, хоч це неправда. А чому він того не розказав, як то ми тепер їхали з комісарами з Києва аж до Балти в потязі як їх охорона. Комісарі порозлягалися в теплих і вигідних салюнових возах, а ми стрільці мусіли звонити зубами в неопаленім товарнім возі. Чому він нас не запросив до салюнки, а сам по пішов до то-

барового воза, так як це мали зробити німецькі старшини.

Третій стрілець, вістовий з Полевого Штабу, продовжував:

— Вони нарікають на наших старшин за паньство. Наші старшини все ходили і ходять по місті піхотою, а ці »смаркомці« комісарі навіть тих кілька кроків з Полевого Штабу до харчівні не хочуть іти, тільки кажуть возити себе автом або повозкою. Коли ген. Тарнавський, або Микитка бавилися в таке паньство?

Четвертий стрілець, що був зайнятий в старшинській харчівні при Начальній Команді а тепер при харчівні в ПШЧУГА, закликав за мною ідучи з мітінгу:

— Пане отамане!

— Пет! — сказав я — Не кажіть »пане отамане«, бо це не вільно. Ще почують і буде біда. Кажіть »товаришу«!

— Який я вам товариш? Ви маєте вже сорок літ і то згорою, а мені тільки дев'ятнайцять. Де я вам, а ви мені до товариства. Ті большевики нарікають на наших старшин. А чи ви коли в харчівні пили вино з нашої інтендантури? Правда, що ні! Вино ішло до лічниць для хорих. А їх комісарі за цих кілька днів випили вже дві паки вина. І ще кажуть носити. От і тепер казали, аби зараз по вечері знову принести. Вже мало що осталося...

Так говорили стрільці по промові Затонського і товаришів. Запевнюю читача, що ні слова

тут не видумано ані не додано; радше більше яркі вирази нароком пропускаю.

Та цілком інакшими виявили себе ті інтелігенти, що «пхалися в комуністи». — як звичайно, для кар'єри*). Вони нібито одушевлялися промовами Порайка і Затонського. Голосно говорили, що всі наші старшини, це сама тільки зволоч; їх всіх треба порозстрілювати. Та на щастя таких «надкомуністів» було дуже маленько; на разі їх всіх можна було почислити на пальцях одної руки. Між ними вели перед — Гадзінський і Кондрацький.

Загал вислухав промов і не реагував нічим, бо не міг реагувати. Ми аж надто добре відчували, як нас чимраз то тісніше і сильніше оточувала сіть шпівнів і провокаторів. Коли до тепер між більшістю старшин і стрільців була безмежна щирість, отвертість і прямо подиву гідна товарискість, то тепер стали один одного боятися. Не можна було знати, чи між найближчими знакомими нема большевицького провокатора. Звірювалося зі своїми думками тільки перед найщирішими товаришами. Хоча я не чув, аби хто-небудь з галичан один на другого доніс, але приміри, які нам подавано з життя придніпрянців, мусіли нас робити дуже осторожними. Нам розказували, що між ними найщиріші приятелі провокували своїх товарищів, аби потім донести до большевицьких установ.

---

*) Що декотрі інтелігентні Галичани «пхалися в комуністи» для кар'єри, про це читач переконається з дальших моїх споминів.

VIII.

Дня 1. березня 1920. зорганізувався при Полевім Штабі Революційний Воєнний Трибунал ЧУГА. Його председником іменовано політкома Пучка, а членами Трибуналу Володимира Гадзінського і Д-ра Степана Шухевича. Пучко оповідав нам, що він хоч народний учитель, то має добру судову практику. Чи воно так було — читач сам це розбере.

Секретарем Ревтрибуналу іменовано хорунжого Волощука, діловодом Лещишина. Дальше устанавлено колегію слідчих суддів, колегію оборонців і колегію обвинувателів. До тих колегій попадали всі ті судді-галичане, що наслідком реформ в армії остали без посад і без середників до життя. Було їх багато. Декотрі були навіть зі своїми родинами.

На день 3. березня 1920. визначено першу розправу перед Реввоєнтрибуналом. Суджено двох придніпрянців, що служили в одній і тій самій частині І. Гал. Корпусу, — поручника Олександра Вовка Калюжного і якогось підстаршину.

Справа була доволі цікава. Оба підсудимі служили в Дієвій Армії, а коли та армія наслідком

листопадових випадків в 1919. подавалася до Польщі, оба вони не хотіли іти в Польщу і покинули Дієву Армію. Не хотіли вони також служити ані в Добрармії ані в Червоній Армії, бо це не годилося з їх політичними поглядами і тому вандрували до Начальної Команди Галицької Армії як одного тоді національного українського війська на Придніпрянщині. По дорозі до Начальної Команди оба натрапили на якусь денікінську стежу, а що відносини були для них дуже корисні, тож у двійку напали на цю стежу, розбили її і часть добровольців утікла, часть впала на полю битви, а оба підсудні взяли як добиччу віз з жіньми, скоростріл, кілька крісів і муніцію. Все те привезли вони до Начальної Команди у Винниці і зголосилися у персонального референта, а цей приділив обох, разом з воєнною добиччею, до I-го Гал. Корпусу.

Коли Галицька Армія перейшла до большевиків, підсудні не хотіли довше лишитися в армії і воювати плече в плече з Червоною Армією і виєднали для себе двомісячну відпустку, в тій надії, що до двох місяців большевики упадуть і тоді вони вернуть знову до Галицької Армії. Оба походили з Київщини. До дому з околиць Чечельника мали доволі далеку дорогу і тому Калюжний поручив підстаршині, аби цей попросив в команді сотні о зворот на два місяці тієї підводи, яку оба привезли до армії як воєнну добиччу. Команда сотні відмовила просьбі, а тоді підстаршина не повідомивши об цім Калюжного, забрав підводу зі сотні і над раном заїхав перед помешкання Калюж-

ного. На дворі було ще зовсім темно (трета година над раном в лютім) і зимно. Калюжний не розпитуючи наразі підстаршини, як поладнав справу, сів до воза, зарився в соломуд і оба поїхали.

Дижурний стрілець негайно спостеріг брак коней; дав знати до команданта сотні. За підсудними виїхала кінна погоня і приловила їх таки зараз за селом і тепер вони оба станули перед Реввоєнтрибуналом як перші обжаловані під закидом крадіжки державного майна.

Та перша розправа зачалася о девятій годині ранком. В трибуналі сиділи: як предсідник Пучко, як члени суду — Володимир Гадзінський і Др. Степан Шухевич. Обжаловував сот. суддя Юрій Курдяк, боронив сот. суддя Гутникевич з уряду. Предсідник Пучко не мав найменшого поняття про ведення розправи. Він отворив її словами: »В імені Української Соціалістичної Радянської Республіки розправу узнаю як отворену«. Я почав відбирати від підсудних т. зв. »генералія«, себто давав знані питання, про їх вік, місце уродження і т. д. Та Пучко мені перебив і почав дуже докладно випитуватися Калюжного, до якої партії він належить і в якій армії він служив. По тих питаннях хотів Пучко замкнути розправу і піти на нараду над вироком. Я звернув його увагу, що підсудних не питано нічо про саму справу. Пучко махнув зневажливо рукою, але остаточно задержався. На моє візвання оба підсудні згідно описали цілу справу, як це висше подано, але при тім осторожно промовчали причину, яка їх

спонукала їхати на відпустку, і поминули взагалі всі політичні питання.

Калюжний, це був молодий двадцятьлітний, русявий, дуже милий старшина. Говорив гарно по українськи. Підстаршина робив вражіння інтелігентного, щирого парубка. Їх зізнанням можна було дати віру, бо були однозгідні і висказані просто з дитячою наївністю.

Розправу замкнено і суд пішов на нараду.

Коли ми тільки ввійшли до комнати нарад, зараз таки Пучко поставив до мене по московськи питання:

— Як ви, товаришу, думаєте, чи їх обох розстріляти, чи ні?

Я звернув увагу обох товаришів суддів, що перш усього належить вирішити, чи справа доспіла до видання вироку, дальше чергово застановитися над питанням про вину і про евентуальну кару.

Зачалися наради. Рішено, що справа доспіла до висуду. При питанню про вину я голосував за виною підстаршини, а безвинністю Калюжного. Пучко і Гадзінський переголосували і признали винними обох.

— Ну, а тепер кара? — спитав Пучко.

Підстаршину покарано наганою і відібранням відпустки.

— Цеж пролетар — мотивував Пучко.

Я згодився на такий вимір кари.

— А щож з Калюжним? — спитав я.

— Це бувший царський старшина — пояснював

Пучко. — Він кінчив юнацьку школу в Н...*). З цієї школи виходили самі найгірші контрреволюціонери. »Сто сволоч!«. Його стріляти! Я голосую за розстрілом!

Я аж остовпів.

— Таж Калюжного ніхто не обжаловує в контрреволюції. За що ж його розстрілювати? Таж він в дійсності нічого не винен. Звинив тільки підстаршина і підстаршина потвердив невинність Калюжного. Майтеж хоч трохи совісти і серця. Коли вже хочете так конче Калюжного покарати, так дайте йому кілька місяців тюрми, хоч він і на це не заслужив — почав я вже піднесеним тоном.

— Ет товаришу! »Січас« слідно, що ви ще не революціонер! — відповів Пучко. — В тюрму його? Спитаю вас, де в нас є тюрми? Ми мали б з ним лише багато мороки, а так розстріляти і справа покінчена. Ну, так розстріляти... Це бувший старшина царської служби! Це все сволоч, сволоч, сволоч! Їх всіх розстріляти! А ви, товаришу Гадзінський?...

— Я тієї самої думки, що ви, товаришу Пучко — сказав Гадзінський гризучи сімечка. — Ви маєте повну рацію! Розстріляти його! Всіх старшин і придніпрянців і наших галичан тільки розстріляти — для них нема милосердя! Це останні »жуліки«!

— Так ви, товаришу Шухевич, остали в меншості — сказав Пучко. — Ми вирішили Калюжного розстріляти. Своє »особоє мнініє« можете до-

*) Назву місцевости я не згадав.

лучити до актів на письмі. А тепер, ходім проголосити присуд. Вправді я предсідник, але не знаю добре форми присудів, тож ви проголосіть його. Одначе звертаю вашу увагу, що в присуді мають бути слова »прінімая во вніманіє«.

Я ніколи не був лінгвістом і не міг ані трохи за час побуту на Великій Україні навчитися московської мови, тому не знав, що значить »прінімая во мніманіє« і до чого ці слова в присуді причіпити. Тому спитав я Пучка:

— Що властиво значать слова »прінімая во вніманіє«?

— »Прінімая во вніманіє«, це значить »прінімая во вніманіє«! — сказав Пучко — Але коли ви вже негодні цего зрозуміти, так я сам почну голосити присуд, а ви скажете решту.

Ми вийшли.

На сали в півмраці світилися гарні очі Калюжного і дуже гарні білі зуби підстаршини, що чомусь щиро усміхався. Вони оба стояли коло себе як два добрі товариші. По правій стороні суду, при своїм столику, стояв оборонець Гутникевич, по лівій стороні обвинуватель Курдяк. Очі їх обох звернулися питаючо на нас. Кождий з них хотів з наших лиць вичитати, який буде перший присуд Реввоєнтрибуналу, ЧУГА.

Пучко сказав:

— В Імени Української Соціалістичної Радянської Республіки! »Прінімая во вніманіє!«. Товаришу, говоріть дальше.

Я проголосив дальше присуд. Мені було і соромно і страшно і жалко його проголошувати. Ка-

люжний не сказав ні слова, тільки блиснув своїми здоровими зубами неначе вовк. Обвинувачитель просто остовпів, а потім опустив голову і почервонів як бурак. Добряга Гутникевич тільки здвигнув раменами.

Пучко візвав нас знову на нараду.

— Погляньте, товаришу — сказав він до мене вже в комнаті нарад суду, — як там написано в нашій правильнику про спосіб виконання кари смерті?

Я взяв до рук устав про большевицькі суди. Це була невеличка книжечка сторін може вісімдесять 16⁰. Вона містила в собі майже виключно приписи формального права. Щодо виконання присуду на розстріл, був там приблизно такий уступ: »Про кожний присуд на розстріл має Реввоєнтрибунал повідомити Реввоєнраду армії і до сорока осьми годин по висланню повідомлення присуд виконати«.

— Що ж там написано? — спитав мене Пучко, не заглядаючи сам до книжочки.

Я рішився ратувати Калюжного за всяку ціну і тому сказав:

— Тут сказано так: На випадок присуду на розстріл має Реввоєнтрибунал негайно повідомити Реввоєнраду і в сорок вісім годин по затвердженню присуду через Раду, виконати присуд.

Різницю між дійсною постановою закону, а моєю тенденційною інтерпретацією дуже легко пізнати. Мені ходило о зискання на часі. Реввоєнрада армії була тоді в Києві, а з Київом був

тоді дуже поганий звязок. Переслання і зворот актів забирали кілька днів часу. Коли звернути увагу ще і на те, що радянські установи не полагоджували справ надто скоро, то можна було числити на це, що акт справи з певністю не верне до Балти перед двома місяцями. До цієї пори було доволі часу, аби зайшло щось несподіваного. А зрештою, що серед тодішніх обставин могло до двох місяців статися.

Ані Гадзінський ані Пучко не уважали відповідним поглянути до книжечки. Рішено виждати затвердження присуду. Я негайно списав своє «особое мнініє», Гутникевич виготовив щось в роді відклику (чого закон зрештою не предвиджував і не допускав), написав також просьбу о амнестію і ми постаралися, аби акт справи таки ще того самого дня відіхав до Києва, бо ще могло ріжно статися.

В кілька днів пізніше суджено справу якогось «нальотчика» з Балти. Він мав багато поганих злочинів на своїй совісти; нападав по дорогах на селян, убивав їх і рабував. Кожний передвоєнний суд в кожній державі, де існує кара смерти, був би з чистою совістю цього нелюда засудив на кару смерти. Йому між іншими закидувано, що в часі сповіді напав на «староверчеського» батюшку в Балті*).

— Куди там? Який нальот? — оправдувався підсудний. — Я прийшов до батюшки сповідатися.

---

*) В Балті є велика громада старовірців. Вони мають там навіть свою велику муровану церкву.

Клякнув і сповідаюся. Та кажу до батюшки: »Батюшка, напемся водки?« а батюшка до мене: »Чомуби ні!«. Я витяг бутилку водки з кармана і дав батюшці. Він напився, потім я, потім знову він. Коли ми випили одну бутилку, батюшка питає: »А маєш ще?«. А я кажу: »Та чомуби ні. Маю!« — »Так давай!« — каже батюшка. Я витягнув з кармана другу бутилку, а коли ми і її випили, батюшка витяг свою бутилку. І ми так в церкві пили даліше. Я навіть не знаю, як і коли моя сповідь скінчилася, бо я упився до безтями. Можливо, що я по п'яному обідив батюшку, але я про це нічого не знаю, бо я отямився щойно в тюрмі.

На превелике диво батюшка прикликаний як свідок в цілості потвердив ту характеристичну оборону підсудного. За інші страшні злочини одногосно засуджено підсудного на розстріл.

По розправі в часі нарад взяв Пучко до рук цей закон, про котрий я вже висше згадував і почав цим разом сам читати приписи про виконання кари смерті. Нараз зірвався і просто як скажений закричав до мене:

— Товаришу Шухевич! Ви саботажник! Я вас арештую і поставлю перед Реввоєнтрибунал! Як ви вияснили нам приписи про виконання присуду на розстріл? Тут виразно написано, що про присуд належить тільки повідомити Реввоєнраду і до сорок вісьмох годин виконати присуд. А ви як нам це сказали? Калюжного належало вже давно розстріляти.

Я й на хвилину не втратив спокою і відповів:

— Я не саботажник, товаришу! Ви дуже добре

знаєте, що я московської мови цілком не розумію. Ви мали про це нагоду вже не раз переконатися, коли я не розумів, що ви до мене говорили і щойно товариші мусіли мені в'яснювати. Припис закону я передав вам так, як я його зрозумів, а коли там інакше написано, то чому ж ви самі не взяли книжки до рук і нам не пояснили всього. Я не міг вас обманювати, бо міг надіятися, що ви в кожній хвилині візьмете книжечку до рук і мене здемаскуєте. Коли там так сказано, як ви це говорите, то цього бандита розстріляєте до сорок вісім годин.

Тут мушу зазначити, що Гадзінський, хоч дуже охотно хотів розстрілювати других на право і на ліво, то сам був великим боягузом і дуже боявся смерті.

— Так ми »нальотчика« розстріляємо після-завтра а Калюжного завтра — сказав Пучко.

— Вибачайте! То вже зовсім інша справа — відповів я. — Думаю, що ми Калюжного не розстріляємо. Коли ми вже зробили одну нісенітницю і вислали акт його справи до Реввоенради для затвердження присуду, так не робім другої нісенітниці і заждім з розстрілом, Калюжний не утіче. А як Реввоенрада знесе присуд смерті, накаже перепровадити нову розправу і переконається, що Калюжного вже розстріляно, що тоді буде? Нас всіх поставлять перед Реввоентрибуналом і може розстріляють!

Тут я числив на страх Гадзінського перед смертю.

— Товаришу Пучко! Вибачайте, але я цим разом голосую з товаришем Шухевичем. Він має повну слухність. Коли ми зробили одну нісенітницю, то не робім другої — рішив скоро Гадзінський.

Пучко був переголосований! Він подумав і по хвилині сказав:

— Знаєте що? Не рішаймо справи самі, тільки хай рішить сам політком Михайлик, аби на нас не спала відповідальність.

— Товаришу Шухевич! Ідьте ви до Михайлика — сказав Гадзінський.

— Ні, ходім оба разом. Справа аж надто прикра! Тут названо мене саботажником. В майбутности може ще хтось мені зробити закид, що я хибно поінформував політкома — відповів я.

Оба з Гадзінським пішли ми до політкома Михайлика. Там ужив я всіх аргументів, які тільки прийшли мені на думку. Гадзінський старався бути консеквентний і попірав мене. Михайлик був спокійна і дуже проворна людина. Він рішив:

— Хоч це не після припису, але коли вже так сталося, то ліпше заждіть.

Я відчув, що Михайлик зрозумів повну несправедливість присуду.

Так знов уратовано пор. Калюжного від певної смерти.

Я навів цей випадок докладніше, аби дати малюнок відносин, серед яких, при тім складі суду, приходилося працювати. До справи Калюжного я ще поверну і тоді читач переконається, що я мав повну слухність уживаючи навіть

такого не дуже етичного засобу. Треба було ратувати життя людини в повені революції. Тут додаю ще тільки те, що моя робота, а зокрема в тій справі була дуже важна. Я пізніше довідався від самого Пучка, що він в Калюжнім пізнав команданта одної з повстанчих груп, яка на Херсонщині давніше далася большевикам в знаки. Значно пізніше переглядаючи акт справи Калюжного, знайшов я між предметами, забраними у Калюжного, письмо вислане до нього якимось командантом від Добрармії, в яким його, як одного з найзавзятіших ворогів большевиків, закликувано, аби зі своїми повстанцями зєднався з Добрармією. Калюжний як щирий Українець цього не зробив. Пучко здається навіть не познакомився з цілим актом справи, бо на цього листа не попав. Колиби був прочитав це письмо, булаб доля Калюжного давно припечатана.

ІХ.

Переміна Української Галицької Армії в червоні бригади поступала даліше скорим кроком вперед. Противники злуки з большевиками називали це «перемалюванням Галицької Армії на червоно».

Дня 2. марта 1920. видав Полевий Штаб такі зарядження: »1). Всі старшинські відзнаки зноситься; 2). відзнаки родів зброї (на ковнірах — без золота) залишаються; 3). відзнакою У. С. Р. Р. є червоний прапор з написом У. С. Р. Р. — Відзнакою всіх червоноармійців є — признана ІІІ-им Всеукраїнським Зіздом Рад — пятираменна звізда зі серпом і молотом, як знамя селян і робітників. Тільки вона є дозволена. Тризуб зноситься, а наразі з недостачі звізд мається носити червону відзнаку».

Дня 3. березня видано Черв. Укр. Гал. Військам такий наказ ч. 7; »Так як в Червоній Армії нема ніяких військових ступінів, а є тільки поодинокі посади, належить так в службових, як і в приватних відношеннях припинити дотеперішне взаїмне називання по ступіням, а вживати виключно назви посад: Товариш стрілець — роевий — справник — четовий — сотенний — курінний —

полковий, даліше товариш адютант — начальник штабу, товариш лікар і т. д.; 2) В деякій відміні дотеперішних службових правильників відносно віддавання військових поздоровлень поодинокими частинами належить придержуватися таких вказівок: начальники скупчених відділів командують військовий поклін так стоячи як і підчас (не-боєвого) походу: а) червоним прапорам робітничих або військових частин, гуртків, походів; б). похоронним кондуктам, померших військових товаришів; в). переходячим другим військовим частинам. Євентуальні перегляди (паради) переводити як досі, однак перевести в життя: а) музика грає інтернаціонал; б). начальник, відбираючи парад, витає частину словами »Хай живе радянська влада«, на що частина відповідає »слава« або »урра«. На привіт начальника »Здорові були, товариші!« — відповідає частина »Здорові були, товаришу...« на євентуальне признання (»дякую за службу«) стрільці відповідають »служимо народови«, згл. »служимо революції«. Відїзджаючий начальник пращає частину, на що і вона відповідає: »працайте, товаришу...«.

По виданню обох наказів з 2. і 3. березня 1920. армія мала втратити всі зовнішні признаки національної армії, бо усунено народний гимн »Ще не вмерла Україна«, а заступлено його інтернаціоналом, усунено тризуб, а заступлено його пятираменною зіркою, усунено жовто-синій український стяг і заступлено червоним.

Дня 2. березня 1920. видано наказ приарештовання ген. Тарнавського. Не знаю, від кого вий-

шов цей наказ, чи від Полевського Штабу, чи від політкомів. Володимир Гадзінський особисто зголосився виконати цей наказ. Того самого дня Затонський і Порайко вибиралися їхати до Києва. Зі собою мали вони забрати також ген. Тарнавського, аби в Києві потягнути його до відповідальності за його «проти-большевицьку політику».

Ген. Тарнавський весь час побуту в Балті сидів спокійно зі своїм сином на квартирі. Прямо не виходив з хати. Від часу до часу дехто з давних добрих знайомих зайшов до нього, аби подивитися, що робить «Старий Тарнавський». Я був у нього тільки один раз. Про тодішні відносини ген. Тарнавський не хотів нічого говорити з простої осторожності. Ми постановили припинити наші відвідини у нього, аби не впав закид, що в нього відбуваються якісь заборонені зібрання. Та мимо цього якась «чесна душа» донесла, що ген. Тарнавський провадить протибольшевицьку політику.

З відставлення ген. Тарнавського до Києва не вийшло нічого. Мимо прискорювань Гадзінського, запрягання коней до повозки, звязування умисно розірваної упряжі і т. і. так довго тривало, що коли Гадзінський з арештованим генералом приїхав на залізничий двірець, потяг з Затонським і Порайком вже давно був відійшов. Стрілець, що мав відвозити ген. Тарнавського на двірець, знав, на що його везе і з розмислом так довго збирався, аж поки з двірця не виїждив обох політкомів.

Ген. Тарнавський остав на своїй квартирі, але мусів зложити слово честі, що без дозволу не опу-

стить Балти. Ані в Реввоєнтрибуналі, ані в ніякій іншій установі не виточено проти нього ніяких доходжень.

Ми догадувалися, що причиною арешту ген. Тарнавського було це, що він в падолисті 1919. дав початок до переговорів з командуванням Добр-армії.

Того самого дня (3. березня 1920.) видав Полевий Штаб наказ, що всі старшини придніпрянці, які служили в армії, мають відійти від своїх частин до Полевого Штабу. Причиною цього наказу, була мабуть обставина, що в радянських частинах була тоді велика недостача командантів. Придніпрянські старшини мали відійти до школи червоних командирів, а відси по їх переобразованню до червоних «баталіонів». Була ще й інша причина того зарядження. Большевикам було аж надто добре відомо, що в Галицькій Армії найшли прибіжище численні команданти повстанчих груп та загалом ідейні старшини українці. Тепер заходила небезпека, що ті старшини розвинуть по частинах агітацію ворожу, большевикам і стануть причиною небажаного ферменту. Був проєкт, аби тих старшин перевезти до Києва, там перепроводити їх основну «чистку», а тих, що чимнебудь провинилися проти радянської влади, потягнути до строгої відвічальности.

Обовязки персонального референта при Полевім Штабі виконував бувший отаман тепер товариш Сень Горук, людина безперечно високоїдейна, щира, віддана справі і дивно роботяща. Але Горук поза наказом нічого іншого не бачив і не чув. При-

каз був для нього святим, хочаб навіть був суперечний з його власними дорогими ідеалами.

Велика частина зпоміж нас оперувала тоді ще передвоєнними, австрійськими категоріями. Ми навикли були до цього, що мимо зміни урядів, мимо зміни курсу політики, мимо того, що до влади приходили нові нації, чи партії — державні функціонари, а головню старшини оставали на своїх давних становищах. Ми не могли зрозуміти, що можна було потягнути до відповідальности перед Ревтрибунал за це, що хтось був державним функціонарем за попередньої влади. Розумування було зовсім просте: служив при тім уряді, а тепер служить при цім, а коли невігідний, то що найбільше нагнати його. Тому жалко нам було тих придніпрянських старшин, що ще оставали при армії, бо це були дійсно гарні люде. Все негодяще вже було давно розгубилося. Ми ужили всіх засобів, аби тих придніпрянців задержати при частинах, а коли заходи в Полевім Штабі не помагали, ми налягали на Сеня Горука, аби він не давав точного виказу придніпрянців, аби хоч не виказана частина могла остати в армії.

Та Горука не послухав. Він предложив як найточніший виказ всіх придніпрянських старшин і до виказу долучив ще й те, чого від нього не жадано, а саме долучив їх «особисті очерки», а в них було докладно заподане, де, коли і що кожний старшина робив, хто був командантом повстанців, хто був у розвідчій відділі, що слідив большевиків і т. п. Так з тих особистих очерків дістали большевики знамениті інформації про осо-

би старшин придніпрянців і могли їх потягати до строгої відвічальности. А за належання до повстанців грозив розстріл. Одначе придніпрянські старшини виявилися хитрішими від нас всіх. В до­розі до Київа майже всі поутікали, а до Київа при­їхало їх тільки кількох.

Реорганізацію армії ведено дальше. Дня 4. бе­резня 1920. вийшов наказ, що »Черв. Укр. Гал. Частини мають вислати до Київа разом сто чле­нів некомандного складу в ціли дальшого вишко­лу, а саме: 50 таких червоноармійців будуть від­командовані в школу командантів, других 50 в »політичну школу червоної армії«. До тих шкіл мають віддати: 1-ша Бригада УСС. — 35 стріль­ців, з того 20 на політичний курс, 15 на коман­дантський курс, 2-га Бригада — 30 стрільців, 3-та бриг. — 30 стрільців, обі бригади по половині на оба курси. Частини підлягаючі прямо Пол. Шта­бові ЧУГА. — 5 стрільців на командантський курс«.

Але реорганізація не поступала так скоро, як­би собі цього був бажав Полевий Штаб. Між ча­стинами почали чимраз більше проявлятися про­тирадянські течії. Причини до цього все бували. І так дня 3. березня 1920. р. команда 3-тої бри­гади донесла, »що красноармійці обдерли в Барі галицьких хорих старшин і стрільців, а крім цьо­го забрали ще галичан до своїх відділів«.

Таких випадків було більше. Полевий Штаб звертався вправді в тих справах до Реввійськ­ради XII. Армії, та факти оставали фактами і лишали по собі відповідні наслідки. Галичане (старшини

і стрільці) почали нарікати; говорено, що армія тільки з конечности перейшла до большевиків і коли тільки трава зазеленіє, повстане ціле населення Великої України, а тоді всі галичане виступлять проти радянської влади.

В тих балачках не заховувано часто густо належної осторожності, так що їх зміст мусів дуже скоро доходити до відома большевицьких установ.

Ці і ще інші обставини, а саме живіший рух повстанчих загонів, спричинили, що Полевий Штаб рішив реорганізацію армії по можности приспішити, аби галицькі частини вирвати з небезпечної балтської околиці на фронт, де вони мали бути перемішані поміж червоні бригади. Після пляну мали бригади по скінченій реорганізації перейти 1-ша бригада УСС. сформована з II. Гал. Корпусу в район Самгородка, 2-га бригада сформована з I. Гал. Корпусу в район Прилуків, а 3-та бригада сформована з III. Гал. Корпусу в район Липівця. Однак цей проєкт скоро також змінено.

По нашім переході до большевиків зарядив був ще давний Начальний Ревком ЧУГА., аби деякі члени колишньої Пресової Кватири бригади УСС-ів перейшли до Начальної Команди ЧУГА. Це дійсно сталося і Пресова Кватирка розвинула була дуже живу діяльність під проводом дуже спокійного і симпатичного Д-ра Гриця Стецюка*). Крім Д-ра Стецюка працювали там ще такі сили як Д-р. Іван Кривецький, Лев Лепкий, Роман Купчинський, Бобинський, Заклинський і і. Видавано часопись «Перелом», в якій в спосіб відповід-

*) Тепер адвокат в Підгайцях.

ний хвилі, вияснювано причини нового переходу і поміщувано статі, що мали на меті удержати духа в армії. Взагалі часопись була редактована під кожним зглядом добре і здавалося, що комуністи не будуть могли в тім згляді нічого закинути. Та ні! З Києва приїхали якісь функціонари політичного відділу, закрили часопись як надто націоналістичну, розв'язали Пресову Кватиру, а на місце «Перелому» почав появлятися видаваний політичним відділом «Червоний Стрілець» під редакцією Д-ра Козоріза. Його перше число появилося дня 17. марта 1920. Не можна поминути цього, що Пресова Кватира видала була в лютім 1920. український, кишенивий календарик на рік 1920. «Перелом» для ужитку стрільців, де крім календарної часті поміщено також важніщі дні з української історії, а дальше Івана Франка «Каменярі» і прольог до «Мойсея». Здається одинокий примірник цього календарика удалося мені привезти в 1920. р. до Львова і зложити в бібліотеці Наукового Товариства ім. Шевченка.

Та ніде правди діти. Приказів большевицької влади слухали тільки ті, що були в місті; вони мусли слухати, бо в них не було ніякої фізичної відпорної сили. Але зовсім інакше стояла справа поза роґатками міст серед сільського населення і у частин, що були розташовані по селах, які мали до своєї розпорядимості кріси, скоростріли а навіть гармати. Там не хотіли погодитися з новими порядками і явно проти них виступали. І так дня 11. березня 1920. «Від X. гарм. полку вплинув протест, ухвалений на загальних

зборах полку, проти знесення тризуба, а введення на його місце червоної відзнаки. В своїм протесті підчеркують, що отся відзнака (тризуб) стала вже історичною, та що за неї, як за видимий знак самостійности України, пролялося ціле море крови».

Дальше всі бригади запротестували, що з їх складу забрано старшин придніпрянців. Таких протестів було дуже багато, а зокрема не можу поминути солідарних протестів проти усунення народнього гимну «Ще не вмерла Україна» і проти усунення жовто-синього стягу.

Затонський і Порайко поїхали до бригад, аби приглянутися поступові реорганізації і бесідами вплинути на загал стрілецтва. Та по бригадах не приймали їх з отвертими раменами. В давнім III. Гал. Корпусі навіть грозили бунтом.

Розташовані по селах і місточках частини почували себе тим певніше, що все населення було для галичан дуже прихильно настроєне і обіщувало в разі потреби свою підмогу проти большевиків.

Повстанчий рух проявлявся чимраз то живіше. Під самою Балтою сидів дуже небезпечний отаман повстанчої групи Заболотний. Він, що правда, розпустив був свої загони домів, одначе ці загони були так складно зорганізовані, що на даний знак міг він на протягу трьох-чотирох годин зібрати кілька тисячну групу добре узброєних іздців, крайне ворожо настроєних для большевиків. Заболотний був пострахом для комісарів в Балті.

Балтські комісарі затрівожилися. Дня 11. березня 1920. видав Полевий Штаб «зарядження для

оборони міста Балти перед евентуальним набігом повстанців». Командантом оборони установлено от. Льобковіца. До служби притягнуто всі галицькі частини, що були в Балті. Город окружено перстенем полевих сторожей. На площу перед Полевым Штабом заїхали дві важкі гармати »правдиві червоноармійські«, не галицькі. Одну звернено на дім, де приміщувався Полевий Штаб, а другу в напрямі села, де мешкав Заболотний. Все очікували нападу. Дехто з комісарів змінював що ночі своє помешкання.

А Заболотний преспокійно приїздив до самої Балти, проходжувався по важніших улицах і успокоював галичан, що як довго вони є в Балті, він нічого не пічне; але коли тільки наші бригади заберуться, тоді він зачне свій »танець«. Не можна було зрозуміти, чому комуністи не приарештували Заболотного.

В Балті мешкав я за містом у якогось дуже убогого чоловіка, що мав одинайцятро дрібних дітей, а дванайцятро вродилося зараз по моїм приїзді. Це був щирий Українець, а щоби виживити таку численну родину, працював над варстатом без перестанку день і ніч. При роботі співав він без перерви різні українські пісні і багато таких, яких я ще ніколи не чув; а знав їх так багато, що я ніколи не чув, аби він яку пісню співав другий раз. До нього приходили мешканці Балти з роботою і зносили різні відомости, котрими він опісля ділився з нами. Він страшно нарікав на Денікінців і оповідав, як вони спалили

часть Балги, місто вирабували і убили багато людей.

— От від часу, як прийшли »галічане«, маємо спокій. Можна безпечно вийти в город і ніхто не окраде. А то наші чи то Петлюрці, чи Денікінці, чи »комуністи«, то все одно. Почуєте, що тут станеться, коли ви підете. Повстанці не роблять наступу, бо вас шанують і не хочуть з Вами заходитися, але скоро ви тільки виберетеся з Балги, повстанці з цілою певністю нападуть на город, а тоді ні один »комуніст« не остане в живих, а нас всіх ограблять, поपालять, а то й переріжуть.

За місто ніхто не посмів показуватися з червоною зіркою на шапці, бо ніколи не вертав живий до міста. Дядьки зараз убивали. Хто йшов з міста, цей мусів зараз за містом знимати з шапки червону зірку, а для безпеченьства скоро виймати з кишені тризуба і припинати до шапки. Тоді селяне шанували і помагали.

Та на тім ще не був кінець.

Вже дня 6. березня 1920. прийшли таки большевицькі звідомлення, що »має знаходитися в районі Гайворона відділ Тютюнника, що ніби то посувається далше на захід«. Значить, що вже грозила небезпека і від зорганізованих частин Дієвої Армії, які остали на Україні; длятого Полевий Штаб дав наказ: »На випадок наступу тої групи (Тютюнника) на район розташування черв. гал. частин, мають гал. частини приймати бій і відділ противника безумовно розоружити. Команді 1-ої бригади наказується вести розвідку«.

Але вже 8. березня 1920. прийшов до Полевого Штабу звіт, що »в селі Велика Кирилівка коло Бершаді розоружив відділ з армії от. Павленка нашу батарею 2/4. Сам Павленко має знаходитися в Гайвороні, його армія має виносити около 7000. Заступником його Тютюнник«.

Ситуація в Балті і місцях розташування ставала чимраз душнішою. Тут вже не приходилося мати до діла з повстанчими загонами, але з новоповставшою армією от. Павленка, армією хоча невеличкою, але доброю. Вона ж складалася зі самих забіяк, що вже тільки боїв перебули від 1917 до 1920. року.

Серед таких обставин прийшлося нам обходити дня 9. березня 1920. в Балті роковини смерті Тараса Шевченка. Згадаю про це свято бо-дай коротко.

Полевий Штаб наказав частинам відсвяткувати цей день з найбільшою пошаною. Ми дістали наказ, дня 9. березня 1920. устатитися о девятій годині ранком на площі перед Полевим Штабом. Прийшли всі галицькі частини з Балти, якась маленька частина зложена з місцевих комуністів, чи симпатиків комунізму, прийшли учні балтських шкіл, а між ними переважали жиденята. Вкінці прийшла і орхестра. Це було кількох жидиків в довгих халатах і спеціальних жидівських чорних шапочках; вони грали на скрипці, басі, влярнеті, трубці, бубні і цимбалах. Цей »орхестр« устатився на нашім правім крилі. По довгім, дво-годиннім вичікуванню приведено для членів Полевого Штабу коні. Гадзінський не сидів ще ні-

коли на коні і ледви з трудом виліз на нього. Зачався перегляд, в часі котрого «орхестр» грав інтернаціонал, а по перегляді з балькону Полевого Штабу політком Пучко виголосив дуже довгу промову. В ній сказав він, що першим комуністом був Ісус Христос, а Шевченко був також завзятим комуністом. По нім говорив ще Гадзінський. Кожда промова кінчилася відомими окликами, а «орхестр» грав інтернаціонал. Хоч це було наказано і хоч як Гадзінський давав руками знаки з балькону, ніхто з присутних не повторював окликів і майже ніхто не прикладав руки до шапки, коли «орхестр» з цимбалами і від вуха грав якісь марші.

Вечером урядили шкільні діти дуже симпатичний концерт.

Зі звітів, що наспіли від частин, виявилось, що всюда по частинах свято Тараса обходжено дуже гарно. Тільки в команді 1. бригади УСС., коли підчас концерту декляматор почав виголошувати «Гетьмани, гетьмани», зірвався з крісла політком Струхманчук і заборонив деклямацію як контрреволюційну, хоч перед тим затвердив програму свята. Цей виступ політкома викликав бучу. Присутні однодушно домагалися докінчення зачатої деклямації, а при тім під адресою Струхманчука посипалися немилі слова. Цей хотів вже розігнати зібраних, але вкінці казав тільки арештувати одного зі старшин. І так, коли політком Пучко зачислив Шевченка до перших комуністів, в тім самім дні другий політком, «надкомуніст»

Струхманчук (галичанин) признав його твір протиреволюційним...

Чим тепліше було на дворі, тим дуїніще ставало життя в Балті та околиці.

Армія Павленка вже надто наблизилася до галицьких бригад, а дня 10. березня 1920. від от. Павленка прибули до 1-ої бригади УСС. представники в цілі ведення переговорів з Галицькою Армією.

»Ім заявлено, що Гал. Армія входить в склад червоних військ і буде вжита проти Поляків, що представники от. Павленка з відповідними повноваженнями можуть приїхати в цілі офіційальних переговорів до Бершаді, та що от. Павленкові предкладається відійти зі своїми відділами на один перехід від галицьких передніх сторожей; крім цього — на доказ наших добрих відносин — зажадано звороту батерії і майна, яке повстанці нам забрали. Делегація обіцяла вдоволити всі наші домагання. Ворогувати з нами — українцями взагалі не бажалаби. Павленко мав заявити, що йому ходить о те, щоби зединитися в тій хвилі до будови держави, колиби навіть прийшлося поступитися програмою. Про договір Петлюри з Поляками вони досі нічого не знали, а довідалися тільки від нас. Новий земельний закон Все-Українського Ревкому їм подобається. З українськими большевиками згідні переговорювати, бояться тільки російських комуністів. Двох представників з делегації відіслано назад з одним нашим чоловіком для звязку, а одного задержано*).

*) Взято з денника Начальної Команди Галицької Армії.

Мушу зазначити, що переговори між командуванням 1-ої бригади УСС. а групою от. Павленка зачалися були за ініціативою Полевого Штабу і приділених до нього політкомів.

Дня 13. березня 1920. от. Павленко відповів, що переговорів з Укр. Гал. Армією «як частиною червоної армії вести не буде, бо свого часу червона армія не хотіла вести їх з ним».

Бригади боронилися різними способами проти їх висилки до поодиноких радянських дивізій; підношено, що по дорогах велике болото і ослаблені коні не потягнуть гармат, возів, тощо, підношено також, що в частинах великий відсоток недужих і т. і. Все те нічого не помагало. Рухи повстанців і наближення групи Павленка в район розташування армії, а зокрема останнє зірвання переговорів так вплинули на большевиків, що вони постановили вирвати армію з цього району, аби в її частинах перешкодити розкладовій агітації зі сторони висланників от. Павленка.

Вже дня 14. березня 1920. 1-ша бригада УСС. дістала від команди XII. Армії приказ відійти в район Бердичева, а того самого дня Порайко і Затонський, що приїхали були з Київа, виїхали до 1-ої і 2-ої бригади на перегляд.

В Балті в Полевім Штабі можна було замітити чимраз то більше поденервування. Стали кружляти поголоски, що Полевий Штаб в короткім часі переїде до Київа. Зачалася ліквідація всіх галицьких частин і установ, що були в Балті. Стрільців відсилено здебільша до новоформується відділів кінноти, а старшин «на склад»

до збірної станиці в Бірзулі. Тим способом розстався я також з моїм чурою Михайлом Кіндратом, і від тепер не мав вже нікого, з ким мігби щиро поговорити.

Затонський і Порайко повернули з перегляду бригад. Вони були »дуже вдоволені виглядом та бадьорою поставою гал. стрільців, які зробили на них дуже корисне вражіння«.

По переведеній реорганізації наступило переіменування частин ЧУГА.

1-у бригаду названо 1-а Гал. Черв. Бригада УСС.; 2-у бригаду названо 2-а Гал. Черв. Бригада; 3-у бригаду названо 3-а Гал. Черв. Бригада. До 1-ої Бригади належали полки ч. 1. 2 і 3.; до 2-ої Бригади належали полки ч. 4. 5. і 6.; до 3-ої Бригади належали полки ч. 7. 8. і 9.

Інтересним може бути, яку силу виявляли зі себе під той час бригади. І так в дні 15. березня 1920. стан бригад був такий:

1-ша бригада УСС. Харчовий стан — 642 командного складу, 20 лікарів, 8 ветеринарів, 6988 стрільців;

Боевий стан з крісами: 265 командного складу, 1007 стрільців;

Боевий стан без крісів: 40 командного складу, 1158 стрільців

2-га бригада: харчовий стан: 487 командного складу, 18 лікарів і 6243 стрільців;

Боевий стан: 136 командного складу, 1006 стрільців.

3-та бригада: харчовий стан: 356 ко-

мандного складу, 3457 стрільців; боєвий стан: 196 командного складу, 815 стрільців.

Командантами бригад були поступінно:

1-ої бригади: спершу Шаманек, опісля Білинкевич, вкінці Михайло Баран:

2-ої бригади: спершу Лисняк, опісля Юліян Головінський;

3-ої бригади: спершу Кравс, опісля Станімір.

Начальниками Штабу були:

При 1-ій бригаді спершу Шаманек, а опісля Бізанц;

При 2-ій бригаді Мирон Луцький;

При 3-ій бригаді Льобковіц.

Політкомаами були:

При 1-ій бригаді — Струхманчук;*)

---

*) Михайло Баран і Струхманчук відіграли в історії Укр. Гал. Армії надто важну роль, аби не познакомитися з ними. Їх назвища і особи виринають 1914. р. при нагоді творення Укр. Січ. Стрільців.

Михайло Баран, родом зі Скали в Східній Галичині, зістав командований за інтервенцією Д-ра Кирила Трильовського від австрійської армії до легіону УСС-ів в ранзі «жадетаспіранта». Зразу піднесено проти його приділення доволі сильні заміти тільки тому, що Баран мав бути москвофілом, але Д-р. Трильовський заручив за нього словом чести. При завершенню організації легіону УСС-ів дня 7. вересня 1914. Баран зістав командантом третьої сотні в другім куріні під командою Гриця Коссака. В тій самій сотні був також четарем Струхманчук, маляр зі Східної Галичини.

Легіон УСС-ів кинено в бої в Карпати і зпочатком листопада 1914. переорганізовано тим способом, що створено тільки два куріні. Автор цих споминів був командантом II-го куріня, а Михайло Баран зі своєю сотнею був приділений до I-го куріня під командою Гриця Кос-

При 2-ій бригаді — не пам'ятаю;

При 3-ій бригаді — проф. Замора.

Бригади зістали приділені:

1-ша бригада до 44. рад. дивізії в околиці Бердичева;

2-га бригада до 45. рад. дивізії в околиці Жмеринки; (44-та і 45-та рад. дивізія входили в склад XII-ої рад. армії);

3-та бригада до розпорядження XIV. рад. армії в околиці Вапнярки.

В другій половині березня і в перших днях квітня 1920. розійшлися бригади в призначені їм райони і тим способом розділено Галицьку Армію остаточно на три зовсім окремі частини, що не мали зі собою ніякого організаційного зв'язку, а над-

---

сака. В тім часі стояв легіон в селі Верб'язі, вже на Закарпаттю, зараз під границею, за хребтом Бескиду.

Дня 30. падолиста 1914. р. вечером сидів я в команді куріня з Дмитром Вітовським і Д-ром Омеляном Левицьким. До хати увійшов сотник Михайло Баран. Він станув на позір і сказав:

— Пане отамане, голошу слухняно, що нині вечером відходжу на стежу до Жупаня і прийшов з Вами розпрачатися.

— Алез товаришу, ви не належите до мого куріня і я не можу зрозуміти, чому якраз до мене приходите зголосити свій відхід. Прецінь от. Гриць Коссак є у себе в команді, а коли його нема, то його заступає сот. Сень Горук. — сказав я до Барана.

— Так, це правда пане отамане, що я не належу до вашого куріня, але я маю таке передчуття, що вже більше зі стежі не верну і тому уважав відповідним, з ким як з ким, але з вами розпрачатися — відповів Баран.

Я попросив Барана сідати і ми розговорилися.

— Товаришу! Тільки багато людей ходить на сте-

то були територіяльно від себе доволі віддалені. В дійсності можнаби сказати, що з початком квітня 1920. Українська Галицька Армія, як така, перестала існувати. Тут повинен я урвати свої спомини, не можу однак мовчки поминути долі, яка в майбутности мала стрінати галицькі бригади та старшин і стрільців, що остали при них і поза ними.

Дня 28. березня 1920 р. зайшов випадок, що глибоко зранив серце кожного стрільця і кожного старшини, та сильно потряс всіма частинами Галицької Армії.

В своїх споминах я нікого не називав ані героєм, ані лицарем і т. п. Не маю до цього найменшого права, ані кваліфікації, ані знання відносин

жі і якое щасливо вертають. Ви також вже не раз відбували таку мандрівку і нічого нещасливого Вам не сталося. Ви ніколи дотепер перед стежою не приходили до мене, аби розпрощатися. Противно, ми бували тоді разом і ви завсігди відходили веселі і певні. — вияснював я Баранові.

— І це правда, пане отамане, але я ще ніколи не мав такого передчуття, як тепер.

Сот. Баран по хвилині встав. Я випровадив його на двір, сердечно його попрощав і побажав щастя в дорозі. Баран відійшов...

На другий день рано вбіг до моєї комнати Д-р. Омелян Левицький і в цілком невійськовій формі зголосив:

— Пане отамане, голошу слухняно, що сотник Баран фіть-фіть — свиснув Д-р. Левицький і махнув рукою в сторону Бескиду.

— Як то? Що це має значити? — спитав я.

— Та проста справа. »Здезертирував« з цілою стежою до Москалів. То дивне, що ви вчора не догадалися, як він приходив до вас на прощання. Та йому було це

в деталях. Та було двох старшин в Галицькій Армії, яких загал вже тоді узнав героями. Одним з них був командант 1-го гарматного полку УСС. от. Д-р. Ярослав Воєвідка. Не беруся тут описувати його діл, бо не хочу нескладним представленням зменшувати величи його імени, не хочу хоч трохи затьмити світла того сяєва почести, з якою відносився і відноситься загал до його особи.

Дня 28. і 29. березня 1920. просто зморозила всіх нас відомість, що Ольгопільський, районний комісар Михайло Табукашвілі застрілив отамана Воєвідку. Справа є цього роду, що не можна не посвятити цьому трагічному випадкові більшої уваги, хочаб тільки зі згляду на особу вбитого.

Др. Воєвідка ще в часі світової війни визначався в австрійській армії як просто знаменитий

з носа видно — говорив Д-р. Омелян Левицький і усміхався, бо усміх навіть в часі битви не сходив з його лица.

Так утік Михайло Баран від УСС-ів до царського, московського війська і перевів за собою цілу стежу УСС-ів, з певністю не за радою хлопців.

Або разом зі сот. Бараном, або ще перед ним дезертирував зі стежі до царської, московської боєвої лінії четар з його сотні Струхманчук, що до цього часу виявляв себе щирим Українцем. Чи така утеча двох старшин українців з української формації до царської, московської армії принесла велику честь обом дезертирам, нехай це осудить кожний, як сам знає. Комуністична ідея не гнала їх в 'обійми царської армії, бо ніоден з них не виявився передтим навіть меньшевиком; а при стрільцях можна було все щиро і отверто говорити, бо там не було провокаторів.

(Цей уступ винятий зі споминів тогож автора п. з. «Вісім місяців серед УСС-ів», що вийдуть незабаром на-кладом «Червоної Калини».)

артилерійський старшина. Коли він в листопаді 1918 р. вступив до Галицької Армії, негайно зорганізував нову батарею 10 цм. гавбиць тоді, коли ані обложна лінія, ані командний склад, ані поділ груп не були ще скристалізовані. Стоячи з батареєю в Борщовичах, він робив дуже часті випадки на північ і захід і в тих випадках брав особисту участь.

В половині грудня 1918. р., коли під Львів зі сходу прийшла більша кількість гармат, Воєвідка почав на власну руку організувати гарматний полк. Та на жаль висші команданти якимось не дуже спішилися і не дуже розуміли вагу цієї організаційної праці. Він жалувався перед своїм товаришем, також артилерійським старшиною:

— Виж знаєте, як гарним матеріалом розпоряджуємо. Коні переважно дуже гарні, людей досить, гармати майже нові, виряд комплектний, команданти батарей переважно старі австрійські старшини. Та що з того. Батерія приходить в поле з розгоном, з амбіціями, з жаждою слави для себе, для армії і Батьківщини. Та вже при вступі розчаровується. Вже при вступі команда не знає, що робити з батареєю, де її поставити на фронті. І щож? Найбільше протегований командант, або цей, що найбільше горлає, дістає батарею в свій відтинок, а не цей, якому було її найбільше потреба. Ось дивіться в Б. стоять аж дві батареї; жадна не може досягнути противника, але стоять, бо команда не знає, що має з ними зробити...

Вкінці Воєвідка зорганізував гарматний полк. З ним перебував він всі веселі і сумні хвили цілої

нашої кампанії, аж до хвилини переміни армії в червоні бригади. Його очайдушні подвиги викликували просто подив для його особи. Його ділом було спричинення вибуху муніципалітету на товаровім дворі у Львові з весною 1919 року. В признанню за хоробре поведення перед ворогом іменовано його дня 29. червня 1919. р. до ч. 243/през. ютаманом.

Та з хвилиною переміни армії в червоні бригади, наслідком інтриг обняв команду гарматного полку один із протегованих старшин. Лікар Д-р. Щуровський ствердив у от. Воевідки тяжку недугу легких і на основі лікарського свідоцтва відійшов він на власне бажання на відпустку до Одеси. По дорозі задержався він в Піщанці в Ольгопільським районі.

Там був районним комісарем грузин Михайло Табукашвілі. На нього жалілося все населення. За рабунки, хабарі, тощо. Він переводив дуже часто під ріжними позорами у невинного населення ревізії, конфіскував готівку, арештував, а опісля звільнював під усливям, що арештований перед звільненням потвердить йому на письмі зворот всеї сконфіскованої готівки, якої одначе опісля ніколи не звертав, тільки задержував для себе. Таких і подібних зловживань мав багато на своїй совісти цей Ольгопільський районний комісар.

Дня 28. березня 1920 р. перевів Табукашвілі таку ревізію у от. Воевідки, арештував його і сконфіскував йому 4000 гривень і зброю.

Коли Табукашвілі провадив розоруженого от. Воевідку до арешту ідучи за покійним зажадав, аби той дав йому на власність свого влас-

ного коня. Воввідка навіть не оглядаючися поза себе, відмовив жаданню Табукашвілього, а тоді цей ззаду стрілив з револьвера до безоружного от. Воввідки і ранив його в ліве рамя повище ліктя. Покійний відскочив на бік, обернувся до Табукашвілього, і скрикнув:

— Не стріляйте! Чого стріляєте?

Тоді районний Ольгопільський комісар стрілив другий раз. Куля перейшла через тенеса і мочовий міхур. От. Воввідка повалився на дорогу. Табукашвілі не звернув навіть на це уваги, але разом з цілою ескортою віддалився, полишаючи раненого самого собі. Та змилосердилися над нещасним, смертельно раненим мешканці Піщанки і занесли його до своєї лічниці, де він вночі з 28. на 29. березня 1920 р. о другій годині помер, перемучившись через чотирнайцять годин.

Окрема комісія вислана найблизчою командою наших частин під проводом судді Раствавецького зіхала до Піщанки, арештувала Табукашвілього і переслухала кільканайцять свідків, що під присягою описали трагічну подію так, як це вище описано. Судова комісія удалася з убійником на стацію в Рудниці, аби там прилучитися до послідних транспортів III. Гал. Бригади, що тоді саме відходила на фронт. З Рудниці їхала комісія до Валнярки до команди бригади, разом з транспортом 11. полку. Коли стрільці з того полку довідалися, що в потязі їде убійник от. Воввідки, прискочили до вагону і розстріляли Табукашвілього на місці.

Так пімстило стрілецтво смерть старшини, ко-

того один із висших командантів назвав найліпшим старшиною цілої Галицької Армії.

А мешканці Піщанки громадно відпроварили от. Воевідку на місце вічного спочинку. По дорозі пригривала жалібно місцева орхестра. На кладовищі місцеве населення висипало над от. Ярославом Воевідкою високу могилу.

Так помер цей прегарний старшина Галицької Армії, котрого чесне ім'я і вояцька постать залишиться вічною в пам'яті його товаришів, їхніх дітей, внуків і правнуків. Його останні слова були:

— Перекажіть моїй родині і жінці, що вмираю невинно, нехай виховають дитину на щирого українця*).

Не потребує додавати, що погане вбийство от. Воевідки не остало без впливу на галичан.

---

*) Якнебудь я не подавав дат з попередного життя ніодної особи, то нехай мені буде вільно зробити виїмок щодо от. Воевідки, тимбільше, що в останніх часах навіть самі автори споминів подають свої власні родоводи:

Д-р. Ярослав Воевідка уродився 3. III. 1882. в селі Петранка, пов. Калуш, як син свящ. Корнелія і Олександри. Кінчив академ. гімназію у Львові, матуру зложив в р. 1901. По матурі записався на правничий виділ у Львові, по сецесії з львівськ. універс. був рік на унів. в Празі, опісля знову на універс. у Львові, де осягнув ступінь доктора прав. По укінченні прав вступив на адвокатську практику; адвокатський іспит зложив як старшина в р. 1915, приїхавши до Львова на двотижневу відпустку з фронту. — Службу військову як однорічний охотник відбув в Станиславові в р. 1906/7 при 33 полку артилерії. На світовій війні був від першої мобілізації як поручник і командант батерії. Розвал Австрії захопив його в Херсонщині.

Серед таких відносин дня 30. березня Ревво-
трибунал і Ширший Штаб ІІІЧУГА. дістали
наказ виїхати на другий день з Балти до Київа.

Мину зазначити, що велика часть населення
Балти, українців, поляків і жидів дуже неміло
приняла до відома це зарядження. Я особисто мав
нагоду про це переконатися. Коли я проходжу-
вався з другими старшинами по Старокупецькій
вулиці, приступали до нас зовсім незнані люде,
допитувалися, чи це правда, що галичане відідутъ
і щиро жалували за нами. Від населення Балти
ходила навіть до Полевого Штабу збірна депутація
з проханням залишити галицькі частини в Балті.
Ці прохання не були ніким із нас провоковані,
а коли їх висилано, то з цілою певністю не тому,
аби ми своїм поведенням зле записалися в пам'яті
мешканців Балти.

Прохання делегацій не помогли і ширший По-
левий Штаб виїхав дня 30. березня 1920. зпо-
лудня до Київа.

Дня 1. квітня 1920. Солодуб видав галицьким
військам такий наказ: »Скоро наступить час, коли
реорганізація ЧУГАрмії буде скінчена і бригади
незадовго віллються в міцні руки робітничої
армії, що вже третій рік несе прапор ви-
зволення трудящих мас від капіталу. В найскорі-
шому часі Пол. Штаб розв'язується і передасть Вас
в ці надійні руки. Стрільці і команди! Пам'я-
тайте, що Ви не пасинки Червоної Армії, а її рід-
ні діти, котрим випала тяжка доля покинути віт-
чину і блукати в широких степах України, щоби
здобути волю батькам і матерям. Від щирого сер-

ця витаємо Вас з днем відходу до дивізій армії і складаємо щирі подяку всім частинам і Пол. Штабові за чесне, гарне та щире відношення до служби підчас реорганізації. Маємо надію, що Ви всі будете також на будуче працювати під керівництвом дивізій робітничої армії. Працуйте. Будьте тверді і хороніть в серцю великі мрії братерства всіх народів, бо тільки вони приведуть Вас в рідний край. До роботи, стрільці і команданти! Вас очікують Ваші брати на фронті!».

З цього наказу Солодуба безперечно віє велика щирість, до якої далеко було нашим галицьким «надкомуністам».

Дня 2. квітня 1920. заряджено, аби всі етапні і запасні частини виїхали до Київа, а дня 3. квітня 1920. виїхав з Балти до Київа також і тісний Полевий Штаб.

З хвилиною виїзду до Київа стратив я всякий звязок зі знакомими з фронтних формацій і тому в дальших моїх споминах про них майже не буде згадки, бо в Київі стояв я також доволі далеко від Полевого Штабу.

